

SYNERGING

ENERGIES

ЧОРНОМОРСЬКА БЕЗПЕКА

АНАЛІТИЧНИЙ ЧАСОПИС №1 (39) 2021

У ФОКУСІ:

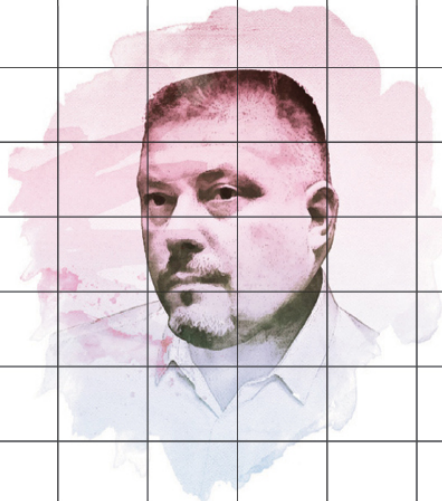
ВІЙНА НА КАВКАЗІ

ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА

ІНІЦІАТИВА ТРИМОР'Я

5 грудня 2020 року нашому колезі по редакції журналу «Чорноморська безпека» Олексію Бессарабову виповнилось 44 роки. 4 останніх роки він перебуває в російських катівнях за сфальшованим звинуваченням по справі «диверсантів». 14-річний вирок відбуває в колонії суворого режиму в Ставропольському краї.

56-річний Володимир Дудка також відбуває 14-річний термін в іншій колонії суворого режиму на Ставропіллі.

Своє 50-річчя 8 листопада 2020 року інший наш колега Дмитро Штибликов зустрів в московському СІЗО Лефортово, куди був етапований з колонії суворого режиму в Омську. 5-річний термін ув'язнення Дмитра мав завершитись восени 2021-го. Однак, зараз ФСБ проводить нові слідчі дії. За повідомленням ТАСС 28 грудня 2020 року, Д. Штибликову загрожує новий термін – до 20 років.

**Аналітичний часопис
«Чорноморська безпека»
1 (39) 2021 р.**

Журнал зареєстровано
в Міністерстві юстиції України. Свідоцтво
КВ №23053-12893ПР від 11.12.2017 р.

Видавець — Центр глобалістики
«Стратегія XXI» (Київ)

Мова видання — українська

Адреса редакції:
вул. Щекавицька, 51, офіс 26, 04071 Київ
Тел.: +380444254162;
е-пошта: info@geostrategy.org.ua
веб-сторінка: geostrategy.org.ua

Редакційна колегія:

Михайло Гончар, головний редактор
Оксана Іщук, відповідальний секретар
Павло Лакійчук, заступник головного редактора
Ігор Стукаленко, член редакційної колегії
Тантелі Ратувухері, керівник бюро
по Південній Азії
Оксана Лесняк, керівник бюро по Східній Азії

Члени редакційної колегії журналу,
севастопольці Олексій Бессарабов і Дмитро
Штибликов є політичними бранцями Кремля
і з 2016 року перебувають у російських застінках
за сфальшованими обвинуваченнями.

Наклад: 500 примірників
Надруковано ФОП Лановенко О.О.
м. Київ, вул. Гмирі, 1
тел.: +38 044 441-82-44

При використанні матеріалів посилання на часопис
«Чорноморська безпека» обов'язкове.
Редакція може не поділяти точку зору авторів часопису.
Відповідальність за зміст поданих матеріалів
несуть автори.

Журнал був заснований Центром сприяння вивченню
геополітичних проблем та євроатлантичного
співробітництва «НОМОС» та видавався у Севастополі
протягом 2005-2014 р.р.

ISSN 2616-4027

ЗМІСТ

Передмова	2
У фокусі: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ	
АЗЕРБАЙДЖАН. Расім Мусабеков ВІЙНА ЗА НАГІРНИЙ КАРАБАХ: НА ЩО ПЕРЕТВОРИВСЯ СТАРИЙ ЕТНОТЕРИТОРІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ	4
ГРУЗІЯ. Ніка Чітадзе ДОГОВІР ПРО ПРИПИНЕННЯ ВОГНЮ МІЖ АЗЕРБАЙДЖАНОМ І ВІРМЕНІЄЮ: ЩО ОЧІКУЄ ПІВДЕННИЙ КАВКАЗ?	13
Гела Васадзе ВІЙНА ЗА НАГІРНИЙ КАРАБАХ. ПОГЛЯД З ГРУЗІЇ	20
УКРАЇНА. Володимир Заблоцький ВИЗВОЛЕННЯ НАГІРНОГО КАРАБАХУ. ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНІ ТА ОПЕРАТИВНО- ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ	27
У фокусі: ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА	
Деніз Берктай МОРСЬКА ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ: БОРОТЬБА ЗА ВИЖИВАННЯ	37
У фокусі: ІНІЦІАТИВА ТРИМОР'Я	
Пшемислав Журавський-вель-Граєвський ГРУЗІЯ ТА УКРАЇНА В ЧОРНОМОРСЬКОМУ ПАРТНЕРСТВІ ТРИМОР'Я	50
У ФОКУСІ: РОСІЯ	
Оксана Іщук ДАЛЕКОСХІДНА (КОН)ФЕДЕРАЦІЯ	60
У фокусі: ГРУЗІЯ	
Гела Васадзе ГРУЗІЯ ПІСЛЯ ВИБОРІВ: ГЛУХИЙ КУТ	67
У фокусі: МОЛДОВА	
Анжела Грамада ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ В РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА: ПЕРЕДВИБОРНІ ОЧІКУВАННЯ ТА ПІСЛЯВИБОРНІ ВИКЛИКИ	71
У фокусі: Україна	
АГРЕСІЯ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: СПЕЦОПЕРАЦІЯ ПО ІЗОЛЯЦІЇ ВІД ЗАХОДУ	76
У фокусі: «ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2»	
Михайло Гончар, Андрій Риженко, Богдан Устименко ПІДВОДНИЙ ПРОСТІР БАЛТИКИ: РОСІЙСЬКІ МОЖЛИВОСТІ	80
ОГЛЯД ІНОЗЕМНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ	91
У фокусі: ІНДІЯ — КИТАЙ	
Тантелі Ратувухері ГУРКІТ У ГІМАЛАЯХ: ІНДІЯ ПРОТИ КИТАЮ	102

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

Шановні читачі!

Тенденції минулого 2020 року обіцяють лише посилення турбулентності у світовій політиці в 2021-му.

Росія відчула, що може діяти свавільно, використовуючи вікна вразливості Заходу в цілому і США, як лідера вільного світу, передусім. Роздмухування конфліктогенного потенціалу, стимуляція больових точок американського суспільства, створення мережі агентури впливу, втручання у виборчий процес у 2016 році - усе це в комплексі призвело до подій 6 січня 2021 року в американському Капітолії. Штурм цитаделі законодавства став провісником майбутніх тектонічних струсів не тільки в американській, але й у світовій політиці. Непокаране зло генерує нові злочиння.

Росія ще після відомої мюнхенської промови Путіна 2007 року взяла на себе роль генератора хаосу і почала руйнувати світопорядок, що утвердився в Європі на принципах Гельсінкі з 1975 року. І Захід, на жаль, дозволив їй це робити практично безкарно.

У 1990 році агресор був покараний військовим шляхом і був примушений до миру. Ірак чачів Саддама Хусейна заплатив високу ціну за окупацію Кувейту. В 2008-му Росія вдерлася в Грузію і не отримала у відповідь навіть символічних каральних санкцій. У 2014-му Росія здійснила агресію проти України, окупувавши Кримський півострів і частину Донбасу. У відповідь вона отримала санкційні пакети з боку США та ЄС, але це не спинило Москви, оскільки, попри весь дискомфорт, ці санкції не зачепили російського двигуна агресії — торгівлі енергоресурсами. Тому не дивним є висловлювання заступника міністра закордонних справ РФ Сергія Рябкова наприкінці 2020 року, що Росія не піде на жодні односторонні поступки. Отже, потрібні нові санкції і не тільки...

Сирія, Венесуела, Центральна Африка, Лівія — це неповний перелік країн, де Росія діяла і діє із застосуванням своїх збройних сил чи при-

ватних військових компаній. Значно більшим є перелік країн, де Москва діє методами підривної діяльності зсередини, використовуючи механізми криптовійни. Яскравий приклад — США і Європа, де Росія використовує арсенал інструментарію з пакета «пропаганда—корупція—агентура—кібервтручання». Наприкінці 2020-го Росія завдала потужного кіберудару по США, що стало для багатьох несподіванкою. Насправді все доволі очікувано, якщо взяти до уваги одну з основних ліній нинішнього Кремля, яку сформулював один із творців путінізму Сергій Караганов: «...варто демонструвати США, що вони не зможуть повернути собі стратегічну перевагу». От Росія і демонструє, традиційно спростовуючи свою причетність до кібернападу.

Провиною Заходу, передусім Європи, є те, що механізм мирного врегулювання конфліктів через ООН, ОБСЄ дискредитував себе. Безрезультатна 6-річна діяльність Мінського переговорного майданчика з урегулювання на сході України, 28 років переговорів у форматі Мінської групи ОБСЄ по Нагірному Карабаху — яскраве тому підтвердження. Натомість ефективність продемонстрував базований на міжнародному праві силовий механізм вирішення конфліктів. Азербайджан, діючи під стратегічним патронатом із боку Туреччини, збройним шляхом успішно відновлює територіальну цілісність і суверенітет у межах міжнародно визнаних кордонів країни.

Ми не випадково приділили у цьому числі журналу особливу увагу III Карабаській війні, представивши шпальти авторам із Південного Кавказу та подавши наш український погляд. Також важливим є огляд політики Туреччини в Середземномор'ї, де формується нова зона напруженості, зроблений нашим турецьким автором. Ми не могли обійти увагою політичні процеси та вибори в Грузії (парламентські), Молдові (президентські), Україні (місцеві). Росія продовжує підривну діяльність в означених країнах, намагаючись хаотизувати становище в кожній із них з тим, щоб «аргументувати» їх визначення як failed states. У цьому числі також

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

розміщено повну версію статті нашого польського автора, одного з провідних натхненників Ініціативи трьох морів стосовно перспектив партнерства Ініціативи з Україною і Грузією.

Недаремно останнім часом ідеологи путінського режиму знову актуалізують тезу про демократію як зовні комфортний, але недієздатний у кризових умовах спосіб управління (С.Караганов). Показово, що на додаток до проблем у Білорусі Росія провокує проблеми у відносинах із Казахстаном, — у грудні 2020 року російські парламентарії «раптом» нагадали Казахстану про те, що його північні території зовсім не його, а подаровані Росією. Ймовірно, хаотизуючи пострадянський простір, ідеологи кремлівського режиму мають на меті згодом запропонувати «ідею» реуніонізації — відновлення у тому чи іншому вигляді СРСР, 100-річчя утворення якого відзначатиметься в РФ у 2022 році. Мовляв, у СРСР усім було краще, тож потрібно відтворити «втрачений рай»!

Росія також не залишена нами без уваги з огляду на зростання її внутрішніх проблем: як економічного та соціального характеру, так і напруженості в регіонах, де дедалі більше звучать гасла «Хватит кормить Москву!». Це дуже показова тенденція на тлі падіння доходів «енергетичної наддержави» внаслідок нафтового обвалу березня 2020 року.

На цьому тлі не випадковою є екстремізація зовнішньої політики РФ, пошук нових зовнішніх ворогів. Позірно пропонуючи Заходу продовження партнерства в боротьбі з міжнародним тероризмом, Росія сама діє як держава-терорист. Її спецслужби організують спецоперації із застосуванням бойових отруйних речовин як за кордоном, так і всередині РФ, платять винагороду талібам за знищених військовослужбовців США. Тому даремно в Сенаті та Палаті

представників США з'явилися законопроекти щодо визнання Росії державою — спонсором тероризму. Настає слухний час реанімувати розгляд цього питання американськими законодавцями та новою адміністрацією.

Перш ніж Захід вдався навесні 1999 року до радикальних дій щодо режиму Мілошевича в Белграді, минуло довгих вісім років, упродовж яких він тероризував нові незалежні держави колишньої Югославії. Чи можна бути впевненим, що пробудження Європи та її прозоріння стосовно режиму Путіна відбулося 2020 року? З одного боку, так, і цьому сприяло вибіркоче застосування хімічної зброї російською ФСБ (отруєння Навального), з іншого — ні, бо Німеччина та Австрія вперто продовжують захищати і просувати путінський проєкт газопроводу «Північний потік-2» — нову живильну артерію експансії Кремля.

Росія продовжує милітаризацію окупованого Криму та посилює своє домінування в Чорноморському регіоні. Порядок денний 2021 року, ймовірно, буде доповнено новою спробою повзучої окупації Азовського моря під приводом буріння пошукових свердловин на прісну воду для окупованого Кримського півострова. «Раптом» у Росії «відкрили», що під дном Азову залягають великі запаси прісної води. Ймовірно, це буде використано для подальшої експансії Росії на Азові за аналогією експансії Пекіна в Південно-Китайському морі.

2021-й стане роком потрясінь для путінського режиму. Нинішня російська політика — шлях не тільки до нового пакета «пекельних» санкцій, а й привід для активних дій російської опозиції за підтримки Заходу зсередини Росії по запуску механізмів деструкції авторитарного режиму. Хто сів вітер, має пожинати бурю.

*Расім МУСАБЕКОВ,
політолог,
депутат Міллі Меджлісу
Азербайджанської Республіки*

Війна за Нагірний Карабах: на що перетворився старий етнотериторіальний конфлікт

The first proposals for a settlement of the Nagorno-Karabakh conflict arose during the Soviet period, and in practice, they were reduced to two concept statements. On the one hand, given the fact that the Nagorno-Karabakh Autonomous Region of the Azerbaijan SSR was a small area of 4200 square meters with a population of 185-190 thousand inhabitants, for the socio-economic development of the region was additionally

allocated about 300 million rubles, which was quite a significant amount by Soviet standards. This was a very generous program, especially when the USSR was experiencing quite serious financial problems in the second half of the 1980s. The second proposal was to get rid of the problem by raising the level of the autonomous region to the level of an autonomous republic.

Перші пропозиції з урегулювання конфлікту щодо Нагірного Карабаху (НК) виникли ще за часів існування СРСР і практично зводилися до двох речей. З одного боку, враховуючи те, що Нагірно-Карабаська автономна область (НКАО) Азербайджанської РСР була невели-

кою територією площею 4200 кв. м із кількістю населення у 185–190 тисяч жителів, на соціально-економічний розвиток області додатково виділили близько 300 млн рублів, що було доволі значною сумою за мірками радянських часів. Це була дуже щедра програма, особливо коли

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

врахувати, що СРСР у другій половині 80-х років переживав доволі серйозні фінансові проблеми. Друга пропозиція полягала в тому, щоб позбутися проблеми за рахунок підвищення рівня автономної області до рівня автономної республіки.

На жаль, вірменська сторона не задовольнилася щедрою фінансовою підтримкою і навіть можливістю підвищити статус області за згодою Баку. Ці можливості так і залишилися нереалізованими. Тобто і гроші, які було виділено, так практично і не освоїли, і в умовах відверто демонстрованої нелояльності з боку місцевої вірменської комуністичної еліти Нагірного Карабаху та інтелігенції пропозиція про підвищення автономного статусу також не була втілена в життя.

Зіткнення між представниками двох націй розпочалися досить швидко. Вони локалізувалися як у НК, так і в різних містах і районах Вірменії та Азербайджану. Перша смерть у НК — це вбивство двох азербайджанців, котрі рухалися з Агдама в напрямку Аскерана, їх застрелили. Це був розгніваний натовп.

В Азербайджані у відповідь на заклики приєднати НК до Вірменії було висунуто зустрічні вимоги про те, що треба надати автономію і для азербайджанців, які компактно проживали щонайменше в двох районах Вірменії — Красносільському та Варденіському. І тоді вірмени зайнялися витісненням азербайджанців із Вірменії. Перші біженці потрапили в Азербайджан саме звідти, причому серед них було багато побитих, змучених і пограбованих людей. Загалом це і стало детонатором подальшого спалаху етнічного напруження, зіткнень уже і в Сумгаїті, Баку, Гянджі, а згодом також в інших місцях Азербайджану.

Конфлікт уже спалахнув. І якщо спочатку насилля та вбивства здійснювалися з допомогою підручних засобів, то згодом у НК стала доставлятися зброя — перш за все дашнаками (*члени одного з найстаріших вірменських національних рухів «Дашнакцутюн», у перекладі — Вірменська революційна співдружність, що був створений в 1890 році і діяв на території Російської та Османської імперій, Персії, США та у Європі. — Прим. ред.*). Під час землетрусу

у Спітаку наприкінці 1988 року було відкрито кордон, до Вірменії надходило дуже багато гуманітарної допомоги. Це були авіарейси з різних кутків планети. Різного роду вірменські терористичні організації, яких було досить чимало і у Франції, і у Лівані, і в Сирії, і в багатьох інших країнах, а також дашнаки, користуючись тим, що митниця пропускала гуманітарні вантажі без належного догляду, разом із ними почали доставляти у Вірменію стрілецьку зброю. Незабаром вона з'явилася на території НК. І вже там вірмени почали тероризувати місцеве азербайджанське населення.

Я просто хочу зазначити, що приблизно на 140 тисяч вірмен у НК проживали 42–43 тисячі азербайджанців.

І було правильним поставлене питання щодо виняткових привілеїв для вірмен, аж до відділення від Азербайджану. Але на той момент 140 тисяч вірмен становили не більш як 2% населення усієї АзРСР, а чверть населення НКАО — це були азербайджанці. Тобто 2% не хотіли зважати на волю більшості — 7 мільйонів жителів АзРСР, проте самі наполягали на нехтуванні волею чверті населення НК. Азербайджанці категорично не погоджувалися, аби їх приєднали до Вірменської РСР проти їхньої волі. І розпочався конфлікт.

Перші витіснення та озброєний терор щодо місцевих жителів здійснювали організації дашнаків і карабаського «Крунк» (з *вірменської — «Журавель».* — *Прим. ред.*). Було запроваджено надзвичайний стан, аби це припинити, також було задіяно внутрішні війська. Але взяти ситуацію під контроль, на жаль, не вдалося.

Ще за часів СРСР, після ГКЧП у 1991 році, виникла ідея мирного врегулювання карабаського конфлікту — так звана ініціатива Єльцина—Назарбаєва. Ці два республіканські лідери прилетіли в регіон у серпні, а у вересні організували в Железноводську зустріч сторін. Я був її учасником у складі делегації АзРСР і формулював на зустрічі більшість азербайджанських пропозицій. Буквально через 7–10 днів мене було призначено радником з питань міжнаціональних відносин при адміністрації президента Аяза Муталібова.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

АО Нагірного Карабаху (1926)

	Всі	Вірмени	Тюрки	Росіяни
Нагірний Карабах	125.300 (100%)	111.694 (89,1%)	12.592 (10,0%)	596 (0,5%)

Нагірно-Карабаська АО (1939)

	Всі	Вірмени	Азербайджанці	Росіяни	Українці
Нагірний Карабах	150.837 (100%)	132.800 (88%)	14.053 (9,3%)	3.174 (2,1%)	436 (0,3%)

Нагірно-Карабаська АО (1959)

	Всі	Вірмени	Азербайджанці	Росіяни	Українці
Нагірний Карабах	130.406 (100%)	110.053 (84,4%)	17.995 (13,8%)	1.790 (1,6%)	

Нагірно-Карабаська АО (1970)

	Всі	Вірмени	Азербайджанці	Росіяни	Українці
Нагірний Карабах	150.313 (100%)	121.068 (80,5%)	27.179 (18,1%)	1.310 (0,9%)	193 (0,1%)

Нагірно-Карабаська АО (1979)

	Всі	Вірмени	Азербайджанці	Росіяни	Українці
Нагірний Карабах	162.181 (100%)	123.076 (75,9%)	37.264 (23%)	1.265 (0,8%)	140 (0,1%)

Рис. 1. Динаміка зміни етнічного складу населення НКАО, 1926-1979 рр.

Було розроблено взаємоприйнятний збалансований документ, який міг би допомогти якщо не врегулювати повністю цей конфлікт, то принаймні локалізувати його, аби не дати йому трансформуватися мало не у військові дії. Хочу нагадати, що на той момент компартії були вже фактично розпущені. У Вірменії президентом був колишній лідер опозиційного Вірменського загальнонаціонального руху Левон Тер-Петросян, а в Азербайджані — ще радянський призначенець Аяз Муталібов. Хочу сказати, що ті зміни призвели до того, що республіканські лідери повинні були, незважаючи на знесиле-

ний союзний центр, брати процес урегулювання у свої руки.

У результаті зустрічі в Железноводську було створено спеціальну групу посередників, організовувалися зустрічі депутатів двох парламентів і керівників МВС. Як радник президентської адміністрації, я готував ці зустрічі. Вони відбулися в Москві, Газаху, Іджевані. Ми шукали якісь варіанти, але потім розвалився СРСР, і ситуація в обох республіках почала загострюватися.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

І тоді стався теракт — знищення вірменськими терористами гвинтокрила, що пролітав над територією НК. На його борту була група високопоставлених азербайджанських політиків — працівників адміністрації президента, міністрів, функціонерів високого рівня. Всі загинули. *(Автор має на увазі катастрофу гвинтокрила Ми-8 МВС СРСР поблизу села Каракенд 20 листопада 1991 року, на борту якого перебували разом із азербайджанцями спостерігачі від Росії та Казахстану, всього 22 особи, включаючи членів екіпажу. — Прим. ред.)* Одразу після цього місію спостереження, яка здійснювалася в регіоні РФ і Казахстаном, було згорнуто, а самі переговори — міжгромадські, міжпарламентські — теж пішли в минуле. Саме так Железноводський процес було анульовано.

Росія що далі, то більше виступала на підтримку Вірменії. Річ у тім, що Єльцин, хоч і колишній комуністичний бонза, більше асоціював себе з лідерами демократичних кіл, вважаючи себе демократичним президентом, і йому був ближчим Левон Тер-Петросян як некомуністичний лідер, що здобув перемогу. Аяз Муталібов для єльцинського оточення був людиною з минулого. І ця підтримка здійснювалася як у політичній формі, так і озброєннями. На той час армію було передано під контроль РФ, і почалася публічна та непублічна підтримка зброєю вірменських збройних угруповань, що формувалися.

Після провалу Железноводських угод були спроби знайти якусь мирну формулу, але справа в тому, що з Вірменії вже було вигнано всіх азербайджанців, а з Баку, Сумгаїта, Гянджі і багатьох інших місць вірмен також було переважно витіснено. Були випадки, коли цілі села обмінювалися будинками на територіях двох республік, переїжджали повністю. Такі випадки віталися, влада з обох боків надавала допомогу. Певна кількість бакинських вірмен зуміли обмінятися квартирами з азербайджанцями, які жили в інших радянських республіках. Було і багато біженців, які втратили майно. Особливо азербайджанців, яких у найгрубішій формі вигнали з Вірменії — без майна, без будь-якої підтримки.

І тоді ж почалося послідовне витіснення азербайджанців із НК. Спочатку з маленьких сіл, потім дійшла черга і до великих поселень. Потім із Степанакерта. Почалося насильство. Зрештою було здійснено варварську акцію — масове вбивство мирних жителів Ходжали. Там було вбито 613 осіб, у тому числі півсотні дітей, багато жінок, людей похилого віку, ще дві сотні людей звідти досі вважаються зниклими безвісти.

Фактично вже почалася війна, спочатку локалізована лише на території НК. Тим не менш вдавалися до спроб мирного врегулювання. Наприклад, з боку Ірану. На той час в Азербайджанській Республіці (АР) в.о. президента був спікер парламенту Ягуб Мамедов. Його та президента Республіки Вірменія Л.Тер-Петросяна запросив до Тегерана тодішній глава ІРІ Хашемі Рафсанджані. Там було укладено угоду, за якою встановлювався мир, відкривалися комунікації. Але не встигло висохнути чорнило на цьому документі, як польові командири НК, які вступили у змову із командуванням військових частин колишньої радянської армії, що залишилися на території Карабаху, атакували і захопили місто Шушу. З нього одразу ж вигнали корінне азербайджанське населення, а потім з двох напрямків був захоплений Лачин — у такий спосіб було встановлено зв'язок НК із Вірменією. Зрозуміло, що переговори в Тегерані відразу ж втратили сенс, миру не настало.

Після цього в АР до влади прийшли національно-демократичні сили, через деякий час відбулися президентські вибори, на яких переміг лідер опозиційного Народного Фронту Абульфаз Ельчибей. Змінився уряд. І боротьба за НК вступила в стадію повномасштабної війни. Спершу воєнні дії розвивалися на користь Азербайджану, практично війська були в десяти кілометрах від Шуші та Лачина, і становище вірмен у НК було досить складним. Але в Азербайджані не припинялася боротьба між різними угрупованнями як усередині влади, так і за її межами. Зрештою в країні настало безвладдя, запанував хаос. Тоді окремі авантюристи-командири зняли частини з фронту, рушили в Баку і повалили владу А.Ельчибея.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Вірмени, скориставшись цим хаосом, захопили цілий ряд районів Азербайджану поза межами НК — спочатку Кельбаджарський, а за ним — Агдамський, Фізулінський, Джебраїльський,

Зангіланський, Губадлінський. Таким чином, на додаток до НК іще із семи районів навколо нього було вигнано понад 600 тисяч азербайджанців.

Рис. 2. Окуповані території Азербайджану внаслідок Першої Карабаської війни
Джерело: <https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Bergkarabach-es.svg>

Війна тривала ще весь 1993-й і першу половину 1994 року. Під час неї врегулювання взяла на себе Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), в її складі було сформовано Мінську групу. Ще в 1992 році мені довелося представляти нашу країну як радника президента АР разом із нинішнім послом АР в ООН Яшаром Алієвим — на засіданні комітету старших посадових осіб ОБСЄ. Зараз це функція послів країн в ОБСЄ. Ми приймали рішення про створення МГ ОБСЄ і про скликання Мінської конференції для пошуку компромісного статусу для НК. Але через те, що почалася війна, скликання не відбулося.

У той період Рада безпеки ООН послідовно прийняла чотири резолюції, кожна з яких вимагала виведення вірменських збройних сил із території АР. Щоб туди повернулося населення і було забезпечено його безпеку. Замість цього вірмени продовжили воювати. Поступово сто-

рони знеслилися і прийшли до перемир'я. Одним із його умов було те, що протягом десяти днів необхідно було укласти повноцінну угоду про мир, у рамках якої Вірменія повинна була вивести свої війська з усіх територій за межами колишньої НКАО. Вірменія відмовилася це робити, заявивши, що це погіршує її безпеку, що потрібно одночасно домовитися про статус НК. У результаті перемир'я не трансформувалося у мир. Зате не передбачалося ніякого введення миротворців, і загалом сторони дотримувалися перемир'я, незважаючи на окремі перестрілки.

Паралельно вже було розгорнуто посередницьку місію МГ ОБСЄ. Поступово склалася трійка країн — співголів МГ ОБСЄ, посередників — РФ, Франція, США. І Мінська група розробила цілу низку пропозицій для врегулювання конфлікту. Було три плани МГ. Спочатку пакетний принцип урегулювання, який передбачав високий автономний статус для НК у складі Азер-

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

байджану. Баку погодився, Вірменія і Карабах його відхилили.

Потім була пропозиція про поетапний план урегулювання, коли на першому етапі виводилися вірменські війська з усіх районів навколо НК, виключаючи Лачинський, який повністю мав виконувати роль такого собі коридору з Вірменією, а вже потім в умовах миру починати шукати взаємоприйнятний статус НК. Цього разу відмовився Карабах, який вимагав, аби на першому ж етапі врегулювання йому надали прийнятний статус. Він був готовий погодитися на цей план з тим, щоб за ним залишився ще й Кельбаджарський район, що було категорично неприйнятно для Азербайджану.

Нарешті, був третій план — спільна держава. Але ця пропозиція була неприйнятна для Азербайджану, адже згідно з нею лише формально, на папері, НК залишався в його складі, а де-факто перетворювався на незалежну державу, причому абсолютно незалежну від Баку. І для подальшого відділення вже нічого не потрібно було робити.

Таким чином, усі три пропозиції було відхилено. І тут з'явилася американська пропозиція про обмін територіями. Її автором був перший заступник держсекретаря США Строб Телбот. По суті, це був той План Гобла, який з'явився ще наприкінці існування СРСР. Територіальний розмін, при якому Азербайджан передає Вірменії Лачин для сполучення з НК, а Вірменія передає Азербайджану Мегринський коридор для зв'язку з Нахичеванню. Цей план виявився прийнятним для сторін. Але тут стався розстріл у вірменському парламенті — знайшлися сили, яким цей план здався неприйнятним. Багато хто говорить, що за цим розстрілом стояв тодішній президент Роберт Кочарян, якого спікер парламенту, колишній перший секретар ЦК КПРС Вірменської РСР Карен Демірчян і новий прем'єр-міністр Вазген Саркісян загнали трохи в тінь. Було вбито близько 20 осіб. І після цього план Телбота відправили в архів. Пізніше ще було обговорення схожого плану в Кі-Весті, але і його не прийняли.

Нарешті, вже при новому президенті Ільхамі Алієві у листопаді 2007-го було розроблено Мадридські принципи. Тоді вдалося значно

зблизити позиції сторін. ОБСЄ і президенти країн-співголів Мінської групи підтримали ці принципи. Втім, справа не рухалася.

Нарешті Росія проявила ініціативу і організувала в червні 2011-го зустріч сторін у Казані за посередництва президента Медведева. І начебто мали б уже вийти на домовленість, але глава МЗС РФ Сергій Лавров (сам етнічний вірменин, справжнє його прізвище Калантаров, Лавров — прізвище по вітчиму) змінив текст угоди. Текст, який спочатку пред'явили Баку і який був компромісним, раптом виявився доповнений неприйнятними речами. Вони полягали в тому, що Вірменія мала на невизначено довгий час зберегти контроль над окупованим Кельбаджарським районом. І Казанська зустріч виявилася безрезультатною.

Усі подальші зустрічі та спроби зблизити позиції сторін також нічим не закінчувалися. І все це призвело до бойових зіткнень у квітні 2016 року. Вони тривали п'ять днів, але це була генеральна репетиція тієї широкомасштабної війни, що розпочалася 27 вересня. То була розвідка боєм, і загалом вона продемонструвала, що збройні сили Азербайджану спроможні проломити глибоко ешелоновану оборонну систему, збудовану вірменами.

Потім до влади прийшов Пашинян, тоді ж було створено ілюзію досягнення нового компромісу з Республікою Вірменія, яка згодом виявилася розгаданою. Все невблаганно рухалося до Другої Карабаської війни. Вірменія самовдоволено вирішила, що її армія перевершує ЗС Азербайджану. Таке переконання ґрунтувалося на підсумках війни 1992–1994 років. Розраховували також на неприступність гір. Крім того, за ці роки РФ двічі безоплатно передавала Вірменії величезні партії озброєнь: спочатку на 1 млрд дол. і вдруге теж на таку ж суму, коли Росія виводила свою базу з грузинського Ахалкалакі. Потім РФ ще не раз видавала Єревану військові кредити, і в такий спосіб Вірменія отримала сучасні ракетні комплекси «Іскандер», а згодом сучасні бойові винищувачі Су-30.

Таке постачання зброї створило у керівництва Вірменії відчуття, що військових ризиків для них небагато, а отже, можна наполягати на повному задоволенні своїх вимог. А в разі від-

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

мови Баку чому б не зберегти існуючого стану, на законсервувати його і де-факто забезпечити контроль Єревана не лише над НК, а й над усіма оточуючими районами, площа яких удвічі перевищує територію НК.

Для Азербайджану було неприйнятно миритися з подібним становищем нескінченно довго. Посередники або намагалися схилити Азербайджан до відмови від територіальної цілісності, або пропонували продовжувати миритися з вірменською окупацією.

Баку став готуватися. На багато мільярдів доларів було закуплено російського, ізраїльського, турецького озброєння. Армію тренували, навчали, повністю оновили офіцерський корпус. І загалом, коли почалися нові бойові дії, з'ясувалося, що армія Азербайджану набагато перевершує збройні сили Вірменії.

Єреван дуже сильно розраховував на те, що провідні світові держави не дозволять Баку вести бойові дії більше тижня, але прорахувався. Якщо в 2016-му досить жорстке попередження Москви спрацювало, і Азербайджан зупинив бойові дії, то у новій війні йшлося вже про нового главу Вірменії, якого не дуже добре сприймає президент РФ Путін. З іншого боку, можливо, в Кремлі вважали, що нічого страшного, якщо трохи повоюють, витратять частину озброєнь, значить, потім знову купуватимуть зброю у РФ.

Франція вважала, що Вірменія зможе сама розібратися, ризиків поразки немає. США були зайняті майбутніми президентськими виборами. І погрожувати натиснути на Азербайджан стало неможливо, тому що поруч із ним стала Туреччина. До речі, початку воєнних дій передували масштабні навчання Азербайджану та Туреччині. Після них на нашій території залишилася турецька ескадрилья літаків F-16 і певна група військових. І Туреччина попередила, що якщо в ці бойові дії спробує втрутитися

якесь третя сторона, то вона сама одразу стане четвертою силою.

Російські військові вже знали з досвіду Сирії та Лівії, що з армією цієї країни краще не зв'язуватися — собі дорожче. Вчинок Туреччини нейтралізував можливий військовий шантаж з боку Москви.

Була спроба з боку Каспійської флотилії РФ, яка нібито вийшла на навчання, але в центрі Каспію, недалеко від нашої столиці, розпочала стрільби. На кордоні Азербайджану з РФ, у Дагестані, було розгорнуто бригаду спецпризначення. Але всі ці рухи РФ великого враження на Баку та Анкару не справили.

Поставки озброєнь пішли з РФ до Вірменії обхідним шляхом — через Іран. Десь 500 тонн озброєння було доставлено в регіон, але все одно вести так війну неможливо. Армія Вірменії, стрімко розстрілявши ракети і снаряди, невдовзі опинилася у скрутному становищі. Вірмени воювали старою радянською зброєю, а бійці азербайджанської армії — з допомогою сучасних військових технологій.

Радбезі ООН не вдалося провести потрібне для Вірменії рішення. Воно було негласно заблоковане державами, які зовсім не хотіли, щоб навіть за французької участі Росія могла б чинити свавілля на Південному Кавказі. І коли все це з'ясувалося, виявилось, що Вірменія зазнає катастрофічної поразки. Було звільнено всю південну частину окупованих земель, а потім штурмом узято Гадрут і серце НК — Шушу. Це місто для Азербайджану — центр культури, одне із сакральних міст. Азербайджанський спецназ у рукопашному бою звільнив Шушу, і для Вірменії це стало шоком. Степанакерт звідти було видно, як на долоні. Сил у Вірменії захищатися вже не залишалося, і Єреван прийняв пропозицію Путіна, яка є оформленням поразки, перемогою Азербайджану і капітуляцією Вірменії.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Рис. 3. Підсумки Другої Карабаської війни

Джерело: <https://www.rferl.org/a/russian-peacekeepers-deploy-to-nagorno-karabakh-after-truce-as-political-crisis-hits-armenia/30940268.html>

Щорічно з Вірменії 10 тисяч призовників направляли служити на території Азербайджану, тепер цього не буде. Син прем'єр-міністра Пашиняна демонстративно йшов служити в армію на територію НК — це був зухвалий виклик. Умови нової угоди відомі — всі збройні сили Вірменії виводяться за межі Азербайджану. І вводяться миротворці РФ з легкими озброєннями.

Нас не повністю влаштовував досвід російської миротворчості в Абхазії та Південній Осетії, тому було озвучено, що з'явиться моніторинговий центр за участі Туреччини в ньому. Сам процес здійснення миротворчої місії потребує

розміщення різних постів. Також буде контроль з допомогою безпілотників, будуть встановлені камери спостереження. Вся інформація надходитиме в моніторинговий центр, і у випадках, коли російська миротворчість виходитиме за обумовлені межі, в Азербайджану буде можливість разом із Туреччиною заявляти свої претензії і вимагати чіткого дотримання правил.

Термін місії також обмежений — за півроку до закінчення п'яти років присутності російських миротворців Азербайджан має можливість заявити Москві, що подальше їх перебування тут небажане.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Рис. 4. Військовослужбовець миротворчого контингенту РФ на кордоні з Вірменією в районі Нагорного Карабаху, Азербайджан, 10 листопада 2020 р. Фото: Reuters Photo

Джерело: <https://www.dailysabah.com/politics/azerbaijanis-protest-presence-of-russian-troops-in-nagorno-karabakh/news>

Лачинський коридор протяжністю 6 км і за-
вширшки 5 км слугуватиме для сполучення
між Вірменією і Карабахом. Паралельно з На-
хічевані в Азербайджан буде прокладено до-

ступ для наземного сполучення. Тож коридори
теж будуть симетричні. У Вірменії тепер неста-
більність і спроби повалення керівництва, а в
Азербайджані святкують перемогу.

Ніка ЧІТАДЗЕ,

*професор Міжнародного Чорноморського університету,
директор Центру міжнародних досліджень,
президент Союзу випускників Дж. Маршалла,
Центру міжнародних і безпекових досліджень Грузії*

Договір про припинення вогню між Азербайджаном і Вірменією: що очікує Південний Кавказ?

The research is devoted to the main aspects of the ceasefire agreement between Azerbaijan and Armenia, the negative role of Russia in the conflict resolution process, possible pessimistic and optimistic scenarios for the geopolitical situation in the South Caucasus.

У дослідженні проаналізовано основні аспекти договору про припинення вогню між Азербайджаном і Вірменією, негативну роль Росії у процесі вирішення конфлікту, можливі песимістичний і оптимістичний сценарії розвитку геополітичної ситуації в регіоні Південного Кавказу.

Як відомо, перманентна війна між Вірменією та Азербайджаном перейшла 27 вересня 2020 року в активний збройний конфлікт між двома країнами за Нагірний Карабах. Воєнні дії тривали понад 40 днів. Зрештою було підписано угоду, згідно з якою бойові дії в регіоні було припинено. Коротко розглянемо угоду, підписану Азербайджаном, Вірменією та Росією. Зокрема, угода про припинення вогню в Нагірному Карабаху 2020 року — це договір про перемир'я, яким завершилася війна в Нагірному Карабаху 2020 року. Він був підписаний 9 листопада президентом Азербайджану Ільхамом Алієвим, прем'єр-міністром Вірменії Ніколом Пашиняном і президентом Росії Володимиром Путіним, і згідно з ним припинилися всі бойові дії в регіоні Нагірного Карабаху з 00:00 10 листопада 2020 за московським часом (BBC, 2020).

Огляд договору

Згідно з договором, обидві сторони мають здійснити обмін військовополоненими і загиблими. Крім цього, Вірменія повинна вивести свої збройні сили з контрольованої нею території навколо Нагірного Карабаху до 1 грудня 2020 року. Вводиться 2000-й російський миротворчий контингент із російських сухопутних сил мінімум на п'ять років для захисту Лачинського коридору, що розташовується між Вірменією та регіоном Нагірного Карабаху. Як заявляє Азербайджан, турецькі сили також братимуть участь у миротворчому процесі. Додатково Азербайджан мав би отримати коридор до свого анклаву Нахічевань, який відділений від Азербайджану, через виділення частини території вірменської провінції Сюнік. Російські сили беруть на себе відповідальність за дотримання безпеки на шляхах, що з'єднують Азербайджан і Нахічевань (GulfToday, 2020).

Договір («Заява президента Республіки Азербайджан, прем'єр-міністра Республіки Вірменія і президента РФ») містить такі положення:

«Ми, президент Азербайджану І.Алієв, прем'єр-міністр Республіки Вірменії Н.В. Пашинян і президент РФ В.В. Путін, заявляємо про таке:

1. Повне припинення вогню і всіх зіткнень у конфлікті навколо Нагірного Карабаху з 00:00 год за московським часом з 10 листопада 2020 року. Республіка Азербайджан і

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Республіка Вірменія, надалі іменовані сторонами, зупиняються на поточних позиціях, яких вони досягнули.

2. Район Агдам повертається Республіці Азербайджан до 20 листопада 2020 року.

3. Уздовж лінії фронту в Нагірному Карабаху та вздовж Лачинського коридору перебуватиме миротворчий контингент РФ із 1960 військовослужбовців із стрілецьким озброєнням, 90 броньованих машин для перевезення персоналу, 380 військових автомобілів та іншого спеціального обладнання.

4. Миротворчий контингент РФ запроваджується паралельно із виведенням вірменських збройних сил з Нагірного Карабаху. Тривалість перебування миротворчого контингенту РФ становитиме 5 років з автоматичним подовженням на наступні 5 років, якщо ніхто із сторін не заявить про інше за 6 місяців наперед.

5. З метою вдосконалення ефективності контролю за імплементацією сторонами домовленостей щодо конфлікту встановлюється миротворчий командний пункт для забезпечення режиму припинення вогню.

6. Республіка Вірменія повертає Азербайджану Кельбаджарський район до 15 листопада 2020 року (пізніше дату було перенесено на 25 листопада) і Лачинський район до 1 грудня. Лачинський коридор (5 км, або 3,1 милі), який забезпечує доступ з Нагірного Карабаху до Вірменії, залишається під контролем миротворчого контингенту РФ. Місто Шуша, яке знаходиться в межах коридору, залишається під азербайджанською владою. За угодою сторін, визначається план будівництва протягом наступних трьох років щодо нового маршруту для руху вздовж Лачинського коридору для забезпечення зв'язку між Нагірним Карабахом і Вірменією та з подальшою передислокацією російського миротворчого контингенту для охорони цього маршруту. Республіка Азербайджан гарантує безпе-

ку руху вздовж Лачинського коридору для громадян, транспортних засобів і товарів в обох напрямках.

7. Внутрішньо переміщені особи і біженці повертаються на територію Нагірного Карабаху та території, що безпосередньо прилягають, під контролем Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН).

8. Має бути здійснений обмін військовополоненими, заручниками та іншими затриманими особами, а також останками загиблих.

9. Усі економічні активності і транспортні зв'язки в регіоні мають залишатися без обмежень. Республіка Вірменія гарантує безпеку транспортних коридорів між західними регіонами Республіки Азербайджан і Нахічеванською автономною республікою з метою організації вільного переміщення громадян, транспортних засобів і вантажів в обох напрямках. Транспортний контроль виконується Прикордонною службою ФСБ РФ. За угодою сторін, має відбутися будівництво нової інфраструктури для з'єднання Нахічеванської автономної республіки з регіонами Азербайджану.

Хто переможець за результатами підписання договору про припинення вогню?

Як зазначається, у результаті договору, підписаного між Азербайджаном, Вірменією і РФ 10 листопада, Азербайджан отримав контроль над значною частиною (близько 2/3) територій, втрачених у 1994 році. Однак при цьому необхідно зазначити, що РФ отримала значні переваги від договору, в такий спосіб досягнувши набагато більшого впливу (Ward, 2020).

Беручи до уваги різні фактори, можна зазначити, що конфлікт навколо Нагірного Карабаху не завершений, міжнародна спільнота має максимально усвідомити умови договору, враховуючи той факт, що утворилася нова геополітична картина у регіоні Південного Кавказу. Проаналізуємо її детальніше.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

<ul style="list-style-type: none"> Азербайджан поза межами спірної зони. Вірменія Райони, захоплені Азербайджаном, які залишаються під його контролем. Район Агдам: має бути евакуйований Вірменією до 20 листопада. Район Кельбаджар: має бути евакуйований Вірменією до 25 листопада. Район Лачин: має бути евакуйований Вірменією до 1 грудня. 	<ul style="list-style-type: none"> Частина Нагірного Карабаху без погодженої дати передачі під контроль Азербайджану. Лачинський коридор, з російськими миротворцями. Два шляхи доступу до Нагірного Карабаху. Новий азербайджанський транспортний коридор, який має бути створений навколо Вірменії. Лінія контакту до конфлікту 2020 року. Інші зони, на які претендує Арцах.
---	--

Джерело: Interpressnews.ge. 2020.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Росія прекрасно скористалася миротворчою мантією. Насправді сталося те, що російські збройні сили повернулися до Азербайджану. Так, російські війська залишили Азербайджан у 1993 році, а в 2012-му був підписаний договір про закриття радарної станції в Габалі, і відтоді російські військові сили були змушені залишити Азербайджан (АРА, 2012). Сьогодні російські сили отримали право зайти в Азербайджан. Поява «миротворців» у зоні конфлікту через лічені години після підписання договору означає, що Росія готувалася до цього протягом тривалого періоду часу. Само собою зрозуміло, що Росія отримала суттєві переваги, досягнувши своєї мети. Зокрема, фактично чинний уряд в Азербайджані перебуває у боргу перед РФ передусім тому, що Росія не підтримала свого стратегічного партнера Вірменію у конфлікті. З іншого боку, Кремль продемонстрував Вірменії, що спроба прем'єр-міністра Пашиняна вийти із сфери впливу РФ провалилася.

Азербайджан повернув під свій контроль частину районів, що стало великим плюсом для президента Алієва. Відповідно до договору, до кінця листопада і в грудні додаткові райони перейдуть під контроль Азербайджану.

Коли ми говоримо про роль РФ у регіоні, необхідно зазначити, що Кремль отримав можливість робити провокації у будь-який час з допомогою власних воєнних формувань. Здатність РФ відігравати таку роль дуже яскраво було продемонстровано у Цхінвальському регіоні, Абхазії та Криму, а також у Карабаху на початку 1990-х, але наразі у РФ немає бази в Карабаху. Москва може застосовувати різні провокації як щодо однієї країни (Азербайджану), так і щодо іншої (Вірменії).

Обговорюючи ситуацію в регіоні Нагірного Карабаху, важливо проаналізувати одну деталь, прописану у договорі між трьома країнами, а саме — вузький коридор, що має з'єднувати Азербайджан із його частиною Нахічевань через територію Вірменії. Цей коридор має також перебувати під контролем РФ, але не збройних сил, а частин російського ФСБ.

Також важливо наголосити, що підписання договору про вирішення конфлікту навколо Нагірного Карабаху не означає автоматично його повного виконання.

Загалом такі фактори можна розглядати як основні досягнення Росії:

- крім Грузії та Вірменії, Росія розмістить власні збройні сили на території Азербайджану принаймні на 5 років (з перспективою подовження ще на 5 років), цим самим збільшуючи свою присутність у всьому регіоні (BBC, 2020);
- Кремль залишає відкритим питання щодо статусу Карабаху, що завжди даватиме змогу маніпулювати і впливати на обидві сторони;
- російські «миротворці» контролюватимуть ситуацію на Лачинській дорозі, що з'єднує Карабах і Вірменію, цим самим отримавши постійний важіль впливу на Вірменію та Азербайджан;
- Кремль успішно «покарав» підтриманого Заходом Пашиняна (створивши реальний шанс для позбавлення його влади) і продемонстрував загрозу для всіх прозахідних лідерів пострадянського простору.

Крім того, російський президент В.Путін підписав наказ про створення міжвідомчого центру гуманітарного реагування щодо Нагірного Карабаху. Як офіційно повідомляється, до функцій гуманітарного центру належать повернення біженців, відновлення інфраструктури, просування співпраці Баку та Єревана із міжнародними гуманітарними організаціями. Центр також виконуватиме функції координатора дій російської держави і неурядових організацій з надання підтримки жителям регіону Нагірного Карабаху, які постраждали від війни.

У цьому випадку необхідно зазначити, що, попри «гуманітарні» функції вищезазначеного центру, його головною метою стане застосування так званої політики «м'якої сили» з боку РФ щодо Азербайджану та Вірменії. Щодо Вірменії Росія використовуватиме зміст підписаного 9 листопада 2020 року договору для зміни уряду в цій країні та створення урядової команди, яка буде більш лояльною до офіційної політики Кремля.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Крім того, Москва намагатиметься використувати свою пропаганду та інші методи для постійного нагадування Вірменії, що саме Росія вберегла Вірменію від остаточного розгрому і саме з допомогою Кремля Вірменія зберегла контроль над частиною Нагірного Карабаху, включаючи столицю Степанакерт (Ханкенді) і Лачинський коридор, що з'єднує Вірменію та Нагірний Карабах.

Позиція Грузії після посилення воєнної присутності Росії в Південному Кавказі

Посилення позицій Росії в регіоні має стати стимулом для глибоких роздумів офіційного Тбілісі та додатковою мотивацією докладати більше зусиль у відносинах із стратегічними партнерами, отриманні гарантій захисту та інтеграції в НАТО. В нинішній ситуації гарантією безпеки Грузії є успішна співпраця країни із Заходом, кроки назустріч НАТО і ЄС.

На сьогодні відсутні міжнародні договори і гарантії, які могли б забезпечити захист Грузії. Тому на додачу до вищезазначеного набагато більша увага має приділятися безпековим програмам у Чорному морі і співпраці із США та іншими членами НАТО. Звісно, стратегію Грузії щодо інтеграції в НАТО і ЄС не можна переглядати за жодних обставин, тактичні кроки мають бути сильнішими й інтенсивнішими, швидшими та ефективнішими. Грузія також має проаналізувати факт вдалого вибору Росією часу втручання у конфлікт навколо Нагірного Карабаху, коли увагу світу було прикуто до пандемії коронавірусу та виборів у США і значно менше уваги світової спільноти приділялося Карабаху. З огляду на це велике значення має діяльність грузинської дипломатії, зокрема, роль і місце Грузії в Південному Кавказі та регіоні Чорного моря має бути представлено якомога активніше на порядку денному нової американської адміністрації.

Можливі сценарії та розвиток ситуації

У рамках дискусії про майбутній розвиток ситуації навколо Нагірного Карабаху і загалом Південного Кавказу необхідно аналізувати як песимістичні, так і оптимістичні сценарії. В рамках обговорення песимістичного сценарію увагу слід спрямувати на такі аспекти.

У результаті залученості до «миротворчого» процесу Росія може посилити свій тиск на Азербайджан і Вірменію. Зокрема, Кремль вдаватиметься до політичного торгу з Азербайджаном, використовуючи фактор контролю російськими федеральними силами транспортного коридору між Азербайджаном і Туреччиною, який перетинає південний регіон Вірменії і Нахичеванську автономну республіку, частину Азербайджану. Відповідно, Москва матиме причини для того, щоб змусити владу Азербайджану відмовитися від імплементації інших регіональних ініціатив про співробітництво, зокрема за участі Грузії, в обмін на забезпечення офіційних транспортних коридорів між Туреччиною та Азербайджаном. Так, варто згадати про енергетичні проекти TANAP (Трансанатолійський газопровід) і TAP (Трансадриатичний газопровід). TANAP має транспортувати 16–32 млрд кубометрів природного газу з Азербайджану до Туреччини через Грузію, а його продовженням є TAP, який далі забезпечуватиме транспортування газу з Туреччини до Південної Європи обсягом близько 10 млрд кубометрів (Чітадзе, 2016). Відповідно до інформації консорціуму TAP AG, оприлюдненої в листопаді 2020 року, Азербайджан готовий розпочати комерційне постачання газу через TAP. Трансадриатичний газопровід транспортуватиме газ із гігантського родовище Шах-Деніз II в азербайджанському секторі Каспійського моря до Європи (Звіт, Дж. 2020).

Крім того, Росія намагатиметься переконати Туреччину в обмін на прямі транспортні коридори між Туреччиною та Азербайджаном збільшити обсяги імпорту природного газу з Туреччини через Чорне море. Відомо, що експорт російського газу в Туреччину здійснюється через два проєкти — «Голубий потік» і «Турецький потік». Цей процес зможе забезпечити зростання використання потужностей обох газопроводів між Росією та Туреччиною і зменшити значення газопроводу Баку—Тбілісі—Ерзурум і в цілому важливість проєктів TANAP і TAP.

Крім того, Москва може запропонувати Азербайджану купувати додаткові обсяги газу. Звісно, багата на природний газ Росія не потребує додаткових обсягів газу, але, «перекачуючи» азербайджанський ресурс із грузинського і ту-

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

рецького ринків на власний російський, вона може створити додаткові проблеми для проєктів TANAP і TAP.

Більш того, Росія робитиме все можливе для впливу на Азербайджан і Туреччину в рамках своєї політики «поділяй і володарюй», щоб обидві країни не зняли економічної і транспортної блокади проти Вірменії, зокрема на тлі зростання розчарування серед вірменського суспільства офіційною Москвою через її пасивну роль під час воєнної операції в Карабаху. Тому Кремль буде зацікавлений у збереженні економічної блокади Вірменії, тим самим зберігаючи її залежність від Росії як з політичного, так і з економічного погляду. Тим самим буде забезпечене збереження проросійської орієнтації Вірменії, її місця в Євразійському економічному союзі, а також 100-відсоткової залежності Вірменії від російського газу.

Оптимістичний сценарій передбачатиме можливість для Азербайджану і Туреччині спільно із Заходом, зокрема в рамках програми «Східне партнерство», зняти економічну блокаду із Вірменії в результаті доброї волі обох країн і залученості ЄС до подій на Південному Кавказі, цим самим створюючи перспективи для регіональної співпраці.

Прямі економічні та транспортні зв'язки будуть створені між Вірменією та Азербайджаном, Вірменією і Туреччиною. У такому разі з'явиться можливість реалізувати різноманітні ініціативи регіональної співпраці за участі Вірменії, наприклад, запуск існуючої залізничної колії Гюмрі (Вірменія) — Карс (Туреччина). Відповідно, Вірменія захоче зменшити свою залежність від Росії. Наприклад, офіційний Єреван міг би провести переговори із Іраном щодо імпорту природного газу в майбутньому, а в довгостроковій перспективі — його імпорту і з Азербайджану.

Щоб компенсувати зростаючу воєнну присутність Росії в зоні конфлікту, Азербайджан

і Туреччина матимуть додаткові стимули для імплементації транспортних та енергетичних проєктів з метою зменшення російського геополітичного і гео економічного впливу в Південному Кавказі та Чорному морі. Для цього треба прискорити імплементацію обох проєктів — TANAP і TAP, а запуск залізничної гілки Баку—Тбілісі—Ахалкалакі—Карс має стати одним із основних пріоритетів. Ця залізниця забезпечить транспортування різноманітних вантажів із Китаю до Європи і у зворотному напрямку через територію Азербайджану, Грузії та Туреччини. Потужність цієї гілки може становити від 5 до 17 млн тонн вантажів на рік (Чітадзе, 2016).

На додаток до викладеного очікується, що Захід докладе всіх зусиль для вирішення ситуації у регіоні конфлікту. Так, ЄС уже оголосив про готовність виділити додаткові 3 млн євро для допомоги цивільним, які постраждали внаслідок конфлікту навколо Нагірного Карабаху (Європейська Комісія, 2020).

Крім того, з огляду на використання Росією «миротворців» на території Азербайджану США можуть бути мотивованими для збільшення своєї військової присутності в Грузії, зокрема, враховуючи, що США вже вивели значну частину своїх збройних частин із Німеччини і мають намір вивести частину контингентів із Афганістану та Іраку.

Важливо приділити увагу повідомленню американського генерала Бена Ходжеса (екскомандувача силами США в Європі), який закликав розмістити американську військову інфраструктуру в Грузії (Програма, Дж. 2020).

Загалом закінчення зіткнень між Азербайджаном і Вірменією створює всі передумови для суттєвої зміни геополітичної ситуації і балансу геополітичних сил у регіоні Південного Кавказу, який стає дедалі залежнішим від політики найбільших геополітичних гравців і всіх трьох держав Південного Кавказу.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Список використаних джерел:

1. Agenda. Ge. 2020. Американський генерал-лейтенант Ходжес про конфлікт в Карабаху і російських «миротворців». Я б хотів бачити більше інфраструктури США в Грузії. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.agenda.ge/en/news/2020/3585>.
2. APA.AZ. 2012. Азербайджан і Росія підписали договір про передачу радарної станції Габала у найближчому майбутньому. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ara.az/en/azerbaijan-army-azerbaijani-armed-forces/xeber_azerbaijan_and_russia_to_sign_agreement__-196981.
3. BBC News, 2020. Вірменія, Азербайджан і Росія підписали мирну угоду про Нагорний Карабах.
4. Чітадзе, 2015. Основні аспекти енергетичної політики Грузії та енергетичної незалежності // Журнал соціальних наук / Міжнародний чорноморський інститут. Том 4. Видання 2. — Грудень 2015. — Тбілісі, Грузія.
5. Європейська Комісія, 2020. ЄС надасть первинну невідкладну допомогу цивільним, що постраждали у конфлікті навколо Нагорного Карабаху. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news_corner/news/eu-provides-initial-emergency-aid-civilians-affected-nagorno-karabakh-conflict_en.
6. GuftToday, 2020. Азербайджан, Вірменія підписали мирний договір для припинення конфлікту.
7. Крамер, Ендрю Е. (10 листопада 2020). Перед загрозою воєнного розгрому, Вірменія прийняла угоду про війну за Нагірний Карабах — через NYTimes.com.
8. Report.ge. 2020. Азербайджан розпочинає комерційні поставки газу до Європи через ТАР. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://report.ge/en/economics/azerbaijan-starts-commercial-gas-supply-to-europe-via-tap/>.
9. Ward, Alex. 2020. «Неочікувана мирна угода між Азербайджаном і Вірменією щодо Нагірного Карабаху, пояснення». VoxNews.

*Гела ВАСАДЗЕ,
Політолог, ведучий програми
«Велика гра», Тбілісі, Грузія*

Війна за Нагірний Карабах. Погляд з Грузії

In fact, the war over Karabakh is not over yet, it has been put on hold, perhaps even longer than the previous one, while the previous one lasted for almost twenty-six years. Each side in this war has its own truth. Therefore, this piece represents the author's own vision on the problem of the Karabakh. The hostilities ended as abruptly as they began. Moscow has drawn a red line: Azerbaijan wins the battle but should not win the war. The Armenians lost a lot, but not so much as to prevent the Kremlin from saving Armenia.

Насправді війна за Карабах ще не закінчена, її поставлено на паузу, причому, можливо, на ще довшу, ніж попередня, а попередня тривала майже двадцять шість років. От уже більш як десять років я сумлінно намагаюся розібратися в цій війні. І, прочитавши чимало книг і спогадів її безпосередніх учасників, провівши зустрічі з десятками людей, які в різний час займалися цим питанням як з обох сторін, так і ззовні — на дипломатичному, експертному, гуманітарному рівнях, я дійшов однозначного висновку: у кожної сторони на цій війні, як, утім, напевно, і на всіх інших, своя правда. І за цими правдами вкрай складно докопатися до істини, та й чи потрібна комусь ця істина? Мабуть, не потрібна, адже все одно при цьому кожен залишиться на позиціях своєї правди. Тому те, що буде написано нижче, це моя власна правда про Карабаську війну. Така, якою я її побачив.

Історія конфлікту

Говорити про сторіччя ворожнечі між вірменами і турками або азербайджанцями було б явним перебільшенням. Середньовічна історія була кривавою, однак в основному це

були війни між правителями, які призводили до зміни підданства. Аж до другої половини XIX століття вірменська громада (Міллет) в Османській імперії займала панівне становище. Ідеологія, яка тоді була тотожна релігії, відігравала певну роль у лояльності до престолу, однак у той час діяли інші механізми, за яких лідери громад контролювали людей, що входили до них, домовляючись із владою і забезпечуючи цілком комфортні умови для існування. Ситуація змінилася з виникненням націоналізму як у вірмен, так і у турків. Поява на Кавказі Російської імперії, яка явно протегувала вірменам, посилила цю проблему, що під час Першої світової війни спричинила трагедію вірменського народу у 1915 році. Втім, перші збройні сутички між вірменами і тюрками (азербайджанцями) сталися аж ніяк не в Османській, а в Російській імперії. За часів першої російської смуги XX століття, в 1905–1907 роках, конфлікт між вірменами і азербайджанцями набув характеру кривавих зіткнень, багато в чому через імперську політику «розділяй і володарюй». Регіони, де вірмени і азербайджанці століттями проживали разом, перетворилися на поле бою між сусідами, і однією з головних арен зіткнення був Карабах. Історія повторилася через десять років, у 1918–1920 роках, коли Азербайджан і Вірменія перебували в статусі незалежних держав.

Більшовики вирішили проблему просто: зазначили кордон між республіками, «зайве» населення перемістили, а для вірмен, що проживали в Карабаху, створили автономну область у складі Азербайджанської РСР, окресливши її межі так, щоб туди потрапила більшість районів компактного проживання вірмен. Природно, там було таке етнічне черезсмузжя, що здійснити цю операцію, так би мовити, в чистому вигляді було неможливо. Часто доводиться чути про те, що, мовляв, більшовики

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

спеціально закладали міни уповільненої дії, щоб задіяти їх у разі розвалу червоної імперії. Не думаю, що така версія має серйозні підстави, по-перше, більшовики збиралися правити вічно, а по-друге, ніякої червоної імперії спочатку не передбачалося, йшлося про Всесвітню республіку Рад, тож визначені кордони були, радше, даниною відсталості кадрів на місцях, ніж довгостроковим планом. Йосип Сталін, який безпосередньо займався національним питанням у більшовиків, прекрасно розумів чутливість теми. До його завдань входило зберегти лояльність як вірменських, так і азербайджанських комуністів. А до 30-х років минулого століття, коли той же Сталін отримав можливість вирішити проблему лояльності іншими методами, було ще далеко. І в той момент розв'язання питання, з погляду більшовицького керівництва, виглядало цілком справедливим.

Національна ідея

Ідея міацум (приєднання Карабаху до Вірменії) актуалізувалася раніше, ніж ідея національної незалежності Вірменії. Цю ідею було озвучено з початком горбачовської перебудови в СРСР у середовищі вірменської інтелігенції як у Вірменії, так і в Москві. Особливу роль відіграли московські вірмени, деякі з них були видними представниками радянського істеблішменту. Вже в 1987 році в НКАО був організований збір підписів з вимогою передати цю автономну область до складу Вірменської РСР, підписи було передано в ЦК КПРС. Ідеологічним маніфестом руху стала книга Зорія Балаяна «Очаг», видана ще в 1981 році (часи жорсткої радянської цензури часів Брежнєва), в якій наводилися аргументи, що Карабах і Нахічевань — це вірменська земля, а азербайджанці і турки — вороги Росії й Вірменії. Перші заклики до міацуму на мітингах в Єревані пролунали як гасла на плакатах «Ленін. Партія. Горбачов», втім, дуже скоро рух став антирадянським. Червона імперія почала хитатися, і КДБ уже незабаром втратив контроль над Карабахом, а потім і над усією ситуацією в республіці. Карабаська ідея стала не просто складовою частиною, а й головним драйвером національної ідеї Вірменії. Це був той фунда-

мент, на основі якого з'явилася нова політична еліта нової Вірменії.

Природно, подібні процеси не могли не викликати відповідної реакції в Азербайджані, де, однак, радянська влада була набагато міцнішою, ніж у Вірменії. Але ідея захисту Карабаху і проживаючих там азербайджанців також стала драйвером активізації політичного життя в республіці. Перша рясна кров пролилася під час подій у м. Сумгаїт у лютому 1988 року, в передмістях якого були розміщені прибулі в товарних вагонах у Баку біженці з Вірменії. Під координацією якоїсь «невідомої сили» (і це в місті, контрольованому комуністами) вони вирушили бити вірмен у депресивному промисловому місті, що розташоване в 25 кілометрах від столиці Азербайджану Баку. В результаті заворушень тоді загинули 26 вірмен і 6 азербайджанців. Події широко висвітлювалися в радянській пресі і на телебаченні. Панування радянської влади в Азербайджані закінчилося після січневих подій 1990 року, які отримали назву «чорний січень». Після масового вбивства мирних громадян Радянською армією режим міг триматися тільки на багнетах, та й то досить формально. 18 жовтня 1991 року Верховна Рада Азербайджану ухвалила акт «Про відновлення незалежності Азербайджанської Республіки». Вірменія проголосила свою незалежність 21 вересня 1991 року. Радянський Союз доживав останні дні.

Унаслідок першої Карабаської війни під контролем Вірменії опинилася територія не лише Нагірного Карабаху, а й семі районів Азербайджану. У своїх спогадах колишній президент Вірменії Роберт Кочарян пояснює саме таку конфігурацію лінії протистояння тим, що з військової точки зору це було оптимальним рішенням для забезпечення безпеки Карабаху. Окуповані райони називали «поясом безпеки Карабаху».

Чи був інший вихід?

За двадцять шість років «перемир'я» сторони так і не змогли знайти прийнятне рішення. Незважаючи на численні переговори, формат Мінської групи ОБСЄ зі співголовами за учас-

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

ті Росії, Франції і США та інше, реальний процес урегулювання так і не зрушив з мертвої точки. Багато хто пов'язував надії на врегулювання конфлікту з так званими Мадридськими принципами, які передбачали:

- повернення територій навколо Нагірного Карабаху під контроль Азербайджану;
- надання Нагірному Карабаху тимчасового статусу, що гарантує його безпеку і самоврядування;
- відкриття коридору між Вірменією і Нагірним Карабахом;
- визначення в майбутньому остаточного правового статусу Нагірного Карабаху на основі юридично обов'язкового волевиявлення;
- забезпечення права всіх внутрішньо переміщених осіб і біженців на повернення в місця їх колишнього проживання з міжнародними гарантіями безпеки, що включають операцію з підтримання миру.

Мадридські принципи ґрунтувалися на принципі територіальної цілісності, права нації на самовизначення і мирне вирішення конфлікту. Для будь-кого, хто хоч трохи обізнаний із специфікою карабаського конфлікту, очевидна первинна нежиттєздатність цих принципів. З першим пунктом були категорично не згодні вірмени, з другим пунктом, якщо мова йшла про незалежність, не були згодні азербайджанці, втім, і всі наміри про можливість автономії, враховуючи характер відносин між народами, були теж нереальними. Тобто між Вірменією і Азербайджаном існували протиріччя непереборної сили, а це значить, що і третій пункт Мадридських принципів був нездійсненним.

Певні надії на прорив у мирному врегулюванні конфлікту з'явилися після Оксамитової революції у Вірменії і приходу до влади Нікола Пашиняна. Однак ті, хто хоч трохи обізнаний із ситуацією в цій країні, чудово розуміли, що ці надії ілюзорні. Насправді у Пашиняна

було куди менше можливостей для маневру в карабаському конфлікті, ніж у його попередників. Коли ще на вулицях Єревана щосили вирували мітинги, а Серж Саргсян сидів у кріслі прем'єр-міністра, політичні противники Пашиняна вже звинувачували його в тому, що він рветься до влади для того, щоб здати Карабах. Будь-який крок Пашиняна у напрямі до миру розцінювали б як зраду. Йому просто не залишали вибору. Пашинян перебував під жорстким пресингом як своїх політичних опонентів, так і суспільства в цілому. Саме тому він, попри те, що користувався величезним мандатом довіри від населення, був змушений дедалі більше і більше посилювати свою позицію. На що, в свою чергу, відповідав і Азербайджан. Публічні дебати Пашиняна з Алієвим на Мюнхенській конференції виглядали як дуель, а зовсім не як розмова двох людей, здатних дійти домовленостей. До 2020 року стало остаточно зрозуміло: альтернативи військовому вирішенню конфлікту в Азербайджану немає і ніколи не буде.

Третя сторона конфлікту

Така альтернатива могла би бути, якби посередником у конфлікті була серйозна сила в особі світової держави, що змусила б сторони піти на компроміси. Варіантів було тільки два — США і Росія. Сполучені Штати могли б запропонувати вирішення конфлікту за моделлю Дейтонських угод, до якої психологічно були готові обидві сторони. Однак Штати не захотіли втручатися в конфлікт, а Росія не могла би бути посередником у ньому, оскільки була його учасником. Протягом усього часу РФ здійснювала менеджмент карабаського конфлікту, не даючи жодній із сторін змінити статус-кво і використовуючи цей конфлікт як головний інструмент впливу як на Вірменію, так і на Азербайджан. З тим, що Вірменія стала головною опорою РФ на Південному Кавказі саме «завдяки» карабаському конфлікту, навряд чи хтось сперечатиметься. Вірменія, що має потужну діаспору в таких країнах, як Франція і США, не кажучи вже про інші вірменські громади за кордоном, які менш численні, але теж досить впливові, опинилася в заручниках у Москви і була змушена здати Росії практично всі основні економічні активи.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Не кажучи вже про російський вплив у середовищі військових і серед політичної еліти Вірменії. Спроби Сержа Саргсяна здійснювати зовнішню політику під умовною назвою «і-і», тобто і Росія, і Захід, попри деякі успіхи на кшталт підписання договору про партнерство з ЄС, виглядали блідою тінню порівняно з членством в ЄАЕС і ОДКБ. І навіть такий прозахідний політик як Нікол Пашинян, котрий у статусі опозиціонера закликав позбутися тотального впливу Росії та вийти з ЄАЕС і ОДКБ, ставши прем'єр-міністром, був змушений постійно повторювати мантру про Росію як головного партнера і союзника Вірменії, причому робив це абсолютно щиро.

Ну а для Азербайджану Карабах завжди виглядав як такий собі можливий приз за гарну поведінку. І навіть не Карабах, а можливість повернути бодай якусь частину окупованих районів. Те, що Азербайджан закупив російського зброї на 9 млрд дол., було невеликим бонусом РФ за всі зусилля з менеджменту конфлікту. Звичайно, у відносинах Азербайджану і Росії карабаський конфлікт не займав тієї ніші, яку він займав у відносинах Вірменії з РФ, і все ж таки його значення важко переоцінити.

Щось пішло не так

Звичайно, у Москві був свій план «вирішення» карабаського конфлікту, відомий як план Лаврова. У ньому не було принципів територіальної цілісності та права нації на самовизначення. Також цей план не передбачав і мирного вирішення давнього конфлікту. Навіть навпаки, цей план передбачав війну, в якій Азербайджан домагався деяких успіхів, а російські війська в черговий раз приходили рятувати вірмен. Про цей план, незважаючи на те, що в Москві постійно заперечували його наявність, прекрасно знали і в Баку, і в Єревані. Знали і, звичайно, не погоджувалися з ним. У Баку тому, що це означало постійну військову присутність російських військ на території Азербайджану, а також тому, що планом передбачалося повернення Азербайджану тільки п'яти із семи окупованих районів — Кельбаджарський і Лачинський райони залишалися за Вірменією. А в Єревані мені пояснили незгоду з

цим планом так: за останні сто років Росія двічі йшла з Південного Кавказу, причому йшла несподівано. Довіряти росіянам свою долю в умовах, коли у Вірменії вважали, що вони можуть своїми силами відбитися від можливих атак з боку Азербайджану, виглядало дійсно не зовсім розумно. За двадцять шість років вірмени створили справді потужну, глибоко ешелоновану систему оборони, зламати яку навіть за наявності тієї величезної кількості озброєнь, яку закуповував Азербайджан, видавалося вельми проблематичним.

Воєнні дії в квітні 2016 року підтвердили правоту вірменської сторони. Дуже невеликі територіальні надбання і зупинка воєнних дій за дзвінком із Москви ще раз переконали вірмен у їхній правоті. Більш того, за період з 2016 року було здійснено ретельну ревізію всієї лінії оборони, укріплено слабкі місця. Якщо після Оксамитової революції в Вірменії і з приходом до влади Нікола Пашиняна щось і змінилося в обороноздатності країни, то лише в кращий бік. У 2018–2019 роках військові витрати Вірменії перевищили 20% ВВП країни, тоді як у попередні роки становили не більш як 15%. Наприкінці 2019-го Вірменія уклала договір на поставку багатоцільових винищувачів Су-30СМ. Перші чотири машини прибули до країни, а всього планувалося закупити 12 винищувачів. У серпні 2020 року в Москві відбулася церемонія підписання договору про модернізацію авіаційного парку ПС Вірменії, йшлося про модернізацію штурмовиків Су-25. Слід сказати також про поставки зенітно-ракетних комплексів «Тор-М2», що прикривають небо від штурмової авіації. Цей список можна було б продовжити. Загалом у Вірменії були всі підстави вважати, що в разі відновлення воєнних дій блицкригу в Азербайджану явно не вийде, а через кілька днів у Баку пролунає телефонний дзвінок, як це було в квітні 2016 року. Але щось пішло не так.

Великі батальйони завжди праві

Сказати, що Азербайджан готувався до війни, це нічого не сказати. У Баку чекали зручного моменту, чекали довго і терпляче. Події 1990-х років були національним приниженням і завдали удару по самолюбству кожного азербай-

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

джанця. Саме це, а не втрата території і навіть не наявність сотень тисяч біженців у власній країні, зробило війну неминучою навіть через стільки років. Чи були інші варіанти розвитку подій? Швидше ні, ніж так. Адже для вірмен ті події були предметом національної гордості, і відмовлятися від завоювань 90-х — означало б втратити частину своєї ідентичності. Тому в Баку чекали моменту і дочекалися.

Для того щоб зважитися на операцію проти Вірменії без того, щоб гра йшла за правилами Москви, необхідним був збіг цілої низки факторів. Перший фактор — Росія. Після анексії Криму та агресії на Донбасі шляхи постачання російського газу в Європу через Україну виявилися, з погляду Москви, не надто надійними. Те ж саме стосується і транспортної інфраструктури. А тут ще події в Білорусі. Поки що для Кремля там усе йде нормально, але ж хто знає, як воно може обернутися. Будівництво «Північного потоку-2» і «Турецького потоку» могли до певної міри вирішити проблеми. Однак із «Північним потоком-2» не зовсім поки виходить. І отут для РФ стає важливою участь у регіональних проєктах, яким той же Кремль так довго протистояв. Південно-Кавказький газопровід, залізниця Баку—Тбілісі—Карс і навіть нафтопровід Баку—Тбілісі—Джейхан. Додайте до цього плани будівництва залізниці з Ірану до Росії, і картина буде повною, ну або майже повною. РФ побачила реальні вигоди співробітництва з Азербайджаном, і це було дуже серйозним приводом не дзвонити в Баку до певного моменту. У Росії кілька разів намагалися зупинити бойові дії за офіційними каналами — шляхом переговорів. Однак те, що такі спроби мали формальний характер, було очевидно. Головне запитання, яке дійсно цікавило всіх: де проходить червона лінія Москви?

Фактор другий — Туреччина. Здавалося б, вже давно і безповоротно пішли у минуле часи «однієї нації — двох народів», тобто настрої, що панували в Азербайджані при другому президенті, списано в архів історії. Азербайджанці і турки продовжували залишатися дуже близькими народами, Туреччина розвивала співпрацю з Азербайджаном у всіх сферах, від економічної до військової, тоді як

Азербайджан, навпаки, нарощував свій вплив у Туреччині. Але от від прямого втручання в справу регіону турки утримувалися. Анкара взагалі з великим небажанням береться за політичні проєкти, тим більше, коли йдеться про пряме зіткнення інтересів із Росією. Однак за останні роки Туреччина набула досвіду таких зіткнень у Сирії та Лівії, причому далеко не завжди ці зіткнення закінчувалися на користь росіян. Однак і очевидних успіхів у зовнішній політиці у турків останнім часом також не спостерігається. На тлі кризи в Середземномор'ї, погіршення економічної ситуації та відносин із Євросоюзом, поразок на муніципальних виборах в Анкарі та Стамбулі Ердогану потрібна була *success story*, і карабаський кейс підходив тут якнайкраще. Справа залишалася за малим — забезпечити азербайджанській стороні вирішальну військову перевагу.

Весняні бої в Ідлібі показали можливості турецьких безпілотників (ці можливості були дуже сильно перебільшені в пресі), правда, проти щільних атак піхоти «Фатіміюна» (Бригада «Фатіміюн» — афганська шіїтська організація, створена у 2014 році для боротьби з бойовиками сирійської опозиції та «Ісламською державою». — *Прим. ред.*) дрони все ж таки виявилися не такими всесильними. Однак турецькі генерали отримали дуже хороший досвід застосування дронів. На відміну від коаліції на підтримку Асада, у вірмен не було можливостей зосередити таку велику кількість живої сили і техніки на конкретних ділянках фронту. Це був той випадок, коли турецькі генерали разом зі своїми азербайджанськими колегами правильно прорахували ефективність використання дронів, а їх противники такої ймовірності не врахували. Цей елемент, що відіграв важливу роль під час бойових дій, вважається загальнозрозумілим. Але неправильним було б зводити роль Туреччини тільки до забезпечення технологічної переваги. Навіть у військовому компоненті ця роль не вирішальна. Протягом багатьох років турецькі військові займалися підготовкою азербайджанської армії, і насправді немає значення, чи правдою є те, що турецькі генерали або навіть турецькі підрозділи брали безпосередню участь у воєнних діях. Роль

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Туреччини у військовому успіху Азербайджану неможливо переоцінити. Коли наприкінці липня тепер уже колишній міністр оборони Вірменії заявив, що «тактичний характер азербайджано-турецьких навчань не викликає занепокоєння», і закликав утримуватися від провокацій, навряд чи він міг припустити, що з цими маневрами турецькі військові прийшли на Південний Кавказ усерйоз і надовго. І це було серйозним прорахунком вірменської розвідки.

Однак військова складова — це лише вершина айсберга, набагато більш важливим елементом була політична підтримка Туреччини. Звичайно, можна будувати конспірологічні теорії з приводу таємних домовленостей між Баку, Москвою і Анкарою. У Москві чудово знали больові точки, на які могли натиснути в Анкарі в разі грубого втручання Росії в конфлікт. Занадто багато взаємних інтересів і не менше ліній протистояння. Тому завдяки безпосередній участі Туреччини, якій, на відміну від РФ, не потрібно було приховувати свої переваги, політика Кремля перетворилася на мистецтво можливого.

Що стосується реакції західних країн, то вона тільки на перший погляд була односпайною і однозначною. З Францією все зрозуміло, — велика вірменська громада і традиційна підтримка Вірменії визначили позицію цієї країни. Однак у цьому випадку президент Макрон у справі захисту Вірменії перевершив самого себе. В реакції Макрона було багато особистого, у нього склалися приязні стосунки з прем'єр-міністром Вірменії Ніколом Пашиняном. Якби на те його воля, він, напевно, послав би до Вірменії «Міражі» та Іноземний легіон. Однак Вірменія є членом ОДКБ, і навіть розпочати військово-гуманітарну операцію на кшталт тієї, яку затіяли американці в серпні 2008 року в Грузії, Макрон ніяк не міг. Йому залишалося лише критикувати Ердогана, Туреччину, нарікати на недосконалість міжнародного права, засуджувати насильство і висловлювати стурбованість. Що було дуже важливо, але малоєфективно.

Ще більш цікавою була реакція Сполучених Штатів Америки, в якій як у дзеркалі відобразилося ставлення адміністрації Трампа до

регіону. Через місяць після початку активних бойових дій американці, які співголовують у Мінській групі ОБСЄ, запрошують міністрів закордонних справ Вірменії та Азербайджану в Вашингтон, проводять переговори і, звичайно, домагаються угоди про припинення вогню. При цьому президент Трамп, який перебував під жорстким вогнем критики тоді ще кандидата в президенти Байдена за відсутність реакції на війну на Кавказі, заявляє, що зробити це (досягти перемир'я) було досить легко, заодно назвавши вірмен героїчним народом. Чи варто говорити про те, що у вашингтонської угоди про припинення вогню було ще менше шансів, ніж у московської? Про Велику Британію не писатиму не тому, що її не було в цьому конфлікті, ще й як була, причому на боці Азербайджану. Але публічно британці ні про що не заявляли, а судити про їхню участь можна тільки за непрямими ознаками.

Не менш цікавою була реакція Ірану, який одразу ж заявив про свою підтримку територіальної цілісності Азербайджану, а духовний лідер Ірану оголосив усіх загиблих у Карабасі шахідами. Маючи в країні від 20 до 30 мільйонів азербайджанців, важко поводитися інакше, але це на офіційному рівні. У реальній політиці відносини Ірану як із Азербайджаном, так і з Вірменією — це складний комплекс інтересів, протиріч і ризиків. А з огляду на досить незвичайне становище цієї країни в світі пропозиція Ірану бути посередником у конфлікті є формальною: в Тегерані прекрасно розуміли, що ніхто не підпустить їх до процесу. Там і так перебір гравців.

Розбирати воєнні дії сенсу не має, це справа військових експертів, тому обмежимося фразою Наполеона: «Великі батальйони завжди праві».

Підсумки: не зовсім план Лаврова

Для невтаємничених воєнні дії закінчилися так само несподівано, як і розпочалися. Завершилися вони ідентифікацією Москвою червоної лінії — Азербайджан перемагає в битві, але не повинен перемогти у війні. Вірмени втратили багато, але не стільки, щоб не дати можливості Кремлю себе врятувати.

Володимир ЗАБЛОЦЬКИЙ,
Кореспондент-оглядач,
Defense Express

Визволення Нагірного Карабаху. Військово-технічні та оперативно-тактичні аспекти

The last Azerbaijani-Armenian (or third Karabakh) war was a landmark event that deserves the attention of observers. The Azerbaijani army has clearly demonstrated the victory in a qualitatively new war in the difficult mountainous conditions of Karabakh. The peculiarity of the third Karabakh war was the use by Azerbaijan of the new Turkish concept of air-ground combat, developed and tested in Syria and Libya, and the tactics of conducting a new type of maneuverable war in difficult mountain conditions. It was a question of coordinated mass use of combat drones, separately and in interaction with other forces and means in the framework of offensive operation.

Остання азербайджано-вірменська (або Третя Карабаська) війна стала знаковою подією, що заслуговує на увагу спостерігачів, військових і політиків. Адже азербайджанська армія чітко продемонструвала світу перемогу в якісно новій війні у складних гірських умовах Карабаху.

Особливістю Третьої Карабаської війни стало використання Азербайджаном розробленої й апробованої у Сирії та Лівії нової турецької концепції повітряно-наземного бою і тактики ведення маневреної війни нового типу у складних гірських умовах. Йшлося про скоординоване масоване використання бойових дронів, окремо та у взаємодії з іншими силами і засобами в рамках загальновійськової наступальної операції.

Цьому передувала складна робота генерального штабу і Міністерства оборони Азербайджану, а також національна підтримка багаторічної, багатосторонньої і багаторівневої підготовки країни до визволення Нагірного Карабаху.

Військо отримало все необхідне для сучасного поля бою, передусім якісно нові види озброєння і військової техніки. Перш за все це нові розвідувально-ударні системи турецького й ізраїльського виробництва, високоточні боеприпаси, прихований зв'язок і нова система бойового управління. Йдеться про якісний стрибок і набуття спроможностей ведення мережецентричного бою.

Поряд із закупівлею дронів та артилерійських і ракетних систем у Ізраїлі й Туреччині Баку створив ліцензійне виробництво ізраїльських дронів-камікадзе Orbiter 1K (національний шифр *Zarba*).

З огляду на тісні відносини Баку з Анкарою остання не лише продає йому зброю і готує офіцерів, а й допомагає у військовому плануванні на рівні генеральних штабів двох країн. Тому в основу плану визвольної операції Баку поклав модифіковану у відповідний спосіб до умов Карабаху турецьку інноваційну концепцію повітряно-наземного бою.

Практичного досвіду взаємодії та використання нової зброї в межах нових концептуальних особливостей азербайджанські війська набули у серпні минулого року під час спільних із турками військових навчань, що відбулися на території Азербайджану.

Нова концепція повітряно-наземного бою

Азербайджанській операції у Нагірному Карабасі передували дві турецькі операції з масовим використанням бойових дронів у Сирії та Лівії. Перша з них мала назву «Весняний щит» і здійснювалася у відповідь на загибель 33 турецьких військових унаслідок російського авіаудару 27 лютого 2020 року.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Турецька армія невдовзі завдала ударів по цілях сирійського режиму в Ідлибі, вперше використавши бойові дрони *Bayraktar TB2* і *Anka-S*. Нова доктрина використання останніх разом

з іншими силами і засобами, відпрацьована у рамках розробленої турецьким генштабом концепції повітряно-наземного бою, уможливила високу ефективність ураження цілей.

Рис. 1. Турецький дрон *Bayraktar TB2* у момент скидання високоточної бомби

Сутністю нової концепції є безконтактні бойові дії: скоординований масований удар з використанням ударних БПЛА і високоточних боєприпасів, систем РЕБ, а також артилерії. Поєднання цих елементів дало можливість турецьким військовим отримати в Ідлибі високі результати (щоправда, дещо обмежені з військово-політичного погляду і геополітичних умов).

Турецькі досягнення у царині мілітарних технологій, динамічного розвитку безпілотних систем і оперативного мистецтва, продемонстровані в Ідлибі, стали справжньою несподіванкою для суспільної думки і навіть для більшості експертів. Динамічний розвиток у Туреччині безпілотних систем є наслідком цілеспрямованої багаторічної науково-економічної політики Анкари, де дрони розглядаються як один із ключових елементів стратегії безпеки і головний засіб здійснення контртерористичних операцій проти курдських повстанців.

Характерними рисами операції в Ідлибі були: використання елемента несподіванки (проти-

вник був приголомшений масштабом і ефективністю турецької операції, особливо масовим використанням ударних дронів у районі, де не було ППО); взаємодія різних видів зброї за єдиним планом і використання дронів як ключового засобу операції.

Найбільш ефективним елементом стали високоточні повітряні удари з використанням керованих боєприпасів (у тому числі ракет *MAM-L* і *MAM-C*) по цілях. Дрони також займалися розвідкою, спостереженням, наведенням і коригуванням вогню артилерії. А БПЛА *Anka-S* залучався для радіоелектронної розвідки (*COMINT*).

Зазвичай дрони атакували цілі з-поза сфери досяжності ПЗРК з надзвичайною точністю. Показовим прикладом можна вважати атаку 27 лютого дроном *Bayraktar TB2* армійської колони на шосе в районі Кафранбель. З висоти 6845 м прямим влученням було знищено танк, що рухався між БМП і вантажівкою.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Операція мала риси безконтактної війни майбутнього з обмеженою участю власної наземної ударної компоненти, в якості якої виступали формування протурецької міліції. То ж у класичному варіанті операції турецької армії (спецназ, танки, мотопіхота тощо) ефект міг бути значно більшим.

Важливою рисою операції є її гнучкість і можливість модифікації залежно від змінюваного середовища бою. Так, після залучення сирійським командуванням елементів ППО (ЗРГК «Панцир-С» і ЗРК «Бук-М2») турецькі штаби змінили тактику, що передбачала насамперед нейтралізацію об'єктів ворожої ППО.

Це відбувалося у такому порядку. БПЛА *Anka-S* виконували розвідку цілей і передавали інформацію станціям РЕБ *Koral*, розміщеним поблизу турецько-сирійського кордону. Відповідно, останні ставили перешкоди роботі сирійських засобів ППО (передусім РЛС). А вже викриті, локалізовані і заглушені РЕБ засоби ППО противника знищувалися бойовими дронами *Bayraktar TB2* з використанням високоточних боєприпасів *MAM-L* з лазерним наведенням.

Використанню дронів сприяло також бойове середовище, йдеться про нетипові умови поля бою, фактично обмеженого провінцією Ідліб. Тож дрони, які діяли з баз у турецькій провінції Хатай, не могли бути атаковані противником до того, як перетнуть лінію кордону або ж після повернення на базу. Після старту БПЛА набирали висоту (5–7 тис. м) і прямували в район визначених цілей.

Відтак, атака наземних цілей потребувала лише короткочасного перебування дронів над сирійською територією, за кількадесят кілометрів від кордону. Високий темп атак забезпечувала правильна логістика.

Від самого початку дрони діяли масовано і цілодобово і вже першого дня буквально «висіли» у повітрі над м. Саракіб, атакуючи навіть поодинокі цілі (машини, групи солдатів тощо) і паралізуючи рух у цілому районі. Одночасно у повітрі перебували кілька машин.

Поряд із атаками на цілі у м. Саракіб, які тимчасово паралізували рух трасою М5, дрони

знищували чутливі для противника пункти: штаби, пункти управління та позиції артилерії. Взаємодія дронів з артилерією (*T-155 Firtina*, *T-122 Sakarya*, *T-300 Kasirga*) давали змогу вражати цілі навіть у глибокому тилу російсько-сирійських військ. Насамкінець постійне перебування дронів над полем бою негативно впливало на моральний стан противника і паралізувало його маневр.

Уже 29 лютого 2020-го повідомлялося про знищення кількох вищих офіцерів елітних підрозділів (25-та дивізія спецназу, Республіканська гвардія, 4-та дивізія), серед них — два полковники, один підполковник, три майори. Було також уражено штаб 124-ї бригади Республіканської гвардії.

В іншому випадку йшлося про знищення дронами у районі Тал Хадія двох 130-мм САУ М-46. Разом із знищенням десятків танків, БМП, гармат тощо, багато техніки було покинуто і згодом захоплено повстанцями.

Навіть російські ЗМІ визнали, що активність турецьких дронів швидко «змінила (для армії Асада) умови поля бою». А, за словами особисто президента Туреччини Реджепа Ердогана, турецькі БПЛА в операції «Весняний щит» записали на свій рахунок аж вісім (!) ЗРГК «Панцир-С», так розпіарених російською пропагандою з наголосом на особливі можливості у боротьбі саме з дронами (!).

Лівійський досвід

У Лівії, куди турецькі експедиційні сили прибули на підтримку законного Уряду національної згоди (УНЗ), бойове середовище має свої особливості і відмінності від тих, що були в сирійському Ідлібі. Відтак, практику використання бойових дронів у межах концепції наземно-повітряної війни було вдосконалено, і вона вчоргове підтвердила свою ефективність.

Нові тактичні прийоми, запроваджені турецькими військовими, стали несподіванкою для бунтівного генерала Халіфи Хафтара, який не мав ефективних сил і засобів для боротьби з дронами, що змінило обстановку, зупинивши наступ Лівійської народної армії (ЛНА) на Триполі.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

З огляду на маневрений характер лівійської громадянської війни, турецькі БПЛА від самого початку діяли далеко за межами Триполі, який перебував в облозі, використовуючи польові злітні смуги та ділянки шосейних доріг.

БПЛА Bayraktar TB2 і Anka-S уможливили постійний контроль важливих комунікацій і баз противника і завдання точних ударів на знищення укріплень, бойової техніки і живої сили противника.

Рис. 2. Спалені турецькими дронами танки у Лівії

Відзначалися висока мобільність, гнучкість і ефективність дій турецького спецназу у взаємодії з бойовими дронами. Особливо вдалою виявилася практика використання під час рейдів спецназу самохідних 155-мм гаубиць T-155 *Firtina* у зв'язці з дронами-навідниками, що забезпечувало оперативне високоточне ураження рухомих цілей, транспортних колон і навіть броньованих цілей.

Уже 25 березня 2020 року мобільне ударне угруповання сил УНЗ разом із турецьким спецназом почало рейд у тил ЛНА і несподівано атакувало й оточило стратегічно важливу авіабазу аль-Ваттія на північному заході країни, на той час — у центрі території, контрольованої силами Хафтара. В оточенні опинилися найманці із Судану, а також офіцери — військові «радники» з Франції та ОАЕ.

Водночас урядові війська розпочали контрнаступ і 12–13 квітня визволили міста Гарьян (колишня ставка Хафтара), Сорман і Сабратха та відновили контроль над узбережжям Середземного моря від Триполі до Тунісу. 18 травня сили УНЗ прорвали фронт у північно-західній частині Лівії і відновили контроль над ділянкою кордону з Тунісом і сполучення з відрізаним раніше анклавом на південному сході. А 21 травня на південь від Триполі урядові сили оточили велике угруповання противника і почали його ліквідацію.

З 22 травня основні зусилля урядових сил було зосереджено на витісненні ЛНА з передмість столиці, передусім з району аеропорту, який визволили 3 червня. 4 червня урядові війська зайняли розташоване на захід від аеропорту Триполі м. Касер Бін Гашир і рушили на південь аж до району Фом Вальга. Весь цей час

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

турецькі дрони оперативно супроводжували наступаючі війська і завдавали ударів на знищення колон супротивника, що відходив.

5 червня впав останній бастион Хафтара на заході країни — м. Тархуна (100 км на схід від столиці). Про масштаб поразки ЛНА у Триполітанії свідчили великі втрати ЛНА у живій силі і техніці, а також захоплені урядовими військами трофеї (танки, БТР, СРЗВ, гармати, літаки, вертольоти тощо) і полонені.

Через відсутність ефективних засобів боротьби з дронами ЛНА зазнала катастрофічних за масштабами лівійської війни втрат у бойовій техніці і живій силі. Особливо болючою для Хафтара була втрата до 15 мобільних ЗРГК «Панцирь-СІМЕ», на які турецькі дрони влаштували справжнє полювання. «Панцирі» не витримували одночасних атак з кількох напрямків і знищувалися.

Для боротьби з турецькими дронами Росія таємно передала Хафтару навіть кілька винищувачів МіГ-29, які терміново перекинули до Лівії і негайно залучили до участі у бойових діях. Проте хоча винищувачі змогли знищити кілька дронів, це сталося вже після виходу урядових військ на оперативний простір і особливих наслідків не мало.

Успіх використання турецької концепції наземно-повітряної війни у Лівії важко переоцінити, адже це призвело до втрати Хафтаром цілої низки важливих сучасних засобів ведення війни, що через втрату панування у повітрі зумовило його поразку у Триполітанії та наступний стратегічний відступ на схід. Від остаточного розгрому ЛНА врятувала лише загроза прямого військового втручання Єгипту.

Азербайджанська гра за турецькими нотами

Після окупації на початку 1990-х років (Перша Карабаська війна) Вірменією Нагірного Карабаху і прилеглих районів Азербайджану Баку весь час ретельно готувався до їх визволення силою. Водночас Єреван не бажав виконувати аж чотири рішення Радбезу ООН щодо виводу військ з окупованих азербайджанських територій. А тривалі мінські перемовини жодним чи-

ном не наближали вирішення конфлікту, який 30 років вважався замороженим.

Чотириденна (Друга Карабаська) війна 2–5 квітня 2016 року, попри військову перевагу і використання дронів, була для Баку невдалою. На заваді наступу азербайджанських військ стала потужна система вірменської оборони, що спиралася на складний гірський рельєф. Її щільно прикривали мінні поля, артилерійські і мінометні батареї на зворотних схилах висот, маневрені танкові групи і ЗРК ППО. Подолання такої оборони потребувало нової тактики і нової зброї.

Азербайджанська визвольна операція розпочалася 27 вересня відповідно до сценарію війн майбутнього — з нейтралізації ППО противника. Для цього залучили дрони різних типів, у тому числі радіокеровані БПЛА на базі старих літаків Ан-2 (місцева назва *Andula*). Вони провокували ППО на відкриття вогню (з витратою дефіцитних ракет), що видавало позиції ЗРК, які негайно знищувалися дронами (зв'язка *Harop—Orbiter—Bayraktar*).

Безпілотники забезпечили системну розвідку і скоординовані удари різнорідними силами по цілях як уздовж, так і у глибині лінії вірменської оборони. Ближню ППО нейтралізували з підтвердженням знищенням від 10 до 15 ЗРК типу «Оса», кількох типу «Стріла-10» та станцій РЕБ (у тому числі «Репелент»). Пізніше було знищено також ЗРК С-300, РЛС П-18 тощо. Відтак, один із головних факторів вірменської оборони перестав працювати.

З урахуванням помилок і недоліків війни 2016 року Баку зробив ставку на поступове подолання оборони противника. Для приховування напрямку головного удару і ускладнення противнику маневру силами, азербайджанські війська атакували вірмен одночасно на всій лінії фронту. Згодом визначилися напрямки головних ударів — північний і південний, де висадили тактичні вертолітні десанти.

Уже першого тижня наступаючі, користуючись пануванням у повітрі, контролювали поле бою, дрони перейшли до ударів на виснаження, поступово вибиваючи наявну вірменську техні-

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

ку, блокуючи постачання боєприпасів і всього необхідного на позиції. Цьому сприяло також нехтування вірменами навіть елементарними правилами маскування.

За два тижні наступаючі просунулися на північній (Талиш—Мадагіз) і південній (Джебраїл, Гадрут, Фізулін) ділянках фронту, звільнивши вісім населених пунктів, здебільшого залишених жителями. Успіхи на першій, гірській, ділянці вимірювалися ліченими кілометрами. 27 вересня спецназ зайняв стратегічну висоту — гору Муровдаг, шляховий вузол Суговушан (Мадагіз) і село Талиш, що уможливило вогневий контроль траси Варденіс—Агдере, що з'єднала Карабах із Вірменією.

На півдні наступаючі просунулися на 25 км. 2 жовтня балістичною ракетою LORA було пошкоджено міст через р. Хакарі на трасі Бердзор—Горіс, що також з'єднала окупований Карабах із Вірменією. Отже, азербайджанське командування перехоплювало з флангів ро-

кадні шосе із загрозою оточення супротивника при одночасному зв'язуванні його сил на центральній ділянці.

Панування у повітрі уможливило наступаючим перехід до використання пілотованої бойової авіації. Штурмовики Су-25 і бойові вертольоти діяли спільно з дронами, які забезпечували розвідку і лазерне підсвічування цілей, мінімізуючи ризик перебування пілотованих машин у зоні бойових дій.

Цілодобові обстріли нівелювали відмінність між фронтом і тилом та деморалізували супротивника. Авіаудари порушили управління вірменськими військами і логістику та унеможливили підвезення пального і боєприпасів на передову. Новим фактором поля бою стало широке використання високоточних боєприпасів, що буквально спустошували вірменські укріплення. Щодня Арцах втрачав кільканадцять одиниць техніки та значну кількість живої сили.

Рис. 3. Розбита дронами вірменська бронетехніка

Значну роль у цьому відігравали дії азербайджанського спецназу і РСЗВ, що взаємодіяли з дронами. Лише 8 жовтня було знищено 2 танки, установку «Град» і захоплено 13 танків і 5 БМП. 9–10 жовтня вірмени втратили вже 70 танків, знищених або залишених екіпажами, 21 гармату і 20 РСЗВ БМ-21.

9 жовтня у районі Гадрута ударами з повітря було знищено ротну тактичну групу Арцаху з танками, а місто звільнено, що уможливило удар на північ із загрозою руйнації всієї центральної ділянки вірменського фронту.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Рис. 4. Усе, що залишилося від вірменського Т-72 після вибуху боєкомплекту внаслідок прямого влучання дрона

Підписану 10 жовтня 2020 року угоду про припинення вогню невдовзі було порушено, як і наступну за нею. Вже 11 жовтня азербайджанська ППО відбила ракетну атаку з території Вірменії на ГЕС у м. Мінгячевір, запобігши виникненню катастрофи регіонального масштабу. У відповідь азербайджанські дрони знищили на території Вірменії ОТРК «Ельбрус».

17–18 жовтня азербайджанські частини провалили фронт у районі Джебраїла і Гадрута і вийшли на оперативний простір, звільнивши територію уздовж іранського кордону. Тобто наступаючі обійшли вірменську оборону у Нагірному Карабасі з флангу із загрозою оточення.

Спроба вірмен зупинити наступ провалилася, у тому числі через неефективне використання наявних сил і засобів (РСЗВ і ЗРК ППО), які вводилися у бій поодиночі і знищувалися. А от придбані вірменами в РФ напередодні війни винищувачі Су-30, здатні боротися з дронами, жодного разу не піднялися у повітря.

Так, 29 жовтня азербайджанські дрони виявили і знищили 3 вірменські далекобійні СРЗВ БМ-30 «Смерч», що обстріляли азербайджан-

ське місто Барда. Першу поцілили на вогневій позиції, другу супроводили до замаскованого укриття, де її та ще одну замасковану БМ-30, що стояла в укритті, знищили.

Уже останніми днями війни азербайджанський *Bayraktar* вислідив новітній вірменський ЗРК «Тор-М2КМ», який прямував до замаскованого серед сільської забудови ангара, і навів на нього 2 баражуючі дрони-камікадзе *Harop*, що уразили ЗРК через відкриті ворота. Ще один дрон поцілів у дах ангара.

Спроба останнього вірменського контрудару під Горадізом зазнала невдачі, а найкращі вірменські ударні частини, позбавлені ППО, були розстріляні з повітря на відкритому просторі під Фізулі—Гадрutom—Джебраїлом. До того ж через системне знищення дронами вірменських транспортних колон, складів і інфраструктури потенціал оборони Арцаху критично зменшився. Невдовзі його захисники були змушені перейти до напівпартизанської тактики засідок на гірських дорогах.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

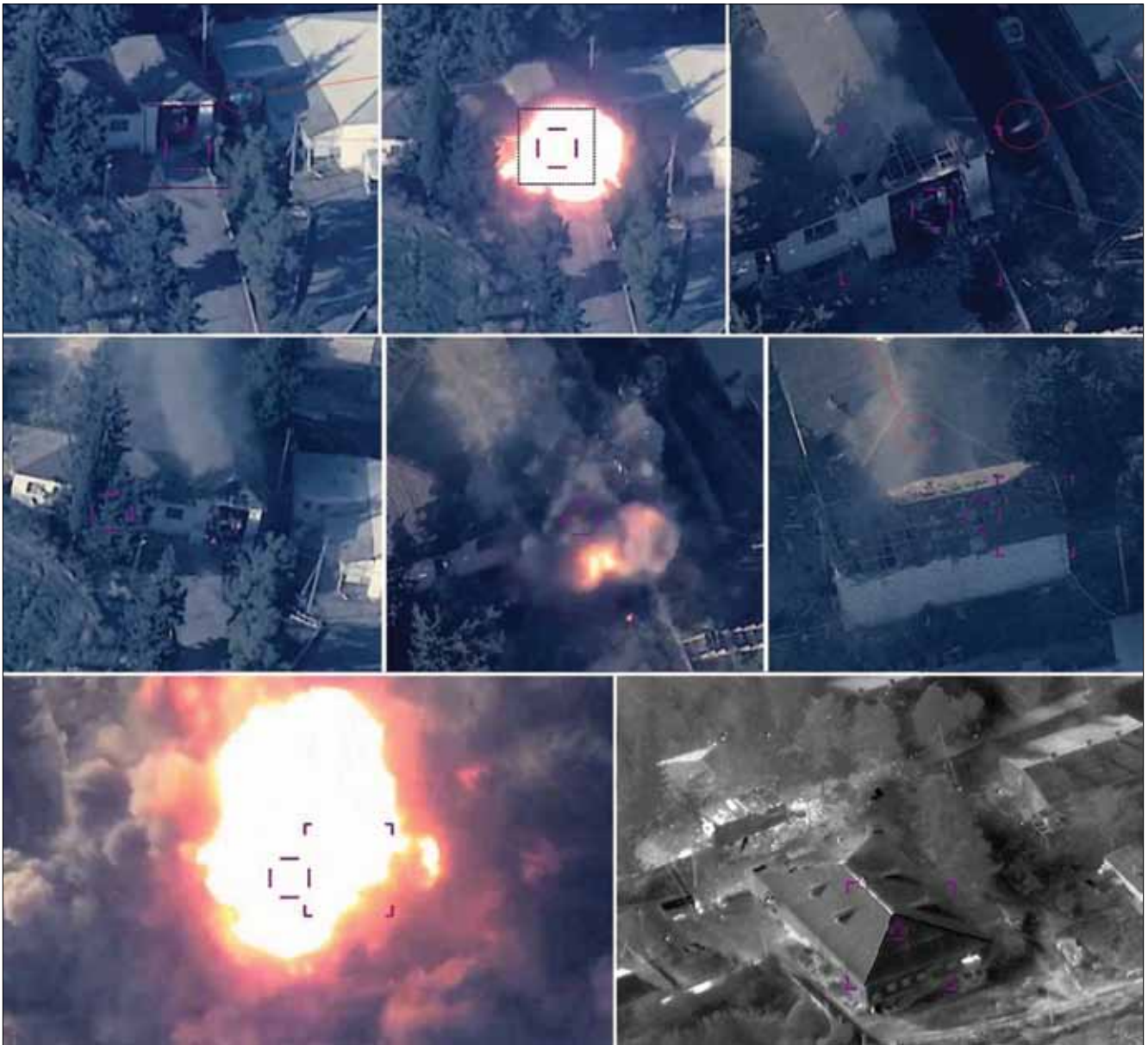

Рис. 5. Дрони Bayraktar знищують вірменський новітній ЗРК «Тор-М2КМ» разом із ангаром

Наступаючі війська також змінили тактику і пустили вперед гірський спецназ, який наступав горами, обійшовши вузли спротиву, і 8 листопада визволив місто Шуша, давню культурну столицю Карабаху. Втрата ключового пункту на трасі, що з'єднувала Арцах із Вірменією, означала для вірмен поразку у війні.

Уже наступного дня генеральний штаб повідомив прем'єр-міністру Вірменії про неможливість подальшого ведення бойових дій, і той був змушений погодитися на переговори з Баку. Опівночі на 10 листопада Нікол Пашинян підписав із Владіміром Путіним і Ільхамом

Алієвим спільну заяву, а по суті — капітуляцію Вірменії.

Деякі висновки

Оцінюючи використання турецькими військовими дронів в Ідлібі, турецький експерт Бахрі Мерт Демірель заявив про появу нової мілітарної доктрини, яка щойно формулюється і тому поки не є предметом для дискусії навіть у колах військової науки. За його словами, в операції «Весняний щит» дрони було вперше використано як основний елемент повітряної пошуково-ударної системи. Експерт підкреслив також важливу роль в операції системи РЕБ *Koral*.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

У подальшому концепцію доповнили додатковими елементами, зокрема, синергетичним використанням на полі бою не лише дронів, які самі по собі ще не виграють війни, а й пілотованої авіації й артилерії з чітким розподілом функцій. Найповніше це було реалізовано азербайджанцями у Карабасі.

Йдеться про бойові дії в межах єдиного інформаційного простору, коли постійний обмін даними уможливорює практично негайне (в реальному вимірі часу) використання отриманих розвідданих для знищення виявлених цілей. Як бачимо на прикладі Азербайджану, турецька концепція може бути імplementована цілком або окремими частинами арміями інших країн із подібними умовами поля бою.

Азербайджано-вірменська війна 2020 року стала першою локальною мережецентричною війною з широким використанням БПЛА — від розвідки і цілевказання до самостійних ударів по цілях високоточними боеприпасами.

Ця війна у черговий раз довела, що сучасна бронетехніка є цілком незахищеною від атак БПЛА з верхньої напівсфери, а її використання без забезпечення відповідного захисту становить величезний ризик. Адже вартість невеликого дрона-камікадзе (до 100 тис. дол.) із 50-кілограмовою бойовою частиною набагато поступається вартості сучасного танка, СРЗВ або ЗРК.

Через знищення за відносно короткий час великої кількості вірменських танків уже чути голоси щодо «необхідності відмовитися від танків, які слід відправити на звалище історії». Водночас прискорено розвиток засобів боротьби з дронами.

За даними агенції Sputnik-Азербайджан, за 44 доби війни за Нагірний Карабах вірменська сторона втратила озброєння та військової техніки на суму у 2,7 млрд дол. Сюди входять також 1,9 млрд дол. вартості 976 цілей, знищених, за даними ресурсу Clash Report, дронами Bayraktar TB2, у тому числі 187 одиниць бронетехніки (серед них 138 танків), 257 гармат і СРЗВ, 57 засобів ППО, РЕБ і зв'язку, 386 автомашин тощо.

При цьому достовірно підтверджено втрату лише 2 дронів Bayraktar TB2 (19 жовтня і 8 листопада). Хоча чимала частина цих успіхів, напевно, належить і дронам інших типів, що використовувались азербайджанцями у боях.

Численні відео, надані МО Азербайджану, показали світу нову якість поля бою з показовими точковими ураженнями з повітря як стаціонарних, так і рухомих цілей: бронетехніки, автоколони, штабів, складів тощо, як удень, так і вночі, що і забезпечило успіх наступу. Натомість вірменська сторона з її застарілими підходами програла як на полі бою, так і в інформаційній площині.

Станом на кінець вересня 2020 року Вірменія технічно і тактично поступалася Азербайджану, у тому числі у сфері безпілотників. Вірменська армія мала на озброєнні лише легкі розвідувальні дрони власної конструкції *Krunk*, *Bazé* і *X-55*, що поступаються характеристиками азербайджанським аналогам, передусім бойовим навантаженням — 15–20 кг проти 50 кг і вище у тротиловому еквіваленті, і тому не відігравали помітної ролі у боях.

Щоправда, ще 12 липня, під час чергового загострення, вірменський дрон знищив на азербайджанській території групу вищих офіцерів на чолі з генералом Поладом Хашимовим, ключовою фігурою у зоні конфлікту.

Своєю чергою, 28 вересня азербайджанський дрон *Narop* влучив у бункер, де перебували вищі офіцери ЗС Вірменії, у тому числі начальник розвідки генштабу генерал Аркел Мартикян. А 27 жовтня в рамках операції спецслужб Азербайджану під удар дрона потрапив автомобіль з «міністром оборони» Арцаху генералом Джалалом Арутюняном.

Для України висновки з перебігу і підсумків останньої Карабаської війни мають особливе значення. Приклад Азербайджану спростовує поширену тезу, що війна на Донбасі нібито не має воєнного рішення. Швидше, вона не має дипломатичного рішення (окрім випадку ймовірного розпаду самої РФ), адже Кремль ніколи сам не поверне тимчасово окупованих територій Криму і ОРДЛО.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Тому для визволення останніх, за певних обставин, не можна виключати і використання силової компоненти. Подібний сценарій потребує нової якості ЗСУ, у тому числі за рахунок нової організації війська, впровадження на озброєння нової ударної ракетної та безпілотної техніки і високоточних боеприпасів.

Турецька концепція тим більше заслуговує на увагу, що у зоні ООС на Донбасі існують дуже подібні умови (обмежений регіон і заборона на використання авіації), а дрони *Bayraktar TB2* уже стоять на озброєнні ЗСУ, і їх кількість зростатиме. Це вже означає якісну перевагу над окупантом, який наразі не має на озброєнні нічого подібного. Але Україні все ще бракує надійного стратегічного союзника.

Список використаних джерел:

1. «Война дронов» бросает вызов: какие специальности стали востребованы в военное время. 30.10.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://aqreqator.az/tu/obshestva/1082688>.
2. Чи можуть дрони змінити перебіг війни. 24.10.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2020/10/chy-mozhut-zminyty-drony-perebig-vijny/>.
3. Як турецькі дрони змінили тактику війни. 18.03.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://m.facebook.com/DefenseExpress/posts/2862554820476526/?locale=ne_NP&_rdi.
4. Armenia kontra Azerbejdżan. Oto kto ma większy potencjał w wojnie o Górski Karabach. 28.09.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.wojskonews.pl/article,armenia_kontra_azerbejdżan_oto_kto_ma_wiekszy_potencjal_w_wojnie_o_gorski_karabach.html.
5. Lipcowa wojna Azerbejdżanu z Armenią. 03.08.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=QS9PbOJCdQE>.
6. Ударные БПЛА изменили ход боевых действий в Сирии и Ливии. 23.06.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://topwar.ru/172367-udarnye-bpla-izmenili-hod-boevyh-dejstvij-v-sirii-i-livii.html>.
7. Odwet Erdogana. Fala precyzyjnych tureckich ataków w Idlibie. 29.02.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.defence24.pl/odwet-erdogana-fala-precyzyjnych-tureckich-atakow-w-idlibie-analiza>.
8. «Blitzkrieg» wojsk rządowych w Libii. Klęska Haftara. 04.06.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.defence24.pl/blitzkrieg-wojsk-rzadowych-w-libii-kleska-haftara-analiza>.
9. Turecka operacja połączona w Libii [ANALIZA]. 20.06.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.defence24.pl/turecka-operacja-polaczona-w-libii-analiza?fbclid=IwAR2Qelkefb__WewaDMdYmZfC3WkrQ3gwLZzbF8MdGLpPkdmCQzxqbbM76Iw.
10. Азербайджан заявил о полном контроле границы с Ираном: свежая карта боев. 22.10.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://apostrophe.ua/news/world/ex-ussr/2020-10-22/azerbaydjan-zayavil-o-polnom-kontrolе-granitsyi-s-iranom-svejaya-karta-boev/212640>.
11. Аналіз військових втрат у Нагірному Карабаху: як \$20 млн знищили \$1 млрд (інфографіка). 22.10.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://defence-ua.com/news/analiz_vijskovih_vtrat_u_nagirnomu_karabahu_jak_20 mln_znischili_1_mlrд_infografika-1900.html.

Деніз БЕРКТАЙ,

журналіст,

експерт з міжнародних відносин

Морська політика Туреччини: боротьба за виживання

Anyone who looks at the world map will see the critical geographical and geopolitical location of Turkey both on land and at sea. This location brings both benefits and challenges. Due to its geographical location, many countries do not want to leave Turkey alone. For this reason, the country needs to pursue an active regional policy for its own survival. This article is an attempt to summarize Turkey's maritime policy.

Той, хто подивиться на карту світу, побачить критичне географічне та геополітичне положення Туреччини як на суші, так і на морі. Таке розташування не лише приносить переваги, а й спричиняє виклики. Через географічне положення багато держав не бажають залишати Туреччину в спокої. З цієї причини країні необхідно здійснювати активну регіональну політику задля власного виживання. Ця стаття є спробою узагальнити морську політику Туреччини.

Між Сходом і Заходом

Географічне розташування Туреччини на суші має надзвичайно важливе значення, адже найкоротший шлях, що поєднує Азію та Європу, проходить через територію цієї країни. Окрім того, турецькі протоки розміщуються на головному шляху, що поєднує Росію та інші прибережні країни Чорного моря з рештою світу. Протоки також служать транзитною ланкою для енергетичних ресурсів Південного Кавказу та Центральної Азії. Час від часу РФ повертається до амбіцій отримати доступ до теплих морів і досі має на меті здобути вплив на Близькому Сході та в Середземномор'ї (як

було продемонстровано прикладами з Сирією та Лівією). У цьому випадку турецькі протоки були б для Росії дуже важливими. З іншого боку, Чорноморський регіон має ключове значення для власної безпеки Росії, адже це найбільш вразливе її місце. І з цієї причини Москва не схильна толерувати присутність нерегіональної сили в Чорному морі. Відтак, Росія історично або змушувала Туреччину не дозволяти бойовим кораблям неприбережних країн Чорного моря проходити через протоки, або намагалася встановити прямий контроль над протоками. Також і інші сили, які прагнули домогтися контролю над цими регіонами, завжди намагалися встановити контроль над протоками. Турецькі протоки стали ареною найкривавішої битви Першої світової війни, коли союзний флот намагався окупувати протоки (спершу протоку Дарданелли, потім — Стамбул, тоді столицю Оттоманської (Османської) імперії, і в такий спосіб вивести імперію з війни та надати підтримку Царській Росії на морі). Неспроможність союзників пройти через турецькі протоки може бути однією з головних причин поширення війни. Ці приклади показують, що такі країни, як Туреччина, що розташовані в цій частині світу, не мають іншої альтернативи, окрім як здійснювати активну зовнішню та оборонну політику. (У цьому контексті між Туреччиною та Україною є схожість — обидві країни розташовані між Сходом і Заходом, обидві користуються перевагами і змушені боротися з недоліками географічного положення.).

Туреччина з трьох боків омивається водами чотирьох морів — Чорного, Мармурового, Егейського та Середземного.

Рис. 1. Чотири моря Туреччини

Мармурове море розташоване між двома турецькими протоками, відтак, має режим внутрішніх вод. Чорне море — це зона, в якій Туреччина не має конфлікту інтересів з жодною іншою державою, тоді як Егейське море завжди було ареною для конфліктів і проблем між Туреччиною і Грецією. Напруження також зростає в Середземному морі.

Турецька морська політика визначається двома факторами. По-перше, безпековою проблемою і, по-друге, енергетичними питаннями (особливо після того, як було відкрито газонасні площі в Середземному морі на початку 2000-х).

На заході (на Егейському узбережжі) Туреччина повністю блокується Грецією. А з огляду на те, що Егейське море розташоване на шляху від Стамбула до Середземномор'я, будь-яка криза

у турецько-грецьких відносинах може перервати трафік цим шляхом.

Історичний спадок

Деякі проблеми Егейського та Середземноморського регіонів пов'язані з історією. XIX сторіччя та перші 20 років XX сторіччя стали періодом розпаду Оттоманської імперії, яка раніше контролювала майже все Середземномор'я. У 1878 році Британія окупувала Кіпр, а у 1882 році Єгипет — ще одну оттоманську територію. Переможений у турецько-російській війні 1877–1878 років, яка відкрила російській армії ворота Стамбула, оттоманський уряд погодився віддати Кіпр Британії на умовах договору оренди. Однак у 1914 році, зі вступом Оттоманської імперії в Першу світову війну, Британія повністю загарбала острів.

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА

В останні десять років свого існування Оттоманська імперія пройшла через три війни, які стали ключовим етапом її 600-річного існування. Першою з цих трьох воєн була турецько-італійська (1911–1912), наслідком якої стала анексія Лівії (останньої Оттоманської провінції в Африці), а також окупація архіпелагу Додеканес. За умовами Лозаннської мирної угоди 1912 року, архіпелаг Додеканес тимчасово передавався Італії (оскільки під час мирних переговорів Перша Балканська війна вже спалахнула, а османський уряд не хотів, щоб острови були захоплені Грецією, тож вважав зручним не виступати проти італійської окупації). Однак у 1915 році Італія, після вступу до Першої світової війни на боці союзників, приєднає ці острови разом із островом Кастелорізо в Середземному морі, що розташований лише в 2 км від турецького узбережжя. До закінчення турецько-італійської війни спалахнула ще більш згубна для Османської імперії війна — Перша Балканська, яка призвела до втрати майже всіх європейських територій імперії. Під час цієї війни чотири балканські держави (Болгарія, Греція, Сербія та Чорногорія) утворили союз проти Османської імперії, і Греція, завдяки її флоту, могла захопити Егейські острови протягом одного місяця. Наприкінці війни Греція захопила майже всі острови в Егейському морі, і в такий спосіб навіть ті острови, що розташовані лише в кількох кілометрах від узбережжя Туреччини, потрапили під владу Греції.

Останньою війною Османської імперії була Перша світова. Під час цієї війни союзний флот базувався в основному на тих островах в Егейському морі, які потрапили під владу Греції в результаті Балканських війн. Після цієї війни батьківщина турків — півострів Анатолія — була окупована союзними державами, що, в свою чергу, спричинило війну за незалежність Туреччини. Лозаннський договір 1923 року

(підписаний після війни за незалежність Туреччини) заклав основи нинішньої Туреччини і сформував майже всі її нинішні кордони.

Наприкінці 1920-х і в 1930-х роках в Егейському морі існував відносний баланс сил. По-перше, вихід до цього моря мали три країни — Туреччина, Греція та Італія. По-друге, за умовами Лозаннського договору, два острови біля протоки Дарданелли, які раніше перебували під грецькою та британською окупацією (Ірмо та Бозджаада), було повернуто Туреччині. По-третє, згідно з умовами Лозаннського договору, Греція повинна була демілітаризувати ті північні Егейські острови, що розташовані поблизу протоки Дарданелли і узбережжя Туреччини, а саме: Лімнос, Самотракі, Лесбос, Хіос, Самос, Ікарія. Однак після Другої світової війни в результаті передачі Додеканезьких островів та острова Кастелорізо від Італії до Греції (за умовами Паризького договору 1947 року) цей баланс змінився на користь Греції. Таким чином, Туреччина опинилася оточеною із заходу однією-єдиною країною, тоді як деякі з тих островів, що переходили до Греції, були розташовані у кількох кілометрах від узбережжя Туреччини.

Ця ситуація також пояснює, чому Туреччина вдалася до дуже активної політики, коли в 1950-х роках вибухнула Кіпрська проблема, і коли Греція вимагала анексії Кіпру (єнозіс). Туреччина, будучи вже оточеною із заходу, не могла змиритися з перспективою оточення з півдня. З цієї причини Туреччина виступатиме проти всіх спроб анексії Кіпру Грецією. І хоча Кіпр розглядався всіма великими державами як «непотоплюваний авіаносець», Туреччина намагатиметься зберегти свій контроль над північною частиною острова, щоб захистити своє південне узбережжя та порти. З цієї точки зору розглянемо позицію та політику Туреччини щодо цих чотирьох морів.

Рис. 2. Колишній італійський, нині грецький острів Кастелорізо поблизу турецького берега
Джерело: <https://globalsecurityreview.com/kastellorizo-key-to-turkish-greek-ambitions-eastern-mediterranean/>.

Чорне море: відносно стабільна зона для Туреччини

Як уже зазначалося вище, Туреччина не має жодних суперечок із жодною прибережною країною Чорноморського регіону щодо акваторій. Угода між Туреччиною та Радянським Союзом про демаркацію континентальних шельфів була підписана в Москві в 1978 році і набула чинності в 1980 році. Підписавши цей договір, дві держави визначили межі своїх материкових шельфів у Чорному морі відповідно до принципу справедливості. У 1982 році Туреччина збільшила межу своїх територіальних вод у Чорному морі до 12 миль (тоді як межа її територіальних вод в Егейському морі залишалася 6 миль). Після того, як СРСР і Румунія оголосили свої ексклюзивні економічні зони в Чорному морі в 1984 і 1986 роках, відповідно, Туреччина, в свою чергу, оголосила 200 миль ексклюзивних економічних зон у Чорному морі в 1986 році. Через обмін листами між Туреччиною та СРСР попередній кордон континентального шельфу було прийнято як кордон ви-

ключних економічних зон. Після розпаду СРСР цей кордон набув чинності і для держав- правонаступниць. Таким чином, Туреччина проводить пошукові роботи в своїй виключній економічній зоні, і як нещодавно було оголошено, загальний запас природного газу на родовищі «Дунай-1» становить 405 млрд кубометрів, що може дозволити Туреччині здобути енергонезалежність.

Туреччина надає особливого значення миру та стабільності в Чорноморському регіоні (зрештою, будь-яке порушення стабільності в цьому регіоні також матиме важкі наслідки для Туреччини). У будь-якому разі і збільшення активності Росії в регіоні та Середземному морі, і зростання активності НАТО в Чорноморському регіоні є небажаними для Туреччини, оскільки це може спричинити посилення тиску на неї як державу, що контролює турецькі протоки. При цьому сама Турецька Республіка завжди прагнула, щоб її суверенітет над протоками не ставився під питання.

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА

Рис. 3. Газоносне родовище «Дунай-1» у виключній морській економічній зоні Туреччини

Джерело: <https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2020/09/18/turkeys-new-natural-gas-find-in-the-black-sea-exciting-but-tricky-process-ahead/?sh=467526c05a86>.

З огляду на це п'ятиденна війна між Росією та Грузією в 2008 році поставила Туреччину в незручне становище, особливо коли США вимагали від Анкари надати дозвіл двом військовим кораблям, тоннаж яких перевищував дозволену межу тоннажу військових кораблів для неприбережних держав, пройти через протоки до Грузії. Подібним чином, активізація Росії в Середземноморському регіоні починаючи з 2011 року (як відповідь на підтримку Заходом «Арабської весни») викликала глибоке занепокоєння Туреччини. Але ще більш небажана ситуація склалася в 2014 році після Революції Гідності в Україні, коли Росія анексувала Кримський півострів. У кримському питанні Туреччина утрималася від відкритого конфлікту з Росією, водночас вона завжди заявляла про свою підтримку територіальної цілісності України, включаючи Кримський півострів. Наразі співпраця між Туреччиною та Україною посилюється, особливо в оборонному секторі.

Турецькі протоки

Статус турецьких проток визначається Конвенцією Монтре 1936 року. Цей договір беззастережно визнає суверенні права Туреччини на протоки і дає їй право захищати їх. З іншого боку, для військових кораблів права прибережних і неприбережних держав різняться. Загальний тоннаж військових кораблів неприбережних держав Чорного моря не може одночасно перевищувати 8000 тонн, і вони не можуть перебувати в Чорному морі більш як 3 тижні. Відомо, що нинішній статус проток не є сприятливим для США, і вони висловили своє занепокоєння з цього питання, а також своє бажання переглянути статус проток.

У цьому контексті буде доречно згадати проєкт Стамбульського каналу. Він уперше згадується в 2011 році і спрямований на відкриття каналу, паралельного Стамбульській протоці, в європейській частині (західній частині Туреччини).

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА

За проектом, глибина запропонованого каналу становитиме приблизно 25 метрів, ширина — 140–150 метрів, і передбачається, що 150–160 кораблів проходилимуть цей канал щодня. Такий канал не може бути повною альтернативою

Стамбульській протоці Босфор, в якій найвужче місце — 700 метрів, а найширше — 4200 метрів. Насправді це унікальний проект з тієї причини, що будівництво каналу планується там, де вже існує природний водний шлях.

Рис. 4. Орієнтовна схема обвідного каналу в обхід Босфору

Джерело: <https://www.ukrinform.ru/rubric-technology/2842117-kanal-stambul-nevozmozno-vozmoznyj-proekt.html>.

Хоча існують деякі застереження, що цей канал може призвести до ревізії в режимі Монтре, насправді така зміна статусу турецьких проток не така ймовірна, оскільки Конвенція Монтре регулює весь прохід від Егейського до Чорного моря. Іншими словами, в Конвенції Монтре під терміном «турецькі протоки» маються на увазі протока Дарданелли, Мрамурове море та протока Босфор, а Стамбульський канал може стати альтернативою лише Стамбульській протоці, але не може замінити всі турецькі протоки, які є предметом зазначеної конвенції. Більш того, цей проєкт не може внести зміни у терміни перебування військових кораблів неприбережних держав. Так, має значення, хто саме стане підрядником цього

проєкту, і чи буде Туреччина дотримуватися своїх суверенних прав на цьому каналі. Також важливо, чи буде визначено, що каналом проходилимуть лише торгові судна. Тим не менш цей канал сам по собі не може змінити повністю статус проток. Окрім того, цей проєкт викликав занепокоєння Росії, оскільки пропонує альтернативу трубопроводам для транспортування вуглеводнів до Європи.

Егейське море — зона перманентного конфлікту

Як уже було зазначено вище, західне узбережжя Туреччини оточене грецькими островами, а деякі з них розташовані лише у 6 або 8 км від

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА

Туреччини. Основні проблеми в Егейському морі можна класифікувати за такими категоріями:

- територіальні води та континентальний шельф;
- демілітаризація Егейських островів;
- правовий статус деяких Егейських островів;
- межа району польотної інформації (РПІ);
- рятувальні заходи.

Відповідно до Лозанського договору 1923 року територіальне море як для Туреччини, так і для Греції визначено в 3 милі. У 1936 році Греція збільшила свою межу територіальних вод до 6 миль, тоді як Туреччина зробила те саме лише в 1964-му. З 1970-х років Греція почала стверджувати, що вона повинна збільшити свої територіальні води в Егейському морі до 12 миль, і така її поведінка ще більше посилила напруженість між двома країнами, градус якої вже був високим через кіпрське питання. Враховуючи близькість деяких островів Егейського моря до узбережжя Туреччини, така практика не дозволяла турецьким кораблям залишати свої порти. Тодішній міністр закордонних справ Туреччини Іхсан Сабрі Чаглаянгіл (İhsan Sabri Çağlayangil) під час переговорів із Грецією зазначив: якщо Греція розширить свою межу територіальних вод до 12 миль, то людина на турецькому узбережжі, яка захоче поплавати, муситиме брати із собою паспорт. Греція у 1994 році намагалася розширити свої територіальні води до 12 миль в Егейському морі в односторонньому порядку, що привело дві країни на межу збройного конфлікту. Хоча Греція в останній момент заявила, що призупиняє це рішення, але в 1995 році вона знову заявила, що залишає за собою право подовжити межі своїх територіальних вод до 12 миль.

Афіни вперше висловили таку претензію відразу після операції Туреччини на Кіпрі в 1974 році, і в Анкарі заявили, що такий вчинок Греції сприйматиметься як *casus belli* (причина війни). Підписавши у 1982 році Конвенцію ООН з морського права, Греція починає повторювати свої вимоги, аргументуючи це тим, що цей міжнародний договір дає право розширити територіальне море до 12 миль.

З іншого боку, Туреччина стверджує, що Егейське море є унікальним напівзакритим морем, і в цьому випадку неможливо застосувати обмеження в 12 миль. У разі запровадження обмеження територіальних вод на 12 миль Греція збільшить частку своїх територіальних вод в Егейському морі з 40 до 70%, тоді як частка міжнародних вод зменшиться з 51 до 19%, а частка Туреччини буде меншою за 10%.

Ще одна схожа проблема між двома країнами — це проблема континентального шельфу. Греція стверджує, що острови в Егейському морі також мають континентальний шельф. Егейське море унікальне великою кількістю островів у ньому. Тут налічується понад 3000 островів та острівців, але заселено лише близько 100 з них. Греція стверджує, що майже всі вони належать їй. Водночас Туреччина наполягає на тому, що в Егейському морі існує велика кількість островів і острівців, правовий статус яких не був визначений угодами (тобто в договорах, які були підписані в період розпаду Османської імперії, згадуються назви островів, на яких імперія відмовляється від своїх суверенних прав, проте ті острови і острівці, назви яких не зазначено в угодах, перебувають у спірній позиції). У цьому разі претензії Греції на суверенітет майже на кожному острові та острівці Егейського моря, а також на їх континентальний шельф призвели б до перетворення всього Егейського моря на «грецьке озеро». При цьому Туреччина стверджує, що такі острови та острівці не можуть мати свої континентальні шельфи, а континентальні шельфи та ексклюзивні економічні зони в Егейському морі можуть бути визначені з допомогою серединної лінії, яка прохо-

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА

дять від середини Егейського моря (між двома континентами). Туреччина також обґрунтовує свої претензії тим фактом, що острови на сході Егейського моря є географічним продовженням півострова Анатолія, на якому розташовується Туреччина, тому вони можуть мати права на виключні зони лише в межах своїх територіальних вод. Ці східно-егейські острови, від-

повідно до Лозаннського (1923) і Паризького (1947) договорів, мають бути демілітаризовані. Іншими словами, на цих островах не може існувати жодна збройна сила, окрім місцевої поліції. Однак Греція побудувала військові бази на цих островах, а вони розташовані за кілька кілометрів від турецького узбережжя, — це Лемнос, Лесбос, Хіос, Самос, Кос, Родос.

Рис. 5. Грецькі військові бази поблизу турецьких берегів

Джерело: <https://www.haber7.com/dunya/haber/3013694-yunanistanin-egede-en-cok-silahlandirdigi-5-stratejik-ada-bellildi/?detay=2>.

Ще однією дотичною проблемою є проблема межі району польотної інформації. Греція стверджує, що її острови мають 10 миль зони повітряного простору, тоді як Туреччина ствер-

джує, що їх повітряний простір не може перевищувати межі їх територіальних вод (тобто 6 миль). Як наслідок, сутички між турецькими та грецькими літаками над Егейським морем —

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА

це майже звичайна ситуація, яка трапляється у повсякденному житті. Внаслідок вищезазначених проблем діяльність Туреччини з розвідки нафти в Егейському морі у 1980-х роках викликала реакцію грецької влади і знову привела дві країни на межу війни.

Середземне море: кіпрська проблема та енергетичні питання

Інтереси Туреччини у Середземномор'ї спочатку стосувалися лише питань безпеки. На початку XXI століття, коли було розвідано запаси вуглеводнів, Середземномор'я набуло особливого значення для Туреччини з огляду на енергетичні питання. Отже, можна сказати, що цей регіон має важливе значення для Туреччини з двох аспектів: питань безпеки та енергетики.

Після того, як у 1947 році Італія передала Греції архіпелаг Додеканес, а відтак, турецьке узбережжя стало оточене єдиною державою (Грецією) із заходу, Туреччина почала надавати великого значення Середземномор'ю, де вона має вихід у Світовий океан. Згідно з Паризьким договором, острів Кастелорізо (Мейс), який розташований у Середземному морі, до того ж на відстані лише 2 км від узбережжя Туреччини, також був переданий Греції разом із архіпелагом Додеканес.

Одразу після отримання Додеканезьких островів Греція почала вимагати від Великої Британії острів Кіпр, стверджуючи, що греки-кіпріоти становлять більшість його населення. Греція також представила свої вимоги як реалізацію «права кіпріотів на самовизначення». Тим не менш Туреччина і Велика Британія виступили проти цього. Обидві країни стверджували, що не існує жодної «кіпрської» нації чи громади, яка могла б реалізовувати свої права на самовизначення, але є дві окремі громади (кіпрські турки та кіпрські греки), отже, право самовизначення має надаватися не населенню острова в цілому, а окремо громадам кіпрських турецьких і грецьких громадян. Крім того, Туреччи-

на звернула увагу світового співтовариства на той факт, що Кіпр розташований лише в 65 км від Туреччини, тоді як відстань від материкової частини Греції становить 965 км, і що за таких умов приєднання острова до Греції суперечило б міжнародному праву. Під час переговорів у 1950-х роках між Туреччиною, Грецією та Великою Британією Анкара пропонувала різні рішення, тоді як абсолютно небажаною опцією була анексія острова Грецією. Вся політика та зусилля Туреччини щодо кіпрського питання починаючи з 1950-х років базуються на двох принципах:

— ще раз наголосити, що кіпріоти-турки мають власне право на самовизначення, і у зв'язку з цим у кожному питанні щодо Кіпру слід поважати долю турецьких кіпріотів;

— де-юре або де-факто об'єднання Кіпру з Грецією є абсолютно неприйнятним.

У 1960 році Республіка Кіпр також базувалася на розумінні того, що обидві громади на острові мають право на самовизначення, і жодна зі сторін не може нав'язати свою волю іншій стороні. Операція Туреччини на Кіпрі в 1974 році після державного перевороту, організованого грецьким урядом, також мала на меті захистити турків Кіпру від геноциду та запобігти анексії острова Грецією. (З цього погляду, політика Туреччини щодо Кіпру не має нічого спільного з анексією Криму Росією.)

Кіпр також розташований біля узбережжя, де проходять деякі трубопроводи (наприклад, нафтопровід Кіркук—Юмурталік і нафтопровід Баку—Тбілісі—Джейхан), і ця ситуація дедалі більше підвищує значення острова. Це місце, де всі великі держави світу намагаються закріпити свій вплив. У такому разі цілком нормально для Туреччини намагатися гарантувати власну безпеку. З розвідкою вуглеводнів у Східному Середземномор'ї на початку 2000-х років цей регіон набув більшого значення, і необхідність демаркації морських зон стала необхідністю.

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА

Рис. 6. Спільна зона ведення Туреччиною геологорозвідувальних робіт з пошуку газу в Східному Середземному морі
Джерело: <https://english.alaraby.co.uk/english/news/2020/9/28/pompeo-urges-greece-turkey-to-resolve-mediterranean-row>.

На цьому тлі грецько-кіпрська адміністрація від імені всього Кіпру почала підписувати двосторонні договори з регіональними державами. Так, грецька адміністрація Кіпру в 2003 році підписала угоду про демаркацію з Єгиптом, у 2007-му — з Ліваном і в 2010 році — з Ізраїлем. У всіх цих угодах Кіпр позиціонувався як великий острів. У результаті Єгипет та Ізраїль втратили значну частину акваторії, оскільки в цих угодах серединна лінія проводилася між ними та Кіпром, а не між ними та Туреччиною. Більш того, ці угоди ігнорували волю кіпріотів-турків. Греція та кіпрсько-грецька адміністрація обґрунтували свої права з допомогою карти, яку академічно підготували в Університеті Севільї (Іспанія), і відтоді вона називається Севільською.

Ця карта ігнорує права Туреччини на територіальні води в Середземному морі і віддає 40 кв. км континентального шельфу острову Кастелорізо, який розташований лише в 2 км від Туреччини та в 480 км від материкової частини Греції й має загальну площу 10 кв. км. Таким чином, крихітний острів позбавляє Туреччину континентального шельфу та частини виключної морської економічної зони! Як результат, Севільська карта позбавляє Туреччину 144 тис. кв. км ВМЕЗ і лишає країні лише 41 тис. кв. км у Середземному морі.

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА

Рис. 7. Севільська карта

Джерело: <https://www.keptalkinggreece.com/2020/09/22/seville-map-us-turkey-greece/>

Рис. 8. Розмежування морського простору у Східному Середземномор'ї за версією Туреччини

Джерело: <https://www.ekathimerini.com/233555/article/ekathimerini/news/yeni-safak-greece-egypt-ez-plan-invasion-from-crete.>

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА

За цих обставин Туреччина уклала угоду про демаркацію з Турецькою Республікою Північного Кіпру (ТРПК) і розпочала переговори про демаркацію з Лівією у 2000-х роках, коли при владі був Муаммар Каддафі. Хоча події 2011 року в Лівії перервали цей діалог, але через короткий час переговори з міжнародно визна-

ним урядом Лівії поновилися. Наприкінці 2019 року була підписана та набула чинності угода про демаркацію морських зон між Туреччиною та Лівією. Ця угода, яку нещодавно було визнано ООН, визначає західні кордони економічних зон Туреччини.

Рис. 9. Розмежування морських зон між Туреччиною та Лівією

Source: <https://tr.euronews.com/2020/01/30/dogu-akdeniz-yeni-denklemlibya-deniz-yetki-alani-mutabakat-turk-yunan-iliskileri-ne-olur>.

Незабаром після цієї угоди Греція та Єгипет також підписали угоду про розмежування своїх морських зон у Середземному морі. Однак Туреччина не визнає обґрунтованості претензій Греції на Середземне море. Адже претензії Греції будуються на припущенні, що острови Родос, Карпатос, Касос і Крит мають свої континентальні шельфи та виключні економічні зони. Однак Туреччина визнає, що ці острови розташовані на протилежному боці від середньої лінії між Туреччиною та Грецією, тобто ближче до Туреччини, тому вони не можуть мати широких економічних зон за межами своїх територіальних вод. З цієї причини Туреччина не визнає Грецію стороною з питань, що стосуються ВМЕЗ у Середземномор'ї.

Висновки

Будучи розташованою на перехресті доріг, Туреччина повинна захищати свої права не лише на суші, а й на морі. Ціна незнання морської політики мала серйозні наслідки для Османської імперії, оскільки в 1920-х роках Анатолія — батьківщина турків — опинилася під загрозою та окупацією. З огляду на те, що енергетична проблема стає важливим фактором конфліктів і війн між багатьма країнами світу, Туреччина не може нехтувати енергетичними запасами, які існують у її виключній морській економічній зоні. Таким чином, активна політика Туреччини щодо морів, яку можна спостерігати в останні роки, спрямована на захист своєї батьківщини та забезпечення її основних прав, а не є проявом імперіалістичної політики.

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА

Рис. 10. Розмежування морського простору між Грецією та Єгиптом

Джерело: <https://greekcitytimes.com/2020/08/07/turkey-cancels-meeting-with-greece-following-eez-deal-with-egypt/>.

Список використаних джерел:

1. Babacan, Abdurrahman, “Türkiye’nin Doğu Akdeniz Diplomasisi”, 03.09.2020. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.aa.com.tr
2. Çaşın, Mesut Hakkı, “Türkiye-Libya Anlaşmasının Hukuki ve Stratejik Boyutları”, 09.12.2019. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.aa.com.tr
3. Çam, Tuğrul, “Türkiye-Libya Anlaşması: Türkiye’nin Doğu Akdeniz Politikasında Önemli Kazanım”, 03.12.2019. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.aa.com.tr
4. Gürdeniz, Cem, “21. Yüzyılda Mavi Vatan Nedir?”, 26.07.2020. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.veryansintv.com
5. “Türk Deniz Kuvvetleri Stratejisi”. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.dzkk.tsk.tr (офіційний сайт ВМС Туреччини)
6. Tütüner, Ayşe Nur, “Montrö Sözleşmesi ve Kanal İstanbul”. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.cdn.istanbul.edu.tr
7. Yaııcı, Cihat, Doğu Akdeniz’in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye, İstanbul, 2020. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.kanalistanbul.gov.tr (Офіційний сайт Каналу Стамбул), www.mfa.gov.tr (Офіційний сайт МЗС Туреччини)

*Пшемислав ЖУРАВСЬКИЙ-ВЕЛЬ-ГРАЄВСЬКИЙ,
професор Лодзького Університету, член кабінету
міністра закордонних справ Республіки Польща*

Грузія та Україна в Чорноморському партнерстві Тримор'я

Ukraine and Georgia remain the only states of the Eastern Partnership capable of taking real steps towards Western political, economic and military structures. However, they must lead this process despite the West's

reluctance to open up for them, and therefore to use the structures and allies they have. Such a structure is the Three Seas Initiative and their leading ally, due to its potential, is Poland.

19–20 жовтня 2020 року в Таллінні відбувся вже п'ятий саміт Ініціативи трьох морів (ІТМ) — форум, започаткований у 2015 році [1] президентами Польщі Анджеєм Дудою та Хорватії Коліндою Грабар-Китарович для співпраці 12 країн — членів ЄС зі східного флангу (Австрія, Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Литва, Латвія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина). У заході взяли участь президенти Польщі Анджей Дуда, Болгарії Румен Радев і ведуча зустрічі — президент Естонії Керсті Кальюлайд.

Через пандемію коронавірусу в онлайн-форматі участь у зустрічі взяли сім президентів. Президент Хорватії Зоран Міланович не брав участі у заході, бо не надто прихильно ставиться до цієї ініціативи свого попередника, боїться конфлікту з Німеччиною і «не хоче ізолювати Росію»[2]. А президент Угорщини Янош Адер не брав участі в президентських дебатах, незважаючи на свою участь у зустрічі в онлайн-режимі, демонструючи цим своє прохолодне ставлення до Ініціативи трьох морів [3]. У дистанційному форматі робо-

ти саміту взяли також участь державний секретар США Майк Помпео, заступник Марк Менезеса та державний секретар з питань економічного зростання, енергетики та навколишнього середовища Кіт Крах, президент Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр і віце-президент Європейської комісії Магрет Вестагер [4]. Рівень учасників Таллінського саміту став доказом динамічного розвитку Ініціативи трьох морів.

Саміт **Ініціативи трьох морів** у Таллінні — це прекрасна можливість задуматися про ширший вплив цієї внутрішньої ініціативи ЄС на весь Балтійсько-Адріатично-Чорноморський регіон. Існує причина, чому проєкт названо Ініціативою трьох морів, а не Міжмор'ям. Назва — Ініціатива трьох морів — підкреслює відмінність від історичної прометеївської концепції міжвоєнного періоду (Інтермаріум), початковим ядром якої мав стати польсько-український військовий союз, укладений 21 квітня 1920 року для спільної боротьби проти Росії з подальшим об'єднанням держав Центральної Європи, яким загрожували і Росія, і Німеччина [5]. Сьогодні предметом співпраці є не колективна оборона, а розвиток інфраструктури. З огляду на згадану назву, яка для подальших міркувань є особливо суттєвою, площа Тримор'я, а не Міжмор'я, охоплена інфраструктурною співпрацею в рамках цієї ініціативи, вона обіймає басейни цих трьох морів, а не територію, розташовану між їхніми узбережжями. Отже, двері відчинено для Скандинавії, яка належить до ЄС, яку добре видно з Таллінна і яка була б природним доповненням до інфраструктури комунікаційних шляхів на лінії північ—південь. Однак ці двері також не повністю зачинені й для інших країн. Серед яких провідними кандидатами на стратегічну співпрацю є дві країни Східного партнерства — Грузія та Україна, жертви російської агресії, перша з 2008 року, а друга з 2014-го.

Що таке Тримор'я: коротке нагадування

Ініціатива трьох морів, або Тримор'я, — це форум для співпраці в трьох інфраструктурних вимірах: транспортно-комунікаційному (автомагістралі, залізниці, водні шляхи, повітряний зв'язок), енергетичному (інфраструктура передачі енергоресурсів — газопроводи, термінали СПГ, інтерконектори, лінії електро-

передачі тощо) і цифрових технологій (забезпечення економічної співпраці ІТ-системами, безпечний потік інформації та даних у режимі реального часу й утримання кваліфікованих ІТ-спеціалістів у країні шляхом створення для них привабливих робочих місць) [6]. На додаток до 12 держав — членів Тримор'я, Сполучені Штати Америки з 2017 року, після візиту до Польщі президента Трампа, який супроводжувався самітом Ініціативи трьох морів у Варшаві і став справжнім промоутером цієї Ініціативи [7], беруть участь у цьому проєкті в ролі стратегічного партнера. А Німеччина наразі є обережним, якщо не холодним спостерігачем, який боїться зменшення свого впливу в регіоні [8]. Україна та Грузія, залишаючись поза межами ЄС, прагнуть до співпраці з Ініціативою трьох морів. На 12 країн Тримор'я припадає 29% території ЄС, де проживають 112 мільйонів осіб (25% населення ЄС), їх загальний ВВП становить 3,3 трлн дол. США (20% ВВП ЄС) [9]. Польща з економічним зростанням у 2018 році в обсязі 5,1% ВВП, Румунія — зі зростанням у 2017 році на 7,3%, Естонія — 4,9%, Чехія — 4,3% та Угорщина — 4,0% ВВП роблять цей регіон найбільш швидкозростаючим ринком у ЄС [10]. Епідемія COVID-19 дещо уповільнила це зростання, але порівняно з іншими країнами ЄС динаміка економіки країн Тримор'я залишається вражаючою. За підрахунками, до 2030 року ВВП усього регіону збільшиться на 35% [11]. Тільки Польща є для Німеччини вдвічі більшим ринком збуту, ніж Росія, країни Вишеградської групи (V4) для ФРН є найбільшим ринком у світі (їх імпорт з Німеччини у 2019 році становив 151,69 млрд євро), випереджаючи США (118,65 млрд), Францію (106,67 млрд) і Китай (95,97 млрд євро). У 2019 році імпорт із Німеччини до всіх країн Ініціативи трьох морів становив 254,3 млрд євро, а це означає, що він був удвічі більшим за імпорт ще одного з найбільших торгових партнерів Німеччини — світової наддержави, в тому числі й в економіці, — США [12]. Показники всього обсягу торгівлі між Німеччиною та Вишеградською групою подібні. Для Німеччини цей ринок є важливішим (обсяг обміну 293,1 млрд євро в 2018 році), ніж Китай (199,3 млрд євро), США

(177,8 млрд) або Франції (170,5 млрд євро), бо він пов'язаний із промисловим виробництвом Німеччини, завдяки дешевшій робочій силі, що заповонила Центральну Європу. Це означає, що експорт товарів, вироблених лише в країнах V4, і дохід від їх продажу в значному відсотку є також доходом німецьких компаній, які володіють виробничими заводами в цих країнах. Таким чином, рівень безробіття в Німеччині великою мірою залежить від здатності продавати німецькі товари та послуги на наших ринках, а також від постачання на німецький ринок тих товарів, які виробляють у нас німецькі компанії [13]. Чехія з 10-мільйонним населенням поглинає вдвічі більше імпорту з Польщі (у 2019 році — 14,58 млрд євро), ніж Росія [14] з понад 140 мільйонами жителів (7,43 млрд євро). Розвиток транспортної мережі автомобільних доріг і залізниць у системі північ—південь зв'яже цей величезний і поглинаючий ринок, зробивши країни охопленими ринком не лише для ядра ЄС (Німеччина, Бенілюкс, Франція та ін.), а й одна для одної, що ще більше прискорить їхнє економічне зростання. Цифрові послуги матимуть подібне значення. Логістичні центри в регіоні трьох морів, що надають послуги, включаючи транспорт, розвивалися вражаючими темпами в 2008–2018 роках. Зростання зайнятості в цей період у логістичному секторі Угорщини становило 130%, Польщі — трохи менше 100%, а Чехії — 40%. Водночас рівень ІТ-послуг досі залишається низьким. Відсоток транспортних замовлень, отриманих у Польщі цифровим способом із-за кордону, становить лише 3%. Середній показник по ЄС — 5%, а у провідних країнах — Швеції та Ірландії він перевищує 10%. У регіоні трьох морів лише Естонія [15] може похвалитися подібним показником (понад 10%). Таким чином, ІТ-послуги приховують потужний імпульс для розширення цього сектора економіки.

Гроші — це конкретика. Польсько-румунська ініціатива ФІТ

До 2015 року програма польського управління щодо забезпечення коштами, необхідними для розвитку країни, обмежувалася споживанням

коштів ЄС. Польща повинна була мати ідеї, а ЄС — гроші. Наївність концепції базування «міцної позиції Польщі в ЄС» на основі її оплати третіми сторонами пояснювати не потрібно. Політика так не працює. Ті, хто дає кошти, використовують їх для досягнення своїх цілей, а не чужих. Як частина Ініціативи трьох морів, Польща та інші держави-члени можуть упевнено заявити: «Ми маємо ідею, і ось кошти, які ми готові виділити на її реалізацію. Хто хоче на цьому заробити, може долучитися». Проект бюджету ЄС на 2021–2027 роки передбачає приблизно 42 млрд євро на структурні інвестиції в регіоні трьох морів, тоді як потреби регіону сягають 600 млрд. Тому 29 травня 2019 року польський Банк Господарства Крайового (BGK) і румунський EximBank створили Інвестиційний фонд «Ініціатива трьох морів» (ФІТ). Це рішення було оголошено на попередньому саміті Ініціативи у Любляні (5–6 червня 2019 року) [16]. Засновники ФІТ мали намір акумулювати до 5 млрд євро на інвестиції в рамках Ініціативи трьох морів, які спрямувати на комерційній основі в інфраструктурні проекти, індивідуальна вартість яких становила б до 10–15 млрд євро, а сумарна — 100 млрд, при цьому всі потреби оцінюються у понад 570–600 млрд євро. Початковий внесок BGK (Польща) становив 500 млн євро, а EximBank — 60 млн [17]. Таким чином, ФІТ є своєрідним «праймером», який започатковує процес залучення інвесторів до прибуткових інфраструктурних проектів у рамках ІТМ [18].

Підтримка США та розширення ФІТ

15 лютого 2020 року на Мюнхенській конференції з питань безпеки державний секретар США Майк Помпео заявив про намір США виділити 1 млрд дол. на розвиток енергетичної інфраструктури Тримор'я [19]. Масштаби цієї підтримки не мали стратегічного значення в суто фінансовому сенсі, але це був політичний сигнал для США та інших інвесторів про те, що Ініціативу підтримує Вашингтон. Тому в травні 2020 року корпорація Microsoft прийняла рішення інвестувати 1 млрд дол. у Польщу. Таким чином, вона приєдналася до компанії

Google, яка у вересні 2019 року вирішила інвестувати 2 млрд дол. у створення центру хмарних служб Google у Польщі для регіону Центральної та Східної Європи. Американська підтримка виступила каталізатором процесу [20]. Естонія [21] приєдналася до ФІТ 16 квітня, 7 травня — Латвія [22], 27 травня — Угорщина [23], 2 вересня — Болгарія [24]. Кожна із цих країн зробила внесок у розмірі 20 млн євро, а 17 жовтня, безпосередньо перед ІТМ-самітом у Таллінні, Хорватія [25] оголосила про подібне рішення.

ФІТ і рішення, ухвалені першого дня саміту в Таллінні

19 жовтня під час саміту ІТМ у Таллінні Кіт Крах заявив, що Сполучені Штати мають намір підтримати ФІТ для акумулювання суми у 3,4 млрд євро і додадуть 30% від суми, зібраної державами — членами Ініціативи трьох морів, але власний внесок США становитиме не більш як 1 млрд дол. Того ж дня президент правління ВГК Беата Дашинська-Музичка заявила про збільшення внеску Польщі на 250 млн євро, тобто сумарно до 750 млн [26]. У перший день саміту Словенія також заявила про приєднання до ФІТ. Підсумовуючи попередні декларації країн Ініціативи (923 млн євро) та американську підтримку, отримаємо суму близько 1,23 млрд євро, не враховуючи вищезазначеного внеску США в 1 млрд дол., задекларованого Майком Помпео в лютому, та 3 млрд дол. приватних інвестицій США. Беручи до уваги досвід інших, організованих у такий спосіб інвестиційних фондів, ФІТ має шанс відіграти ключову роль у фінансуванні співпраці в рамках Ініціативи трьох морів. Подібний Європейський фонд стратегічних інвестицій, відомий як План Юнкера, лише за три роки зібрав капітал у сумі понад 300 млрд євро із залученням гарантійного фінансування у розмірі лише 21 млрд євро [27]. Якщо ми розрахуємо запланований власний внесок ФІТ (3–5 млрд євро) таким же чином, то маємо зібрати 42–71 млрд євро в найближчі роки, а це стане серйозною фінансовою базою для подальших операцій. ВГК уже має власний досвід у подібних

операціях. Він виграв їх, інвестувавши у фонд Marguerite I, одним із акціонерів якого є ВГК. Він зібрав для цього 710 млн євро інвестиційного капіталу, що дозволило йому інвестувати в 20 інфраструктурних проєктів орієнтовно близько 10 млрд євро. Наразі ВГК інвестуватиме у фонд Marguerite II, який фінансуватиме проєкти, пов'язані з відновлюваними джерелами енергії, енергетичною безпекою та цифровими зв'язками. Інвестиційний капітал, як і у фонді Marguerite I, становить 700 млн євро [28].

Початок інституціоналізації Ініціативи трьох морів?

На саміті Ініціативи Тримор'я у Таллінні Угорщина підтвердила свою декларацію, зроблену у травні з нагоди приєднання до ФІТ, після того як угорське Міністерство закордонних справ повідомило про необхідність створити постійний Секретаріат Ініціативи трьох морів, що базується в Будапешті. Цю посаду в Таллінні підтримував державний секретар Угорщини з питань політики безпеки Петер Штарай, який брав участь у міністерській комісії. Водночас він заявив про готовність покрити витрати на утримання цього Секретаріату [29]. Якщо пропозиція матиме підтримку, це стане віхою на шляху до інституціоналізації ІТМ. За домовленістю в Таллінні, наступний саміт Ініціативи трьох морів відбудеться в Болгарії. Талліннський саміт прийняв багато конкретних рішень як у фінансовому вимірі, так і з погляду розширення нових сфер, охоплених співпрацею. Він підтвердив життєздатність спочатку польсько-хорватської ініціативи, співгосподарями якої сьогодні почуваються дедалі більше країн. Ми можемо лише пишатися цим фактом. Це доводить життєздатність проєкту і поширює відчуття свободи в інших країнах, що є гарним прикладом для наслідування. Що більше країн відчуватимуть своє співавторство у цьому проєкті, то більше він буде нашим спільним завданням — польським, хорватським, румунським, естонським, угорським, болгарським тощо, а не «польською мегаломанією», як хотіли б його представити наші опоненти.

Структура Таллінського саміту ІТМ

Саміт проходив у чотирьох тематичних блоках:

1. У рамках президентської панелі (на сьогодні це єдина формула самітів Ініціативи трьох морів) було проведено дискусію на високому рівні та онлайн-пресконференцію за участі глав держав, віцепрезидента Європейської комісії Маргрет Вестагер і заступника державного секретаря США в енергетиці Марка Менезеса.

2. Міжвідомча комісія під гаслом «Розумні гроші» була повністю присвячена розвитку Інвестиційного фонду «Ініціатива трьох морів» (ФІТ). У результаті узгоджених домовленостей ІТМ-саміту, який до того часу був побудований як сфера діяльності президентів для створення атмосфери співпраці, його діяльність було перформатовано у сферу бюджетно-фінансових рішень.

3. Панель, присвячена захисту демократії та зв'язків у віртуальному просторі, — важливе питання з огляду на інформаційну війну, яку веде Росія з країнами нашого регіону. В рамках панелі заступник державного секретаря США з питань економічного зростання, енергетики та навколишнього середовища Кіт Крах і заступник міністра закордонних справ Естонії обговорили питання безпеки регіону трьох морів у галузі енергетики, технологій 5G і безпеки кіберпростору. (Естонія займає особливу позицію в галузі кібербезпеки. Напад в 2007 році [30] російських хакерів на цю країну в зв'язку з так званою російсько-естонською «війною за бронзовий пам'ятник солдату» призвів до того, що НАТО визнала кіберпростір театром військових дій, узявши його під свій контроль, а в Таллінні в 2008 році було створено Центр оборони від кібератаки НАТО CCD COE [31].)

4. Панель, присвячена інтелектуальному підключенню, — флагманська естонська пропозиція, суть якої полягає у поєднанні енергетичної та транспортної інфраструктури з цифровими платформами, що забезпечуватиме їхню роботу [32].

Зростає група «батьків-засновників»

Як зазначалося, проєкт Тримор'я спочатку був польсько-хорватською ініціативою, і його безпосередньою метою було побудувати систему транзиту газу, яка з'єднувала б польський термінал СПГ у Свіноуйсьце з хорватським терміналом на острові Крк в Адріатичному морі. Решта десять країн не мали власних флагманських підприємств такого масштабу. У 2017 році на саміті у Варшаві проєкт ІТМ отримав потужну підтримку з боку США [33]. У 2019 році на саміті в Люблянці Румунія приєдналася до групи «батьків-засновників», створивши ФІТ разом із Польщею. Амбіція Естонії як організатора останнього саміту полягала в перетворенні ФІТ на життєздатну фінансову базу Ініціативи Тримор'я, і вона досягла цієї мети. Польща, Румунія, Естонія та Латвія є повноправними акціонерами ФІТ, Болгарія, Угорщина та Литва перебувають у процедурі приєднання, а Хорватія та Словенія [34] на саміті в Таллінні заявили про своє бажання приєднатися до ФІТ. З 12 країн — членів Ініціативи трьох морів дев'ять охоплені або незабаром будуть охоплені цією співпрацею. Чехія та Словаччина приєднуються найпізніше наступного року [35]. Серед установ, які підписали лист про наміри створити ФІТ, крім уже згаданих засновників з Польщі (BGK) і Румунії (Exim Bank), є: Investmeny Holding A.S. [36] (Словаччина), NBOR [37] (Хорватія), Altum [38] (Латвія) і Českomoravská záruční a rozvojová banka, a.s. [39] (Чеська Республіка). Не вистачає лише Австрії — найвіддаленішої від морів держави ІТМ [40]. Свою роль у конструюванні Ініціативи Тримор'я на саміті в Таллінні вирішила підкреслити Угорщина, яка ініціювала, як уже згадувалося вище, процес інституціоналізації Ініціативи трьох морів, заявивши про готовність розмістити Секретаріат організації в Будапешті та покрити витрати на функціонування цієї установи.

Основні досягнення та рішення саміту

Першим і найважливішим досягненням Таллінського саміту є забезпечення функціону-

вання ФІТ. Другим — перетворення характеру саміту ІТМ з міжпрезидентського на міжурядовий, що передбачає конкретні заходи, які стосуються бюджетів держав-членів і сприяють залученню бізнесу, і в такий спосіб складають основу для фактичної реалізації прийнятих проєктів. Третє досягнення — інституціоналізація ІТМ через створення Секретаріату. Четверте — оновлення переліку пріоритетних проєктів, прийнятих на саміті у Бухаресті у 2018 році, зокрема до нього було додано 20 нових [41]. Наразі сайт ІТМ є інтерактивним, і потенційні інвестори можуть отримувати оновлену інформацію про окремі проєкти та приймати інвестиційні рішення на цій основі. П'яте досягнення — Естонія розширила сферу співпраці, включивши вищезгадану концепцію «інтелектуального зв'язку» [42].

Три моря у виборчій кампанії в США

Заяви президента Трампа, які він зробив у Варшаві в 2017 році, підняли польсько-хорватську ініціативу на вищій політичній щабель, надавши їй підтримку з боку світової наддержави. Після цього Німеччина перейшла від політики відкритої дезавуації ІТМ до зусиль приєднатися до неї, що закінчилося наданням їй статусу спостерігача та стратегічного партнера в Бухаресті в 2018 році [43]. Після Талліннського саміту Ініціатива трьох морів стала елементом суперництва на виборах у США між президентом Дональдом Трампом і його опонентом Джо Байденом. Звичайно, це маргінальна тема цієї кампанії, але в боротьбі за голоси польської діаспори радник Байдена з міжнародних питань Майкл Карпентер в інтерв'ю Польській агенції преси (РАР) вважав за доцільне від імені свого боса [44] висловити підтримку Ініціативі трьох морів. Довіра до цієї заяви, зробленої не самим кандидатом від демократів, а його радником, низька, проте факт її подання є значним. Оптимістично, що в США існує міжпартійна домовленість про законність участі США у розбудові Ініціативи трьох морів, резолюцію з цього питання було одногосно прийнято 1 жовтня Комітетом із закордонних справ Палати представників Конгресу США, що узаконює підтримку цієї ініціативи [45].

Дві угоди — поглиблення участі США

Участь США у впровадженні Ініціативи трьох морів, окрім фінансової підтримки, яка досі є доволі скромною, було розширено під час Талліннського саміту двома двосторонніми угодами, укладеними з цього приводу. 19 жовтня уповноважений польського уряду з питань стратегічної енергетичної інфраструктури Пьотр Наїмський і міністр енергетики США Ден Бруїє підписали 30-річну польсько-американську міжурядову угоду про співпрацю в розробці Польської програми ядерної енергетики (PPEJ) і цивільної атомної галузі в Польщі. Відповідно до положень, що містяться в ній, Польща та США готуватимуть спільний звіт протягом 18 місяців із зазначенням підготовчої роботи та поданням пропозицій щодо структури фінансування програми. Цей звіт стане основою довгострокової участі США, а для уряду Польщі — підставою для прийняття рішення у виборі партнера для реалізації PPEJ. Угода визначає сфери багаторічних перспектив співпраці як у рамках підтримки залучених суб'єктів господарювання, так і у діяльності на державному рівні (регуляція правових норм, дослідження, навчання персоналу, розвиток мережі поставок, інформаційна кампанія, співпраця над проєктами в галузі атомної енергетики в Європі) [46]. Енергетичний вимір Тримор'я став більш пластичним і отримав для атомних електростанцій американські технології, а не російські, як, зокрема угорська АЕС в Пакші [47]. У цьому контексті варто наголосити, що польсько-американська угода PPEJ майже відразу стала об'єктом критики російської пропаганди [48].

21 жовтня в Таллінні міністр закордонних справ Естонії Урмас Рейнсалу та заступник адміністратора Американського агентства з міжнародного розвитку (USAID) Бонні Глік підписали Заяву про посилення двостороннього співробітництва у галузі цифрових трансформацій [49]. Цифрові технології є одним із трьох рівнів співпраці в рамках Ініціативи трьох морів і флагманським брендом Естонії, яка позиціонує себе як e-Estonia — найкраща цифрова країна в регіоні [50]. Варто зазначити,

що організований Естонією саміт Ініціативи трьох морів можна окреслити гаслом — триумф конкретики. Його особливістю і конкретними фактами стали: розширення ФІТ, створення постійного Секретаріату, поява 20 нових проєктів, а специфікою — польсько-американські та естонсько-американські угоди, підписані під час зустрічей у Таллінні.

Політична позиція України та Грузії щодо Ініціативи трьох морів: основні обмеження та їх значне послаблення

Як було зазначено вище, Ініціатива трьох морів є форумом для співпраці між державами — членами ЄС. Тому повноправне членство в цій структурі потребує членства в Євросоюзі. Ні Україна, ні Грузія до нього не належать і в найближчому майбутньому не приєднуються. Тому вони не можуть бути державами — членами Ініціативи трьох морів. Належність до єдиного ринку ЄС і відсутність будь-яких бар'єрів для чотирьох європейських свобод (вільного пересування людей, товарів, капіталу, послуг), принаймні теоретично існуючих в ЄС (на практиці це нещодавно було порушене постановою про відряджених працівників, яку просуває Франція) [51], дає всі переваги розвитку транспортної та комунікаційної інфраструктури, інфраструктури для транзиту енергетичних ресурсів, електроенергії та цифрових технологій, що є трьома основними рівнями співпраці в рамках Тримор'я. Однак це обмеження значно послаблюється тим фактом, що і Грузія, і Україна мають угоди про асоціацію з ЄС [52]. Україна — через конфлікт із Росією, яку ЄС «не хотів дратувати», підписала її поетапно: 21 березня 2014 року — політичну частину та 27 червня 2014 року — економічну. Повністю угода набрала чинності 1 вересня 2017 року [53]. Грузія уклала угоду з ЄС 27 червня 2014 року. Одним із елементів цих угод є створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) [54] між ЄС і певною країною. Відповідні положення у відносинах між ЄС та Україною набрали чинності 1 січня 2016 року [55], а у відносинах між ЄС та Грузією окремі положення було реалізовано з 1 вересня 2014

року, а всі — з 1 липня 2016 року [56]. Станом на 28 березня 2017 року у відносинах Грузії та ЄС [57] було запроваджено безвізовий режим, а 11 червня 2017 року — у відносинах України та ЄС [58]. Звичайно, це не тотожне вільному пересуванню людей, що діє в ЄС, але це значно його полегшує. Незважаючи на те, що обидві країни не належать до Європейського Союзу, масштаб взаємної відкритості між ними та ЄС є достатньо великим, щоб співпраця в рамках Ініціативи трьох морів була взаємовигідною для них і держав — членів Тримор'я.

Втрачені шанси України

На час створення Ініціативи трьох морів її виключний формат ЄС зрештою не був вирішальним, і короткий час Україна мала можливість приєднатися до цієї групи. Київ отримав запрошення на перший саміт Ініціативи трьох морів у Дубровнику в 2016 році [59]. На жаль, орієнтований на Німеччину табір тодішнього президента Петра Порошенка не скористався цією нагодою, врахувавши небажання Берліна приєднатися до польсько-хорватської ініціативи, що порушувала формат регіональних проєктів ЄС у Центральній Європі, який існував на той час. До 2015 року такі проєкти були винайдені або принаймні підтримані Німеччиною (спільні стратегії ЄС щодо Росії [60] і України з 1999 року [61], чотири спільні проєкти між ЄС і Росією [62], скерована у бік Росії німецька концепція «зміни через зв'язки» [63] і «партнерство для модернізації» ЄС—Росія [64], Чорноморська синергія) [65]. Крім того, Східне партнерство хоча і було ініційоване Польщею та Швецією, абсолютно вписувалося у концепцію Німеччини, яка прагнула до обмеження імпульсу, який з 2008 року створювала в ЄС Франція у районі Середземного моря, а до 2015 року цей напрям мало цікавив Німеччину. Тож проєкт одержав німецьку підтримку. Однак, з погляду Берліна, Східне партнерство мало насамперед негативну мету — зупинити надмірний вплив коштів ЄС на південь [66]. Іншою була ситуація з Ініціативою трьох морів, яка не була інтегрована у німецьку політичну систему, тому у 2016 році Київ її відхилив. Можливість, яка не

повториться в найближчому майбутньому, була втрачена. Проте прозахідна українська еліта, яка глибоко розчарована відсутністю членства в Ініціативі трьох морів, шукає спосіб приєднатися до цієї ініціативи хоча б частково. Поразка на виборах команди Порошенка у 2019 році [67] і просування Німеччиною проєкту «Північний потік-2» всупереч інтересам України та Польщі показали київській політичній еліті картину реальної дійсності [68].

Реальність інтеграції з ЄС: стагнація після успіхів

І Україна, і Грузія досягли всього, чого могли здобути на шляху зближення з ЄС (асоціація, безвіз і ПВЗВТ). Більше вони вже не отримують. Розширення ЄС шляхом вступу до нього будь-якої бідної країни вкрай непопулярне серед електорату провідних країн ЄС. Дуже чітко це проявилось в Нідерландах, де угода про асоціацію між Україною та ЄС [69] була відхилена на референдумі, який, на щастя, не мав обов'язкової сили і не зупинив асоціації [70], але відобразив настрої громадськості, тобто виборців, які кожен уряд повинен враховувати. У 2005 році Франція ввела до своєї конституції (стаття 88-5) вимогу про ратифікацію шляхом референдуму кожного наступного договору про приєднання до ЄС країни, чисельність населення якої перевищує 5% населення ЄС [71]. Ідея полягала в тому, щоб заблокувати приєднання мусульман і демографічно потужної Туреччини, не блокуючи крихітної Хорватії, членство якої в Євросоюзі було важливим для Німеччини. Однак, до речі, Україну заблокували. У 2008 році сенат Франції затвердив чергову конституційну поправку, визнавши, що це правило не поширюється на країни, які запросили приєднатися до ЄС до 1 червня 2004 року [72]. Таким чином, теоретично знову ЄС відчинив двері Анкарі. (Звичайно, вступ Туреччини до ЄС сьогодні також є абсолютно нереалістичним сценарієм.) Однак для України вони залишаються майже зачиненими з цього формального погляду. Позитивний результат французького референдуму щодо вступу України до ЄС неймовірний, а масштаби небажання електорату на Сені розширювати ЄС на схід настільки глибоке і непереборне, що воно стало широко використовуваним «політичним паль-

ним» для дій президента Макрона. Він робить не тільки те, що може де-факто скасувати розширення ЄС з 2004 року, просуваючи «Союз двох швидкостей» і маючи намір підштовхнути нові держави — члени до другої швидкості, але також заблокувати Берлінський процес, тобто інтеграцію Західних Балкан з ЄС, і демонстративно ображає українців і болгар як небажаних у Франції іммігрантів [73]. Макрон робив це свідомо, сподіваючись на те, що подібні заяви допоможуть йому виграти вибори. Небажання «старого ЄС» розширюватися на схід і німецько-російські газові інтереси визначають сучасні європейські перспективи країн східного сусідства ЄС. Орієнтація на Німеччину як країну, що керує ЄС, для України після 2017 року (тобто після набрання чинності угоди про асоціацію) вичерпала всі можливості досягнення подальших успіхів, і наприкінці цієї дороги був чіткий напис — «Північний потік-2». Польща виявилася єдиним реальним союзником, який обіцяє подальші кроки, якими адміністрація президента Зеленського могла похвалитися перед своїми виборцями. Настав час, щоб Київ це усвідомив.

Грузія: форми потенційного партнерства з Ініціативою трьох морів

Грузія, на відміну від України, не має територіального зв'язку з країнами Тримор'я. Отже, вона не може бути стороною проєктів щодо розширення мережі автомобільних і залізничних шляхів. Залишаються енергетичний вимір, цифрові технології та повітряне сполучення. Грузія, яка добре рекламує себе, наприклад, як «Кавказька Естонія», може спеціалізуватися на співпраці з Тримор'ям у сфері цифрових технологій, для чого географічна відстань не є ключовою. Як транзитна країна для газу та сирої нафти з басейну Каспійського моря, здебільшого із сусіднього Азербайджану, Грузія також є потенційно цікавим партнером і в енергетичному вимірі. Вона має 15-річний досвід у цій галузі ще з часів енергетичних самітів ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова), в рамках яких вона активно співпрацювала з Польщею та Литвою [74]. На жаль, російська агресія в 2008 році дала інвесторам зрозуміти, що територія, позбавлена НАТО, а насправді американського військового захисту, є ризикованим інвестиційним полем, оскільки інвестиції можуть по-

страждати в будь-який момент. Ця істина тим більше очевидна, що стосується інфраструктури транспортування енергоресурсів з джерел і маршрутів, не контрольованих Росією [75]. Отже, стратегічна, а не символічна співпраця Тбілісі в енергетичному та інфраструктурному вимірах проекту Ініціативи трьох морів залежить від отримання американського військового захисту. Однак членство Грузії в НАТО, як і в ЄС, малоймовірно в найближчому майбутньому через майже певний спротив Німеччини та Франції, які в 2008 році на саміті Альянсу в Бухаресті наклали вето на План дій щодо членства в Альянсі Грузії та України [76]. Однак членство в НАТО є лише інструментом, метою є ефективний військовий захист. Чи і коли прийме таке рішення Вашингтон у форматі двосторонньої угоди, невідомо. Залучення американського бізнесу є можливим у рамках Ініціативи трьох морів, але таким чином ми доходимо до квадратури кола — присутність цього бізнесу у відповідному обсязі залучала б американську політичну волю до американського військового захисту, а створення такого захисту є необхідною умовою для залучення інвесторів. Однак іншого шляху у Тбілісі немає. Грузія повинна спробувати зацікавити Вашингтон, а співпраця Грузії за підтримки США може допомогти у співробітництві з Ініціативою трьох морів.

Україна: існуючі форми партнерської співпраці з Ініціативою трьох морів

Позиція України завдяки і географічному положенню, і власному потенціалу набагато сильніша. Також набагато чіткіше вона заявляє про свою політику щодо Ініціативи трьох морів. Бажання Києва приєднатися до співпраці в рамках Ініціативи підтвердив президент Володимир Зеленський, заявивши про це на спільній пресконференції з президентом Польщі Анджеєм Дудою 31 серпня 2019 року у Варшаві, де він був із візитом з нагоди відзначення 80-ї річниці початку Другої світової війни [77]. Того ж дня було також задекларовано про польсько-українсько-американську співпрацю в галузі транзиту газу США зі Свіноуйсьце через Польщу в Україну [78]. Таким чином, реалізація цього проекту, який уже триває, приведе до фактичного включення південно-східного сусіда Польщі до інфраструктури триморської мережі транзи-

ту блакитного палива. Україна, незважаючи на відсутність офіційного членства в ІТМ, уже є учасником багатьох проєктів, включаючи флагманський проєкт «Віа Карпатія», в якому вона бере участь як повноцінна сторона згідно з Ланьцутською декларацією II від 3 березня 2016 року, підтвердженою в Ланьцутській декларації III від 17 квітня 2019 року [80]. Якщо «Віа Карпатія» трактувати як трасу-хребет і додавати до нього «ребра» на маршрутах Люблін—Хелм—Ковель—Луцьк—Київ, Люблін—Замостя—Львів—Тернопіль—Вінниця—Умань, Жешув—Львів—Умань, це стане реальним проєктом. Елементом системи транспортної мережі в регіоні буде вже запланована магістраль GO (Гданськ—Одеса), яка має проходити від Гданська через Люблін і Замостя до Львова, а потім до Тернополя, Хмельницького, Вінниці та Умані, де вона з'єднається із трасою Київ—Одеса. Ідея вже отримала обіцянку фінансової підтримки від ЄС [81]. Це буде віссю співпраці між портами обох кінцевих міст запланованого маршруту — Гданська та Одеси. Відповідний Меморандум про наміри щодо цього проєкту було підписано представниками державного підприємства «Адміністрація морських портів України» та порту Морський SA «Гданськ» 13 жовтня 2020 року в Одесі в присутності президентів Польщі та України Анджея Дуди та Володимира Зеленського [82]. У спільній заяві глав обох країн було зазначено, що «Республіка Польща підтримує поглиблення співпраці України з Ініціативою трьох морів» [83].

Проєкт диверсифікації джерел постачання газу та інтеграції газової інфраструктури в регіоні трьох морів із реалізацією проєкту «Балтійська труба» (керованого польським оператором Gaz System газопроводу з норвезьких родовищ через Данію до Нехоже) і транскордонних інтерконекторів [84] можуть бути навіть більш стратегічно важливими, ніж автомагістралі. Проєктом керують спільно Польща, Словаччина, Данія та Норвегія. В українському вимірі він включає створення величезного газотранспортного коридору, до якого входить будівництво нового газопроводу з Польщі до України, модернізацію компресорної станції в Страхоціні, розширення

У ФОКУСІ: ІНІЦІАТИВА ТРИМОР'Я

внутрішньої газотранспортної системи в обох країнах і, як наслідок, надання польсько-української інтерконекторної системи Германовіце—Більче-Волиця для передачі 5 млрд кубометрів газу на рік із запланованою реалізацією на 2022 рік. Це також підтверджує доцільність вищезгаданої польсько-українсько-американської декларації. Зрештою, транзитний шлях із Польщі до України для газу, **який буде включений до польської газопровідної системи**, буде відкрито незалежно від походження цього газу — чи з норвезьких, чи з американських родовищ.

Окрім цих двох ключових проєктів, Україна також бере участь в інших, що входять до сфери дії Ініціативи трьох морів. Це румунські проєкти транспортної біржі та цифрова платформа для моніторингу гідрографічної бази в регіоні трьох морів, проєкт залізничного сполучення Viking Train (в якому як оператор задіяні також грузинські залізниці) [85], польський проєкт з управління безпілотниками (Central European Drone Demonstrator, CEDD) [86], будівництво другої залізничної лінії між Копером і Дівачем [87] і реконструкція залізничного сполучення Любляна (LRJ) [88]. Два останні проєкти хоча географічно і віддалені від України, але є двома частинами залізничної мережі, що з'єднуюватиме країну із Західною Європою. Крім того, Україна розглядається як майбутній партнер у румунсько-угорсько-словацькому транзитному коридорі природного газу, який є частиною Ініціативи трьох морів [89].

Тому вже сьогодні Київ, не маючи офіційного членства в Ініціативі трьох морів, є учасником багатьох проєктів, що реалізуються в його рамках. Україна є природним напрямком для розширення транспортної інфраструктури Ініціативи трьох морів. Що стосується енергетичного виміру, це навіть ключова країна в системі транзиту газу в усьому регіоні, завдяки її нестійкій

ролі як транзитної країни для російського газу [90]. В інституційному вимірі зв'язків Києва з Ініціативою трьох морів важливо, щоб існував прецедент у вигляді членства України у форматі співпраці держав — членів ЄС, а саме: участь Києва у форумі Макрорегіональної стратегії ЄС для Дунайського регіону (*EU Macro-Regional Strategy for the Danube Region*, EUSDR), який Україна навіть очолить у 2022 році [91].

Висновки для Польщі, Грузії та України

Східне партнерство, що створене в іміджевому розумінні (хоча й не повністю) як відповідь ЄС на російську агресію проти Грузії в 2008 році і є базовою платформою для співпраці охоплених ним країн із ЄС, відродилося в 2014 році завдяки зусиллям українців, які платять за його динамізацію своєю кров'ю та переживають кризу реформ і згуртованості. Перших цілей, як ішлося вище, було досягнуто. Нових такого стратегічного масштабу не існує. Дві країни-партнери — Вірменія та Азербайджан — воюють між собою, а третя — Білорусь, охоплена революцією з поки що невідомим результатом. Молдова бореться між Заходом і Росією, будучи ареною гри спецслужб великих держав і місцевої мафії. Минулорічна спроба польської дипломатії захопити країни Східного партнерства повторити досвід Вишеградської групи і створити власну подібну асоціацію як засіб для приєднання їх до ЄС з багатьох причин, включаючи вищезазначені, дала зворотний ефект. Таким чином, Україна та Грузія залишаються єдиними державами, здатними здійснити реальні кроки назустріч західним політичним, економічним та військовим структурам. Однак вони повинні керувати цим процесом, незважаючи на небажання Заходу відкритися перед ними, а отже, використовувати ті структури та тих союзників, яких вони мають. Такою структурою є Ініціатива трьох морів і їхнім провідним союзником, завдяки своєму потенціалу, є Польща.

Список використаних джерел:

Оксана ІЩУК,
Виконавчий директор
Центру глобалістики «Стратегія XXI»

Далекосхідна (Кон)федерація

As of the end of November 2020, protests in Khabarovsk are still going on despite the freezing frosts. Spontaneous mass protests over the arrest of Khabarovsk Krai Governor Sergei Furgal are considered the longest in Russia's recent history. Why has the Kremlin still not used a harsh scenario of dispersing protesters, as is the case in Moscow and St. Petersburg? What are the parallels between the protests in Khabarovsk and Minsk? What is the role of the GRU and the FSB in the protests in Khabarovsk? And the main question – what is the potential of the protests in Khabarovsk for Russia as a whole? Let's try to give answers.

Станом на кінець листопада протести в Хабаровську все ще тривали, попри значні морози. Стихійні масові протести через арешт губернатора Хабаровського краю Сергія Фургала вважаються найбільш тривалими в новітній історії Росії. Чому Кремль і досі не застосував жорсткого сценарію розгону демонстрантів, як це зазвичай відбувається у Москві і Петербурзі? Які паралелі між протестами в Хабаровську і Мінську? Яка роль ГРУ і ФСБ у протестах у Хабаровську? І головне запитання: який потенціал несуть у собі протести в Хабаровську для Росії в цілому? Спробуємо дати відповіді.

Почати потрібно неодмінно з того, що протести в Хабаровську мають своє **історичне і етнічне підґрунтя**. Справа в тому, що південь Хабаровського краю, включаючи Хабаровськ, входить до Зеленого Клину. Колись українські переселенці становили тут великий відсоток населення (в регіоні жило близько 300 тисяч українців). Більш того, 100 років тому при розпаді імперії в 1917–1921 роках місцеві українці проводили всеукраїнські з'їзди Далекого Сходу й ухвалювали рішення, щоб вважати «Республіку Зелений Клин» колонією вільної незалежної демократичної України. Все закінчилося з приходом більшовиків у 1922 році з подальшими репресіями та асиміляцією українців. Проте дух свободи, як бачимо, не зник повністю [1]. Відтак, на просторах Інтернету вже

з'явився жарт про те, що замість Новоросії, проєкту Кремля, який зазнав краху у 2014 році, приїде Новоукраїна у Хабаровському краї. І якщо історично-етнічне підґрунтя можна назвати більше спробою українських істориків підлити масла у вогонь, то з **економічним підґрунтям** у РФ реальні проблеми.

Економічне підґрунтя проблем на Далекому Сході

Особисті зв'язки жителів тих же Хабаровського краю і Приморського краю з Китаєм набагато сильніші, ніж з рештою Росії: люди самі бачать, що Китай на очах багатіє, а вони бідніють, Москва їх, по суті, спустошує [2]. Тож Далекий Схід Росії можна вважати **«заробітчанським» регіоном**, попри жорстке міграційне законодавство в КНР і часті випадки затримання нелегально працюючих росіян без робочої візи. Для прикладу, в останні п'ять років десятки тисяч росіян регулярно виїжджали в Китай, щоб викладати місцевим дітям англійську. У країні бум освіти, а вчитель з європейською зовнішністю миттєво підвищує статус закладу [3]. Пандемія коронавірусу змусила Китай закрити на початку листопада 2020 року кордони для іноземних трудових мігрантів, відтак, тисячі росіян змушені були повернутися додому. За оцінками 2017 року від Росстату, в тіньовому секторі економіки Хабаровського краю було зайнято до 164 тисяч чоловік, або майже 21% працездатного населення. Причому максимальна концентрація нелегального бізнесу спостерігається в сфері послуг, торгівлі, будівництві і лісозаготівлі [4].

Далекий Схід, історично слабо заселений, погано освоєний, який відігравав за царських часів роль не більшу, ніж військового форпосту, а потім аж до 1923 року був одним великим театром воєнних дій, потребував значних вкладень. Починаючи з другої половини 1920-х (див. про проєкти Дальревкому) [5] величезні ресурси спрямовувалися не лише на будівництво заводів (і цілих міст, чого вартий один лише Комсомольськ-на-Амурі), роз-

У ФОКУСІ: РОСІЯ

робку родовищ і лісозаготівлі, а й на розвиток необхідної транспортної, енергетичної, житлової та іншої інфраструктури, що давала можливість хоч якоюсь мірою долати географічну ізольованість цього суворого і малоосвоєного краю. Поряд із гігантськими будівництвами Комсомольська та БАМу одним із найзначніших інфраструктурних заходів стала організація та розвиток місцевого сільського господарства.

Усе змінилося в 1990-х. Перш за все перехід на ринкові рейки вдарив по рейках цілком фізичних: лібералізація цін призвела до різкого зростання тарифів на вантажні та пасажирські залізничні

перевезення: в 1992 році — у 35,6 разу, в 1993 році — у 18,5 разу [6]. Тренд подорожчання залізничного сполучення триває донині: так, плацкартний квиток Москва—Хабаровськ на кінець серпня 2020-го коштує 11,3 тис. руб. при середній зарплаті у 44 тис. Прокладена у тайгових районах і тому недешева в обслуговуванні БАМ виявилася просто покинутою. Все це призвело до вибухового, навіть випереджаючого середні російські темпи зростання цін практично на всі види товарів. У соцмережах часто висловлюють обурення «штучними» продуктами харчування з Китаю, високими цінами на продукти. «Кримські» санкції ще більше загострили цю проблему.

Рис. 1. Ціни на продовольчі товари в Охотську Хабаровського краю в листопаді 2019 року
Джерело: <http://vestnikburi.com/hvatit-terpet-moskvu-pochemu-protestuuet-habarovsk/>

Катастрофа початку 1990-х, коли більшості населення країни дуже швидко стало зрозуміло, що нічого хорошого від московських реформаторів чекати не варто, закономірно породила сильні регіоналістські тенденції. Місцеві лідери, іноді просто користуючись хаосом, іноді прагнучи хоч якось пом'якшити наслідки реформ у своїй вотчині, почали претендувати на автономію від федерального центру. Екстремальним прикладом такої тенденції є Чечня, але і в інших суб'єктах новоствореної РФ справа мало не доходила до прямого сепаратизму. Торкнулося це не лише

національних республік, а й «російських» регіонів: найяскравіший приклад тут, мабуть, проект «Уральської республіки» свердловського губернатора Росселя. Місцями це виливалося в справжнє протистояння місцевих «міцних господарників» з «московськими емісарами», як у Челябінській області [7].

І що далі розташовувався регіон від Москви, що відчутнішим було скорочення центрального фінансування, то гучніше звучали вимоги автономії та невдоволення федеральною владою. Старе

покоління ельцинських господарників органічно вписалося в «путінську вертикаль» початку 2000-х, а за кілька років було замінено на призначених технократів. Проте обличчя змінилися, а проблеми регіонів залишилися.

Путінська наруга над Конституцією з «обнулінням» термінів перебування при владі та кримські санкції, і все це на тлі проблем із пандемією, розбудили економічні проблеми кінця 1990-х — початку 2000-х, які на той час вдалося заколисати високими цінами на нафту.

І тут підходимо до вишеньки на торті. У 2018 році дотації Хабаровська від центру становили 6,43 млрд руб. [8], відтак, Хабаровський край — це регіон, який експортує природні ресурси (ліс) і є не надто залежним від федеральних дотацій. Обрання опозиційних мерів (єкатеринбурзького Ройзмана, новосибірського Локтя, якутської Авксентьєвої) і губернаторів (іркутського Левченка, хакаського Коновалова, хабаровського Фургала) стало сигналом для центральної влади: «Ви нам не подобається».

Регіони, які відчувають свою глибоку відірваність від європейської Росії і добре пам'ятають травму 1990-х років, сприймають призначенців «єдиноросів» свого роду колоніальною адміністрацією, яка нічого не дає ввіреного регіону, а лише наживається на ньому. І єдино доступною в легальному полі альтернативою стали місцеві опозиціонери. Нехай від «кишенькових партій» на кшталт КПРФ або ЛДПР [9].

І тут варто придивитися до фігури «протестного народного губернатора» Фургала і побачити, що сам по собі опальний чиновник нічим особливим не вирізняється. Наприкінці 1990-х Фургал, лікар за освітою, пішов у бізнес: спочатку перепродаж китайського ширвжитку, потім торгівля лісом, згодом — чорним і кольоровим брухтом. Гіпотеза належності Фургала до кримінальної діяльності також не викликає сумнівів, що є характерним для регіонального чиновника. Відтак, головною його помилкою в кріслі губернатора стало те, що він занадто багато коштів почав витратити за цільовим призначенням: скоротив дефіцит крайового бюджету з 9,7 млрд руб. у 2018 році до 3,2 млрд — у 2019-му; розпочав ремонт доріг, боротьбу із зайвими тратами на розкішну власність. Відтак, реалізація цих заходів вирізнила Фургала на тлі попередника-«єдинороса» Шпорта, а отже,

його усунення було сприйняте Хабаровськом як **агресія метрополії проти хоч і «бандюка», але «свого»**.

Вплив КНР

У Пекіні дуже уважно спостерігають за хабаровськими протестами, адже Китай завжди бачив Далекий Схід своєю територією в майбутній перспективі. В етнічному складі регіону стає дедалі більше китайців, а юань уже давно перетворився на вільно конвертовану валюту, проте відкрито претендувати на ці території КНР поки що не може. Протягом останнього часу Пекін випробував межі прийнятності з допомогою не тільки впровадження свого бізнесу в економіку Далекого Сходу, фактичного орендного захоплення територій і природних ресурсів, а й створення тих чи інших «непорозумінь», провокацій на ґрунті територіальних питань. Наприклад, 5 листопада 2015 року провідні китайські ЗМІ обговорювали передачу Китаю 5 км території РФ. Але насправді ніякої передачі російської території не було, а була лише маніпуляція, що створила масову хвилю обговорень і громадського триумфу. Деякий час по тому в китайському інтернет-сегменті було поширено інформацію про те, що в Єврейському автономному окрузі близько 80% сільгоспугідь нелегально перебуває в розпорядженні громадян Китаю, і це може означати, що ці території можуть бути визнані китайськими. І таких випадків багато. Відтак, Китай отримав гарну можливість не лише спостерігати за протестами в регіоні, населення якого вже давно споглядає розквіт сусідньої КНР і занепад Росії, а й повернути ці протести на свою користь. Хабаровські протести вже стають майданчиком для інформаційних диверсій китайських ботів, які підбурюють настрої хабаровчан у соцмережах. І це лише тестування технологій інформаційних операцій КНР, які в потрібний час «Ч» неодмінно буде застосовано на повну [10].

Пекін працює над тим, щоб використовувати хабаровські протести як важелі впливу на дипломатичному фронті в перемовинах із РФ. За даними російських експертів із South Front, мережа ботів, які поширюють інформацію про протести, становить лише у китайській соцмережі TikTok не менш як 50 тис. акаунтів. Пряма політична реклама в TikTok заборонена, проте в мережі протестний контент не видаляється, попри правила, поширеним є тег #мизафургала [11].

У ФОКУСІ: РОСІЯ

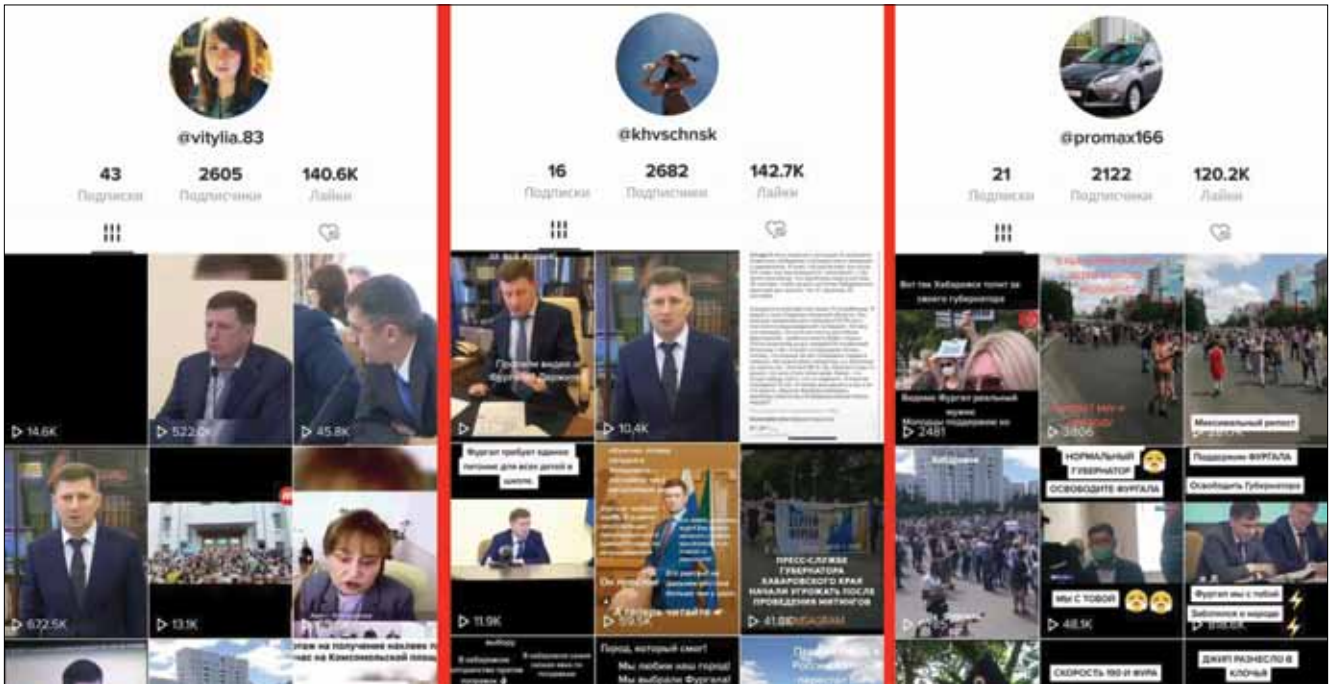

Рис. 2. Акаунти в TikTok, що беруть участь у кампанії на підтримку Фургала

Схоже, Китай працює над тим, щоб використувати турбулентність на Далекому Сході для досягнення своїх політичних цілей і отримання додаткових важелів тиску на російське керівництво. Такий підхід цілком вписується в загальні принципи китайської дипломатії. Пекін прагне послабити союзника, щоб поліпшити свою переговорну позицію в двосторонніх відносинах. Ця ситуація демонструє, що Китай неодмінно скористається в слушний час внутрішньополітичною нестабільністю в РФ для просування своїх інтересів на Далекому Сході, а наразі для цього просто закладається підґрунтя.

Олігархічна структура «путіноміки» є іншим аспектом економічного підґрунтя протестів й у Владивостоці, де наприкінці жовтня — на початку листопада сформувалася нова точка напруги на Далекому Сході. Йдеться про страйк докерів Владивостоцького морського торгового порту, які вимагали повернення старого керівництва через те, що новопризначені керівники виводили гроші підприємства, а представники головного керівництва є громадянами інших держав.

Для кращого розуміння суті процесів в Хабаровську слід повернутися у 2019-й — рік виборів до Законодавчих зборів Хабаровського краю, коли «Единая Россия» отримала лише два мандати,

тоді як більшість депутатів, 28 з 36, були обрані від ЛДПР. Відтак, увесь край опинився поза кремлівською владною вертикаллю, перетворившись на реально самоврядну федеральну одиницю, що стало загрозою для Кремля. При Фургалі в Хабаровському краї почали зростати **антиколоніальні настрої на кшталт «Хватит кормить Москву»** [12]. Іншою важливою вимогою протестувальників у Хабаровську стало **повернення справжнього самоврядування і реальної, а не фіктивної федеративності**, про що кажуть лозунги: «Это наш край!», «Москва, уходи!», «Путин — вор», «Они украли у нас нашу страну». Далекий Схід і його окремішність, в основі якої віддаленість від Москви на 7–8 тис. км і інший часовий пояс, а також традиційна схильність до сепаратизму, що базується на виникненні час від часу погроз з реанімації Далекосхідної республіки 1920–1922 років, — усе це водночас знову постало на політичному порядку денному РФ [13]. На думку багатьох експертів, антиколоніальна боротьба неодмінно має трансформуватися у національно-визвольний рух з етапом звільнення колоній і створення на їх місці національних держав, адже Росія — це, по суті, конгломерат таких держав на території путінської колоніальної імперії. Що жорсткішою буде каральна політика центральної влади, то більш відчуженими від центру ставатимуть нові державні утворення [14].

Рис. 3. Антиколоніальні гасла протестувальників «Москва, уходи!»

Влада Кремля при Путіні фактично занапастила федеральну політику своєю клептократичною схильністю необмежено грабувати регіони, і Хабаровськ — це початок процесів стихійного розпаду, який, утім, може затягнутися на десятиліття. Безумовно, без мовчазної згоди, а може, й прихованої підтримки **місцевих еліт** організувати масовий вихід на вулицю людей було б надзвичайно складно. Місцеві еліти, які в умовах санкцій, обвалу курсу рубля та цін на нафту ведуть свою боротьбу за доступ до «годівнички», можуть очолити майбутню антиколоніальну боротьбу, адже вся власність і активи місцевих еліт зосереджені в регіонах. Відтак, місцеві еліти опиняються перед вибором — або продовжувати демонструвати лояльність центральній владі і зіштовхнутися з перспективою втратити свої активи, які путінське найближче оточення намагатиметься перерозподілити в умовах кризи на свою користь, або ставати на шлях сепаратизму. Хабаровськ з його лозунгами «Хватит кормить Москву» — це перший дзвіночок про те, який вибір схильні робити регіональні еліти. Тож підходимо до того, що

альтернативою повного розпаду може стати **реальна федералізація Росії**, яка може прийти на заміну сучасній імітації федеративного устрою — через нове розподілення повноважень між центром і регіонами та реальну, а не імітаційну децентралізацію.

Наразі Кремль **не вдається до жорсткого розгону демонстрантів**, як це зазвичай відбувається в Москві та Петербурзі, адже робить ставку на те, що з настанням холодів дедалі менше людей виходитиме на вулиці і протест поступово стихне. Натомість ведеться активне затримання блогерів, журналістів і стримерів, які висвітлюють протести. «Незалежний» російський журналіст Семен Новопрудський прогнозує [15], що сепаратистські настрої і ненависть усього Далекого Сходу до федерального центру наростатимуть. Ще один можливий наслідок хабаровських протестів — зміна всієї схеми управління Далеким Сходом: усі регіони зіллються в один, і управляти ним буде фактичний намісник Москви з чималими повноваженнями та політичною вагою. І тут

слід згадати, що РФ — це конгломерат дуже різних за ментальністю, традиціями та релігією народів. Тому до соціальних протестів, пов'язаних із правами людини, у Росії безумовно додається національне питання, але трохи згодом, у майбутньому, але, як бачимо, процеси формування суспільного протесту вже запущені.

Протест у Хабаровському краї не переміг, але влада програла, втративши регіон. Сам по собі Хабаровський край — навіть якщо люди й підуть із вулиць — залишиться ворожим федеральній владі. У краї вже з'явилася радикальна меншість, здатна стати стрижнем майбутніх виступів. Більш того, відсутність можливості для легальної каналізації настроїв — через вибори і політичні рухи — знову виштовхуватиме майбутній російський протест на вулицю [16].

І тут ми підходимо до іншої версії, яка існує на просторах Інтернету. А чи був/є взагалі протест у Хабаровську або ж це маніпулятивні технології управління масами, які застосовуються спецслужбами для «випускання пари», каналізації та керованого злиття протестних настроїв, які нарастають у суспільстві?

Керованість протестів у Хабаровську та боротьба за перерозподіл впливу між ФСБ і ГРУ?

Військово-політичний оглядач групи «Інформаційний спротив» Олександр Коваленко, більш відомий під псевдонімом Злой одессит, викладає в своїх статтях цікавий погляд на протести, який не можна залишити поза увагою: «... сам по себе Хабаровський протест не являється свободним волеизъявлением граждан, а представляет собой проект «мирного дебоша» под курированием ГРУ, раскрученный после того, как кланы ФСБ попытались через устранение Сергея Фургала с политической арены подмять под себя Хабаровский край. В свою очередь, именно ХК являлся уже на протяжении двух десятилетий подконтрольным ГРУ регионом». Оглядач звертає увагу на те, що центр протягом кількох місяців не вдавався до розгону демонстрантів, як це відбувається зазвичай у Москві та Петербурзі, тому що підконтрольні ФСБ Росгвардія та МВС не мали права втручатися в регіон, підконтрольний ГРУ.

Тут слід зазначити, що ми не зустріли доказів на підтвердження думок Олександра Коваленка, проте не можемо залишити їх поза увагою через їхню ексклюзивність. Але не можна не погодитися із версією того, що Росія фактично є територією, розподіленою за зонами впливу між силовими блоками, і сьогодні ми бачимо «перетягування міжвидомчої ковдри» в РФ і боротьбу за доступ до ресурсів між ФСБ і ГРУ на тлі пропозицій суттєвого структурного реформування МО РФ.

Аналогія протестів у Хабаровську та Мінську

Деякі аналітики і все той же Олександр Коваленко вказують на те, що протести в Білорусі також є проектом ГРУ. Свідченням цього можуть виступати затримання журналістів «Комсомольской правды» (видання, підконтрольне ГРУ), які нібито здійснювали координацію протестних мас. Доказів на підтримку цієї версії ми також не зустріли, очевидно, що спецслужби намагаються отримати контроль над протестами, керуючись логікою приказки «якщо хаос не можеш подолати, його потрібно очолити».

У середині листопада 2020 року в Мінську після побиття силовиками загинув активіст Роман Бондаренко, до центру міста звозять дедалі більше бронетехніки. ОМОН у Мінську починає діяти жорстокіше щодо демонстрантів, як і ОМОН у Хабаровську починає діяти теж більш жорстко, хоча й точково, — поки що під роздачу потрапляють найактивніші журналісти, блогери. Протести в Білорусі і Хабаровську проходять в умовах авторитарних режимів, а мирний протест заганяє систему, не здатну до компромісів, у становище безвиході — рано чи пізно система буде змушена вдаватися до жорстких дій і звірств, тим самим провокуючи ще більший спротив у суспільстві.

Протести в Хабаровську є безпрецедентними, такими, що підривають життєздатність правлячої системи в цілому, формують соціальне культурне середовище суспільного піднесення і зароджують генетичний досвід. Колись надзвичайно популярний зовнішньополітичний курс Путіна не компенсує проблем його внутрішньої політики, і Далекий Схід з його глибинними економічними проблемами — це лише перша ластівка, яка може покласти початок реальним відцентровим процесам реальної, а не імітаційної федералізації.

Список використаних джерел:

1. Іван Капсамун. Хабаровськ проти режиму. Газета день. 28 липня, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci/habarovsk-proty-rezhymu>
2. Там же
3. Михаил Митюков. Учителя вне закона: как россияне преподают английский в Китае. Perito Burrito - проект о путешествиях. 16 ноября, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://perito-burrito.com/posts/china-teachers>
4. Георгий Комаров. Хватит терпеть Москву. почему протестует Хабаровск? Вести бури. 21 июля, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vestnikburi.com/hvatit-terpet-moskvu-pochemu-protestuet-habarovsk/>
5. Cyberleninka [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-proektah-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya-sovetskogo-dalnego-vostoka-v-1920-30-e-gody/viewer>
6. Economuch.com. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economuch.com/predpriyatiya-ekonomika/rossiyskie-predpriyatiya-usloviyah-gyinochnoy-4788.html>
7. Георгий Комаров. Хватит терпеть Москву. почему протестует Хабаровск? Вести бури. 21 июля, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vestnikburi.com/hvatit-terpet-moskvu-pochemu-protestuet-habarovsk/>
8. Дотации регионам России 2019. Хакасия получит 3,149 млрд, Тыва - 16,933 млрд.рублей. Агентство деловой информации. 4 декабря, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adi19.ru/index.php/ekonomika/item/4521-dotatsii-regionam-rossii-2019-khakasiya-poluchit-3-149-mlrd-tyva-16-933-mlrd-rublej>
9. Георгий Комаров. Хватит терпеть Москву. почему протестует Хабаровск? Вести бури. 21 июля, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу [Електронний ресурс]. – <http://vestnikburi.com/hvatit-terpet-moskvu-pochemu-protestuet-habarovsk/>
10. Александр Коваленко. Неконтролируемый Хабаровск и ось Пекина. Информационное агентство GuildHall. 28 июля, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ghall.com.ua/2020/07/28/nekontroliruemuj-habarovsk-i-os-pekina/>
11. Китай через TikTok подогревает протесты в Хабаровске – СМИ. Информационное агентство «Реалист». 13 июля, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://realtribune.ru/news/news/4640>
12. Ирина Павленко. Хабаровское сопротивление Кремлю. Зеркало недели. 16 июля, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zn.ua/international/khabarovskoe-soprotivlenie-kremlju.html>
13. Там же
14. Ася Рудина. Протесты в Хабаровске: «Позор Москве!». Радио Свобода. 13 липня, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/protesty-v-habarovske-pozor-moskve/30724030.html>
15. Іван Капсамун. Хабаровськ проти режиму. Газета день. 28 липня, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci/habarovsk-proty-rezhymu>
16. Лілія Шевцова. России придется проститься с мечтами о союзном государстве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/ru/think/rossii-bridetsya-prostitsya-s-mechtami-o-soyuznom-gosudarstve-709214.html>
17. Олександр Коваленко. Кремль не сможет решить проблему протестов в Хабаровске – аналитик. Информационное агентство GuildHall. 2 листопада, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ghall.com.ua/2020/11/02/kreml-ne-smozhet-reshit-problemu-protestov-v-habarovske-analitik/>
18. Олександр Коваленко. Маркеры катализации Хабаровского протеста. Одесский курьер. 20 жовтня, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uc.od.ua/columns/1533/1230339>

*Гела ВАСАДЗЕ,
Політолог, ведучий програми
«Велика гра», Тбілісі, Грузія*

Грузія після виборів: глухий кут

On October 31, 2020 the parliamentary elections were held in Georgia. According to exit polls, the ruling party Georgian Dream, owned by local oligarch Bidzina Ivanishvili, won. The scale of falsifications can fluctuate around 7-8% in favor of the ruling party. On November 8, tens of thousands of people took part in a protest rally organized by opposition parties that plunged Georgia into a political crisis.

Що передувало виборам

Передвиборний період пройшов в активній боротьбі з характерними для Грузії інформаційними вкиданнями, до яких вдавались як влада, так і опозиція. Слабкість демократичних інституцій і низькі стандарти політичної культури зумовили характер виборчої кампанії.

Восени 2019 року парламентська більшість блокувала спроби правлячої партії виконати свої обіцянки грузинському суспільству і країнам — партнерам Грузії щодо переходу на пропорційну систему виборів. Це, в свою чергу, спричинило в країні політичну кризу. Її було розв'язано тільки в березні 2020 року, завдяки переговорам між представниками влади та опозиції за посередництва посольства США і представництва Європейського Союзу. В результаті переговорів сторони уклали компромісну угоду, згідно з якою 120 депутатських місць розподіляються за пропорційною системою, а 30 — за мажоритарною.

Пандемія COVID-19 внесла свої корективи в перебіг виборчої кампанії. Низький рівень захворювань і летальності навесні привів до зростання рейтингу правлячої партії, яка зі зрозумілих причин приписала собі титул «переможців ковіду». Це була справді зоряна година «Грузинської мрії». Влада виконувала рекомендації всіх міжнародних організацій, за що отримувала похвалу і кредити. Вперше з 2014 року більшість населення країни в опитуваннях

авторитетних організацій NDI та IRI позитивно відповіла на питання щодо правильності вектора розвитку країни. Виріс особистий рейтинг прем'єр-міністра країни Георгія Гахарія.

Опозиція різко критикувала владу, вважаючи заходи, що вживалися нею, недостатніми і непослідовними. Особливо різкою була критика партій «Стратегія Агмашенебелі» і «Європейська Грузія», які звинувачували владу в недостатній кількості проведених тестів і недостатній підготовці госпітального фонду до можливого зростання кількості захворювань. Практично всі великі політичні партії представляли свої пропозиції щодо боротьби з COVID-19, які було проігноровано владою. Найгострішою була критика політики влади в соціальній сфері. В результаті тривалого локдауну та інших обмежувальних заходів десятки тисяч людей втратили роботу, а без того невеликі доходи скоротилися практично в усіх груп населення. У період локдауну свої зарплати в повному обсязі зберегли тільки працівники державного сектора, більш того, частина працівників державного сектора в період пандемії отримували не лише зарплати, а й премії. Опозиція критикувала владу за нераціональне використання бюджетних коштів, а також допомоги і кредитів, отриманих на боротьбу з пандемією. Звучали і обвинувачення в корупції. Предметом особливої критики з боку опозиції був непрозорий відбір готелів для самоізоляції осіб, які прибувають до Грузії, що забезпечувало власникам цих готелів гарантовані доходи в період пандемії.

Результати боротьби з осінньою хвилею пандемії COVID-19 були, м'яко кажучи, не надто успішними. Країна обігнала за кількістю хворих і летальністю більшість країн регіону і світу, що також стало предметом різкої критики влади з боку опозиції. Явні ознаки кризи госпітального сектора, нецільове використання фінансів, у тому числі й отриманих на боротьбу з пандемією, підозри в корупції та непередбачувані

ність влади до боротьби з пандемією — основні теми критики влади опозиційними партіями. На жаль, уряд навіть не розглядав теми перенесення виборів у зв'язку зі зростанням захворюваності, хоча було очевидно, що хоч би якою була організація процесу голосування, різке зростання кількості захворювань після проведення подібного масового заходу неминуче. По суті, це і сталося, проте це не втримало уряд від проведення другого туру виборів. У результаті на тлі масових протестів проти фальсифікацій і другого туру Грузія отримала ковід-катастрофу.

Ще однією темою критики влади з боку опозиції стало зростання криміналу. Найбільш резонансними справами тут були вбивство Георгія Шакарашвілі, справа про смерть Тамар Бачаліашвілі і пограбування банку в Зугдіді із захопленням заручників; грабіжникові вдалося втекти із сумою у пів мільйона доларів, які виплатили за звільнення заручників. Одразу після цього епізоду в країні стався сплеск злочинності, зокрема зросла кількість випадків, пов'язаних із пограбуваннями. Взагалі тема криміналу була однією з центральних у цій виборчій кампанії. Використання владою на виборах ресурсу вулиці традиційне для грузинської політичної культури, однак багато експертів із занепокоєнням зазначали, що останнім часом існує реальна загроза виходу криміналу з-під контролю.

Однак найбільше запитань як у опозиції, так і у суспільства викликала так звана справа картографів. Йдеться про затримання і відкриття кримінальної справи проти двох фахівців Міністерства закордонних справ Грузії за обвинуваченням у приховуванні під час переговорів 2007 року географічних карт, які доводять, що спірна частина території «Давид-Гареджі» є частиною Грузії (*«Давид-Гареджі» — комплекс грузинських печерних монастирів VI століття зі статусом лаври. Розташований за 60 км на південний схід від Тбілісі на грузинсько-азербайджанському кордоні, що простягається на 25 км уздовж схилів напівпустельного Гареджійського кряжа. — Прим. ред.*). Порухення цієї справи в передвиборний період поставило цілу низку запитань про дії влади з метою дискредитації попередньої влади (опозиції). Ще більше питань викликав той факт, що в день виборів на заставці проурядової телекомпанії

«Імеді» був напис: «Давид-Гареджі — це Грузія» з метою змусити громадян Грузії згадати про цю кримінальну справу. Слід зазначити, що зазначену справу, яка практично обвинувачує керівництво Азербайджану, стратегічного партнера Грузії, в підкупі, було порушено в період ескалації бойових дій між Вірменією й Азербайджаном у Нагірному Карабаху.

Практично весь передвиборний період опозиція і засоби масової інформації повідомляли факти про мобілізацію адміністративного ресурсу влади до виборів. Влада відмовилася вести передвиборні дебати на телеканалах, надавши опозиції можливість розмовляти один з одним.

Що стосується опозиції, то в більшості опозиційних партій відбір кандидатів у депутати проходив непрозоро, не відбувся праймеріз, винятком тут є партії «Лело» і «Гірчі» — нові партії, що недавно з'явилися на політичному небосхилі Грузії.

День голосування

Уже на наступний день після виборів жителі Грузії з подивом почули, що, за оцінкою міжнародних спостерігачів, серед яких були представники ОБСЄ, вибори були вільними і конкурентними. Здивування було таким сильним, що експертному співтовариству довелося пояснювати населенню, що, по-перше, це попередні оцінки, а, по-друге, вибори в Грузії дійсно були конкурентними, і тут із міжнародними спостерігачами важко не погодитися. У виборах до парламенту Грузії взяли участь 48 політичних партій і два виборчі блоки, що саме по собі є свідченням конкурентності виборів. Виборчим суб'єктам і депутатам не заважали вести передвиборну агітацію.

У день виборів опозиційні телеканали показали чимало кадрів контролю над виборцями з боку координаторів правлячої партії, які перебували в безпосередній близькості від виборчих дільниць із списками своїх прихильників та перевіряли, чи прийшли ті на вибори. Такі «чергові» були практично на всіх дільницях у регіонах. Журналісти зафіксували чимало випадків підкупу виборців. Виявляли активність і представ-

ники «вулиці», які теж закликали голосувати за владу. Були випадки тиску на членів виборчої комісії, а також нападів на журналістів і представників неурядових організацій. Спостерігачі та члени комісії від опозиційних партій і неурядових організацій протягом усього дня робили заяви про здійснення на них тиску і численні порушення. Практично всюди в регіонах відзначалися випадки підвозу виборців на виборчі дільниці. Виходячи з вищесказаного, минулі вибори ніяк не можна охарактеризувати як вільні.

Що стосується справедливості минулих виборів, то питання до Центральної виборчої комісії виникли ще в ніч з 31 жовтня на 1 листопада, коли ЦВК, що, як правило, оголошувала перші результати виборів одразу після 23:00, озвучила перші результати о 03:30 ночі. Весь цей час надходили повідомлення про численні порушення під час голосування, підрахунку голосів та оформлення протоколів. Фіксувалися факти вкидання, псування бюлетенів, на кількох виборчих дільницях у Тбілісі під час підрахунку голосів вимкнули світло, що є дуже рідкісним явищем для столиці Грузії. Після півночі представники практично всіх опозиційних партій зробили заяви про факти фальсифікації виборів, що надходять від їхніх спостерігачів на дільницях.

Поствиборна ситуація

За попередніми даними дослідження GSAC, проведеного методом Кислінга—Шпількіна, можна говорити про ймовірну фальсифікацію голосів у регіонах як східної, так і західної Грузії. Менш за все це стосується Тбілісі, хоча і в столиці були дільниці, що явно вибиваються із загальної картини. Методом Кислінга—Шпількіна обчислюється масштаб аномального голосування, ознаки якого вже виявлено. Згідно з даними, отриманими в результаті цього дослідження, орієнтовний масштаб фальсифікацій може коливатися в районі 7–8% на користь правлячої партії, що позначилося на загальному результаті виборів. Ситуація з підрахунком голосів у мажоритарних округах ще більш сумнівна.

Викликає питання і недопущення представників опозиційних партій і мажоритарних кандидатів на засідання окружних виборчих комісій щодо перегляду виправлених протоколів. Це призвело до сутичок між представниками опозиції та поліцією.

За даними неурядових організацій та опозиційних партій:

За пропорційними округами:

- дисбаланс голосів — на 986 дільницях;
- загублених (зниклих) бюлетенів — 4 025;
- недійсних бюлетенів — 63 315;
- кількість виборців на спірних дільницях — 597 613.

За мажоритарними округами:

- дисбаланс голосів — на 2 000 дільниць;
- загублених (зниклих) бюлетенів — 13 125;
- недійсних бюлетенів — 81 931;
- кількість виборців на спірних дільницях — 1 124 591.

Таким чином, за пропорційними округами спірними є 17% від загальної кількості виборців і 31% від кількості виборців, що взяли участь у голосуванні. Більш як половина бюлетенів за мажоритарними округами є спірними. При цьому суд відмовився розглядати подані позови.

На спецдільницях для інфікованих ковід-19 правляча партія набрала понад 90% голосів, що явно не збігається із загальною картиною виборів. Тільки в Цхалтубському районі порівняно з попередніми виборами додалося шість тисяч нових виборців, що теж не може не викликати запитань. Зрозуміло, що всі ці факти потребують ретельного вивчення і документального підтвердження. Влада стверджує, що були технічні помилки, які згодом виправили, тож вони не вплинули на результат виборів. Опозиція категорично не згодна і відмовляється визнати легітимність виборів і увійти в парламент.

У ФОКУСІ: ГРУЗІЯ

8 листопада 2020 року десятки тисяч людей взяли участь в акції протесту, організованій опозиційними партіями. Слід зазначити, що люди вийшли на ці акції, незважаючи на загрозу COVID-19, про яку постійно говорила влада.

Минулі вибори обговорювалися і під час візиту держсекретаря США Майка Помпео в Грузію. Попри те, що в офіційному брифінгу американці закликали грузинську опозицію увійти у парламент, пообіцявши підтримати боротьбу за зміни в судовій і виборчій системах, у тому ж документі було зазначено, що вибори пройшли з «фатальними помилками», які вплинули на результат, було перелічено всі ці «помилки» — від підкупу виборців і до випадків насильства на дільницях, а також обіцяно підтримку опозиційним партіям. Держсекретар США зустрівся в Грузії з президентом, прем'єр-міністром, патріархом і представниками неурядового сектора, що займаються правовими питаннями. Остання зустріч напевно була дуже цікавою для американської сторони, адже юристи розповіли про системні проблеми та наявність клановості в судовій системі, що робить неможливим вирішення проблем, пов'язаних із виборами, через суд.

Помпео не просто не привітав владу Грузії з перемогою на парламентських виборах, а й відмовився від пресконференції, полетівши з країни без коментарів. Держдепартамент обмежився публікацією брифінгу офіційних осіб, які брали участь у переговорах, причому виключно для американських журналістів. Після від'їзду Помпео залишив свого заступника, який зустрівся з опозицією і неурядовим сектором. Нічого позитивного вони йому, звичайно, не розказали.

Однак головна проблема для нинішньої влади Грузії не Сполучені Штати і навіть не опозиція. Головна проблема влади — це грузинське суспільство. Спроба в черговий раз зіграти із суспільством у чорно-біле кіно не вдалася, адже виборці чудово знають, що результати виборів сфальсифіковано. Саме результат, бо саме приписані 5–7% дозволяють «Грузинській мрії» сформувати уряд. А попереду дуже важка зима з ковід-пандемією, економічною кризою і серйозними зовнішніми ризиками.

*Анжела ГРАМАДА,
президент Асоціації експертів з безпеки та
глобальних питань (РУМУНІЯ),
членкиня Віртуальної Лабораторії досліджень
конфліктів у Грузії, Молдові та Україні*

Президентські вибори в Республіці Молдова: передвиборні очікування та післявиборні ВИКЛИКИ

On November 15, 2020, the second round of presidential elections took place in the Republic of Moldova. The results surprised both Moldovan citizens and the international community. Maya Sandu, leader of the Action and Solidarity Party, received 57.72% of the vote. Her opponent, incumbent President Igor Dodon, an independent candidate backed by the Socialist Party of the Republic of Moldova, won 42.28%. This situation makes us think about the new realities that will soon come to the Republic of Moldova and their impact on the region. In the near future, domestic players and international partners will have to set new priorities and new strategies on many issues and challenges.

15 листопада 2020 року в Республіці Молдова відбувся другий тур президентських виборів. Результати здивували як громадян Молдови, так і міжнародну спільноту. Мая Санду, лідер партії «Дія і Солідарність» набрала 57,72% голосів [1]. Її опонент, чинний президент Ігор Додон, незалежний кандидат, якого підтримувала Партія соціалістів Республіки Молдова, отримав 42,28%. Така ситуація змушує замислитися над новими реаліями, які невдовзі настануть у Республіці Молдова, та про їхній вплив на регіон. Найближчим часом внутрішньополітичні гравці та міжнародні партнери матимуть визначити нові пріоритети та нові стратегії щодо багатьох питань і викликів.

Напередодні президентських виборів

Під час підготовки виборчої кампанії більшість із тих, хто слідкував за внутрішньополітичною ситуацією в Республіці Молдова, були досить скептично налаштовані стосовно можливості

радикальних змін у політичному житті країни. Аналітика свідчила, що Ігор Додон збереже свій статус і знову отримає президентський мандат. Проевропейські кандидати діяли більше на захист уряду та агресивніше відносно контркандидатів, які змагалися за підтримку того самого сегмента електорату. Таким чином, більш видиме змагання відбувалося у правому сегменті. У лівому сегменті чинний президент почувався сильним і був переконаний, що здобуде перемогу для себе та сил, що його підтримують.

У міжнародних партнерів Молдови, особливо у Румунії та Україні, така ситуація викликала занепокоєння. Загострення кризи у сфері правосуддя, економічна та соціальна криза, спричинена пандемією, зумовили зниження очікувань. Влада не реагувала ні на критику від різних соціально незахищених верств населення, ні на ту, що лунала в публічному просторі. З погляду громадської безпеки, із впливом на національну безпеку, економічна ситуація була і залишається досить серйозною. Також деякі події, що мали місце перед президентськими виборами, привернули увагу міжнародних партнерів у регіоні, зокрема України. Такі умови свідчили, що Молдова не зможе уникнути просування іноземних інтересів або елементів гібридної війни, що підтримувалися різними активними заходами.

Однією з таких подій був лист лідерів проєвропейських сил, до підписання якого приєднався і Ренато Усатий [2] — політик, чий інтерес полягають у створенні умов для трансформації його політичної партії у парламентську. Підписання цього листа, адресованого офіційним особам Європейського Союзу, Ренато Усатим викликало невдоволення деяких кандидатів на

президентських виборах [3]. Вони виступили проти того, щоб їхнє ім'я асоціювалося з цим політиком.

Найважливішими темами для роздумів, що виникли під час президентської кампанії, для міжнародних партнерів є такі:

— **Голосування резидентів Придністров'я.** Після того, як стало зрозуміло, що правляча партія використовує цю можливість, як це було в 2016 році, голосування громадян, що проживають у Придністров'ї, було проаналізовано більш ретельно експертами не лише з Молдови, але і з України. Лідери у Києві зосереджували увагу на аналізі впливу цього голосування на рівні процесу прийняття політичних рішень з тим, щоб, ймовірно, взяти цей досвід за модель у своєму східному регіоні, де тривають військові операції. Важливо зазначити, що в цьому разі Молдова зондує моделі «врегулювання» регіональних конфліктів за участі Росії. Для Москви можливість протестувати такі «демократичні» процеси є важливою. Голосування жителів Придністров'я не завжди заохочувалося. Новий регіональний контекст зробив такий підхід прийнятним, особливо якщо це дає змогу зберегти дружні проросійські сили при владі. Де-факто голосування населення сепаратистських регіонів дозволяє просувати сепаратистів у публічному просторі та видавати їх за сторону для діалогу з легітимними політичними акторами.

— **Голосування жителів Гагаузії** (автономного регіону, що стабільно підтримує провладні сили). Їхні голоси мігрують від однієї політичної партії до іншої залежно від того, як змінюється структура урядових коаліцій. Відносини регіону з Російською Федерацією залишаються незмінними, керівництво регіону лояльне до директив з-за кордону. На регіональному рівні поведінка електорату Гагаузії є прогнозованою. Гагаузи і в першому, і в другому турах виборів підтримали проросійського кандидата.

— **Причетність Росії до виборів.** Ігор Додон здійснив кілька робочих візитів до Москви у 2020 році. Офіційно він заявив, що просував елементи стратегічного партнерства з Російською Федерацією та інтереси економічних агентів у Республіці Молдова, а також прагнув

полегшити доступ молдовської продукції на російські ринки. Де-факто молдовські фермери мали дуже обмежений доступ до цих можливостей. Таким чином, Москва не була центральною темою у виборчій кампанії майже до самого її завершення, коли Сергій Наришкін публічно звинуватив США у втручанні у виборчу кампанію в Республіці Молдова. Причетність росіян до виборів було задокументовано журналістами, котрі роз'яснювали, як російські експерти сприяли виборчій кампанії Ігоря Додона.

— **Гравці, яких підтримує Російська Федерація, та механізми, що вони застосовують у Молдові.** Ця тема все ще триває, незважаючи на те, що виборчу кампанію вже завершено. Ігор Додон був не єдиним політичним гравцем, чий особисті відносини з Росією зачіпали суспільну думку. Дотепер достеменно не зрозуміло, яку насправді роль відігравав Ренато Усатий у політиці Молдови, адже цього політика звинувачували у низці незаконних дій, вчинених на території і Молдови, і Російської Федерації. Те, що Ренато Усатий долучився до кількох ініціатив проєвропейських сил, призвело до розмивання достовірності цих намірів. З іншого боку, Ренато Усатий розширив свої можливості, маніпулюючи сентиментами електорату.

— **Стратегії, обрані кандидатами для президентських виборів.** Зміст адресованих електорату повідомлень, що використовувалися кандидатами, посприяв спантеліченню виборців. Вони містили таке: відносини «кандидат—церква», людські страхи та чутливі соціально-економічні теми з негативним акцентом, подання кандидата як національного героя. Глибший аналіз усіх цих елементів виявив кілька джерел загрози, що використовувалися всередині країни, втім мали зовнішнє походження. Багато таких тем просувалися з допомогою різних соціально активних діячів, не обов'язково політиків, які мали прямий доступ до електорату в Молдові. Було досліджено і проблеми, пов'язані з пандемією, і інші риторичні питання, що просуваються іноземними політичними гравцями (ідентичність, ортодоксальність, традиційні цінності). Такі теми визначають рівень політичної культури всіх гравців політичних процесів: політичних акторів і виборців. Їх легко перекинути з однієї країни на іншу, це

створює ще більше страхів, породжених існуванням «невидимого ворога», якого не можна ідентифікувати.

— *Ймовірність післявиборних протестів у Молдові.* Ця проблема є досить актуальною через збільшення кількості післявиборних криз у країнах пострадянського простору. Після спалаху протестів, а пізніше — насилля у Мінську з'явилося багато підстав для аналізу післявиборного періоду в плані ймовірності політичних протестів у Молдові. У різні періоди виборчої кампанії тема протестів використовувалася як елемент самої виборчої кампанії.

День голосування

Під час першого та другого турів виборів було зафіксовано численні порушення [3]. «Громадська коаліція за вільні та чесні вибори» назвала ці вибори лише частково вільними і частково чесними. Тим не менш ці порушення не вплинули на їхній остаточний результат. У другому турі Мая Санду протистояла Ігорю Додону.

Друга частина виборчої кампанії супроводжувалася словесною агресією, маніпуляціями електоратом усередині країни та дезінформацією. І в ЗМІ, і в юридичній площині було задокументовано низку правопорушень на підтримку виборчої кампанії чинного президента.

Вражаючим стало масове голосування діаспори. Цьому посприяли помилки у виборчій кампанії Ігоря Додона та його команди. Важливими елементами стали політика та заходи з метою зменшити вплив пандемії на національному рівні, а також балансує зовнішня політика (стратегічне партнерство з Росією та применшення важливості фінансової підтримки європейських партнерів), що здійснювалися чинним президентом.

Що далі?

Відповідно до чинного законодавства Республіки Молдова, президентський термін Ігоря Додона завершився 23 грудня 2020 року. До

того моменту слід було б прийняти низку важливих рішень. Найперше стосується легітимності нинішнього парламенту, засідання якого не проводилися з 11 вересня 2020 року. Причиною цього було оголошено поширення пандемії та хвороба кількох депутатів. Щойно попередні результати виборів показали, що Мая Санду стане новим президентом, депутати від Партії соціалістів Республіки Молдова одразу вирішили вжити заходів, аби попередити розпуск парламенту. Розглядаються можливості знайти місце для Ігоря Додона в уряді. Деякі сценарії свідчать, що він може стати новим прем'єр-міністром.

Окремі політичні партії, як, наприклад, «Дія і Солідарність» або «Платформа Гідність і Правда», наполягають на позачергових парламентських виборах, оскільки нинішнє скликання парламенту втратило довіру населення та більше не є представницьким. Для партії «Дія і Солідарність» розпуск парламенту та якнайшвидше проведення позачергових виборів означатиме можливість перенести популярність свого лідера Маї Санду на саму політичну партію. Ренато Усатий наполягає, щоб ці вибори відбулися до кінця травня 2021 року. Для партії, яку він представляє, це шанс увійти в парламент. Інші парламентські партії також заявляють, що такі вибори відновлять легітимність цього органу влади. Для Партії соціалістів Республіки Молдова позачергові вибори могли б сприяти зменшенню негативного впливу на імідж Ігоря Додона. Офіційно Партія соціалістів заявляє, що результати президентських виборів не вплинуть на здатність парламенту прийняти бюджет на 2021 рік та інші важливі закони. У такому контексті соціалісти доклататимуть усіх зусиль, аби уникнути створення підстав для розпуску парламенту саме зараз. З-поміж інших пріоритетів у соціалістів фігурує надання російській мові статусу міжетнічної мови спілкування, що скасує заборону на російську пропаганду з російських телеканалів, яка балансувала зовнішню політику [4]. Такі цілі відповідають інтересами Ігоря Додона у побудові хороших відносин із російськими партнерами. Однак важливо зазначити, що Російська Федерація визнала результати президентських виборів шляхом привітання Владіміра Путіна, адресованого Маї Санду.

Серед викликів, з якими Республіка Молдова може зіштовхнутися у найближчий період, можна виокремити такі:

— відновлення легітимності парламенту та уряду, що передбачає проведення позачергових парламентських виборів, до яких отримають доступ позапарламентські політичні партії;

— визначення стратегії для боротьби із сегрегацією населення країни за соціальними, етнічними, культурними та релігійними критеріями; сегрегація використовувалася у виборчих кампаніях кількох політичних гравців;

— отримання зовнішньої технічної та фінансової підтримки — мета, що потребує негайного реагування. Соціально-економічна ситуація в Молдові є досить складною. Пандемія ще більше загострила чутливі економічні питання в національній економіці. Тут акцент має бути на зменшенні видатків у державному бюджеті та впорядкуванні функціонування державних інституцій;

— імплементація положень Угоди про асоціацію Республіки Молдова з ЄС;

— просування правильного партнерства та ефективних двосторонніх відносин із сусідніми країнами, Румунією та Україною, що базуватимуться на повазі до територіальної цілісності та суверенітету, а також на взаємній повазі. Так само пріоритетом новообраного президента має бути повернення до формату обговорення двосторонніх відносин із Москвою на нормальних засадах і за умов взаємоповаги до національних інтересів;

— посилення правових інституцій і просування важливості потреби мати незалежне реформоване правосуддя, яке відповідатиме нинішнім викликам.

Висновки

Як уже зазначалося вище, результати цих президентських виборів є неочікуваними для Молдови. Вперше жінку обрано главою країни. Різниця між підтримкою Маї Санду та Ігоря Додона становить понад 250 тисяч голосів, що не дозволяє оскаржити ці результати.

Найближчим часом у Молдові відбудуться важливі політичні події. Більшість із них стосуватимуться реформування структури влади в країні. Ми спостерігатимемо за спробами підтримати нинішній стан речей для розподілу політичної влади. Тим не менш політичні партії мають врахувати, що ці вибори стали проявом протесту громадян, які прагнуть змін, відповідального голосування та громадянської активності. Кожен політичний гравець мусить зробити висновки з тих меседжів, які надіслали громадяни. Обрана президентка має обмежені ресурси, і це свідчить про необхідність пошуку нових можливостей. Водночас перед нею стоятиме завдання відновити довіру до зовнішньої політики держави та зменшити вразливість, що виникла через здійснення політики, яка поставила під загрозу національну безпеку. Федералізація як рішення, що об'єднає країну, є лише одним із викликів.

Дуже важливо, аби іноземні партнери Молдови розуміли обмеження президентського терміну Маї Санду, що вона зможе зробити як президент і які можливі сценарії просуватимуться внутрішніми політичними гравцями, що намагатимуться підірвати довіру, висловлену громадянами.

Список використаних джерел:

1. Центральна виборча комісія. Alegeri prezidențiale în Republica Moldova. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pv.cec.md/cec-template-presidential-results.html>
2. Agora. Sandu, Deliu, Țicu, Usatfi și Chirtoacă au semnat o scrisoare comună către oficiali UE: Există riscul unei fraudări masive a alegerilor (DOC), 26 September, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agora.md/stiri/77554/sandu-deliu-ticu-usatii-si-chirtoaca-au-semnat-o-scrisoare-comuna-catre-oficiali-ue-exista-riscul-unei-fraudari-masive-a-alegerilor-doc>
3. Cotidianul. (VIDEO) Țicu, nemulțumit că și Usatfi a semnat scrisoarea comună privind posibilitatea fraudării alegerilor: „Eu nu aș fi semnat”, 7 October 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cotidianul.md/2020/10/07/video-ticu-nemultumit-ca-si-usatii-a-semnat-scrisoarea-comuna-privind-posibilitatea-fraudarii-alegerilor-eu-nu-as-fi-semnat/>
4. Promo-LEX. DECLARAȚIE | Poziția Coaliției Civice pentru Alegeri Libere și Corecte față de alegerile prezidențiale din 2020, 17 November 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://promolex.md/19208-declaratie-pozitia-coalitiei-civice-pentru-alegeri-libere-si-corecte-fata-de-alegerile-prezidentiale-din-2020/?lang=ro>
5. Anticoruptie.md. Obiectivele PSRM pentru viitorul imediat: statut special pentru limba rusă și anularea legii care interzice propaganda rusească la TV, 18 November 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://anticoruptie.md/ro/stiri/obiectivele-psrm-pentru-viitorul-imediat-statut-special-pentru-limba-rusa-si-anularea-legii-care-interzice-propaganda-ruseasca-la-tv?fbclid=IwAR3WFtJolkIT1tyFcQ7YQkSwWiHQ4kVQA3-Sn_8C2bey7TOSJgjVjqtCX38

АГРЕСІЯ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: СПЕЦОПЕРАЦІЯ ПО ІЗОЛЯЦІЇ ВІД ЗАХОДУ

Фрагменти звіту по проєкту «Протидія західній допомозі Україні як елемент гібридної війни», виконаного під егідою Центру глобалістики «Стратегія XXI» експертами Аналітичного центру вивчення і протидії гібридним загрозам за сприяння МФ «Відродження».

Західна допомога Україні спрямована на вирішення важливих для країни проблем, розбудову демократії, підвищення життєвих стандартів, втілення в життя гуманітарних цінностей і принципів справедливості. Її надання цілком збігається з інтересами українського суспільства.

Західна допомога не дає можливості РФ повномасштабно застосувати методи ведення гібридної війни проти України (політичний тиск, економічні санкції, блокада, відкрита чи прихована окупація) та ліквідувати її державність. Тому ізоляція України від Заходу через припинення такої допомоги на сьогодні є ключовою операцією РФ у реалізації плану агресії.

Комплексна операція має підготовчу та активну фази. РФ завершила проведення підготовчої фази і з жовтня-листопада 2020 року розпочала активну фазу операції. Найкоротший шлях виконання цього завдання — скасування законів, які пов'язані з узятим Україною зобов'язаннями під час підписання з країнами Заходу договорів й інших документів правового характеру про надання допомоги.

Частина інформації, яка генерується агресором з метою зруйнувати допомогу Україні з боку Заходу, виразно свідчить, що цей напрям агресії є навіть не одним із головних, а найголовнішим на цьому етапі. Мета проведення інформаційних операцій за цим напрямом — підготувати громадську думку як українського суспільства, так і країн, що надають нам допомогу, до необхідності її припинення.

Однак проведенням тільки інформаційних операцій надання допомоги не зупинити. Для цього потрібні конкретні дії в політичній і економічній площині. А інформаційні операції, які передують цим діям, готують сприят-

ливе підґрунтя для підтримання їх суспільством навіть за умови, якщо вони явно шкодять суспільству.

За задумом країни-агресора, позбавлення України західної допомоги та подальша її ізоляція мають здійснюватися через завдання ударів по наданим владою України гарантіям виконання умов отримання цієї допомоги. Ці умови полягають у проведенні запропонованих Заходом реформ. Саме запропонованих і добровільно прийнятих Україною. Реформ, здійснення яких, як було сказано вище, об'єктивно відповідає інтересам українського суспільства і несе загрозу владі олігархів і корумпованої так званої еліти.

Такі гарантії визначаються прийняттям і чинністю законів України, що регламентують проведення реформ. До них слід віднести закон про ринок землі, низку антикорупційних законів, інші.

Скасування цих законів призведе до припинення допомоги, в тому числі і фінансової, а це, в свою чергу, призведе до економічного колапсу в державі.

При цьому розвиток операції має відбуватися в таких умовах:

- жодних прямих «слідів» з РФ («ихтамнет» у дії);
- ініціатива виходить від українців, бажано — від народу («пряме народовладдя» — ефективний інструмент гібридної війни, який з початку 2000-х РФ намагається створити в Україні), як крайній варіант — народних обранців;
- все має відбуватися в правовому полі України.

Які варіанти скасування законів, якщо прямим способом (законом) не вистачає голосів у Верховній Раді?

Варіант 1. «Народовладдя через референдум» — найбільш ефективний. Проведення такої операції в правовому полі України не залишає підстав Заходу не визнавати результатів плебісциту. Апробація Росією методики «референдумів» у Криму та на Донбасі поза правовим полем України не забезпечило легітимності «волі народу» серед провідних країн світу.

Окрім того, успішність механізму «прямого народовладдя через референдум» забезпечується через низьку обізнаність джерела влади («народу») про залежність від предмета референдуму стану державної та економічної безпеки (емоційне голосування типу «у нас украли землю й віддали Заходу», «гнати таких антикорупціонерів, якщо вони нічого не роблять» тощо), відсутність розуміння впливу результатів референдуму в довгостроковій і навіть у середньостроковій перспективі.

Законопроект №3612 «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» містить статтю 3, яка регламентує одним із предметів всеукраїнського референдуму *«питання про втрату чинності законом України або окремими його положеннями»*.

Його прийняття Верховною Радою України створює сприятливі умови для реалізації проросійськими структурами процедури із скасування «народом» необхідних для співробітництва із Заходом законів України.

Водночас закон містить ряд запобіжників які ускладнюють використання його агресором у своїх деструктивних відносно держави цілях (ускладнюють, але не роблять таке використання неможливим).

Варіант 2. «Народовладдя через опитування». Механізм, запущений фактично за три тижні до місцевих виборів у жовтні 2020 року, можна розглядати як спробу використати варіант 1 поза правовим полем. Відсут-

ність законодавчо встановленого регламенту проведення такого плебісциту, починаючи від переліку питань, які дозволено/не дозволено вносити на «опитування», та закінчуючи процедурою захисту вибору громадян (захищені бюлетені, процес підрахунку та оформлення результатів, процедура їх оскарження, впровадження в дію), ставить під сумніви його результати як в очах суспільства, так і серед західних партнерів.

Про «спробність» такого кроку свідчить відсутність у переліку опитування питань, які безпосередньо є гарантією надання Україні західної допомоги (земля, банківська сфера, скасування антикорупційних норм).

Водночас загроза такої «спроби» полягає у такому:

- у політичну площину введено практику застосування не передбачених законом дій влади у формі вільного опитування, результати якого будуть позиціонуватись як воля народу і спираючись на яке прийматимуться органами влади довільні рішення (аргументуючи можливість проведення опитування в жовтні 2020 року, представники влади зазначали, що воно не матиме юридичних наслідків, але при цьому матиме політичні, і буде враховуватися при втіленні їх у законодавство);
- створено прецедент для місцевої влади, яка отримала можливість ініціювати та проводити «опитування» (реально «показуха» з маніпуляцією результатами) для подальшого прийняття вигідного рішення, прикриваючись «легітимною волею народу» в рамках території підконтрольної адміністративної одиниці (найбільшою є загроза в регіонах, де місцеві органи влади будуть підконтрольні проросійським силам). Спектр таких рішень може включати більшість критичних для національної безпеки України питань (земля, мова, податки, «вільні» економічні зони, «співробітництво» з регіонами іноземних країн та ін.)

Варіант 3. «Неконституційність закону». Реалізується через пряме повноваження Конституційного суду визнавати закони неконституційними, що передбачає їх скасування.

Так, рішенням Конституційного суду України №13-р/2020 від 27 жовтня 2020 року визнано неконституційними низку положень Закону України «Про запобігання корупції» та, відверто вийшовши за межі своїх повноважень, скасовано кримінальну відповідальність за декларування неправдивої інформації, тобто самої статті 366-1 Кримінального кодексу України, що призвело до конституційної кризи та створило реальну загрозу припинення західної допомоги, принаймні в тому обсязі, що надавався в обмін на створення антикорупційної системи в Україні.

Зазначене слід розглядати як **першу активну дію операції по припиненню допомоги Україні**. Умови, що сприяють реалізації операції:

- призначення суддів (у тому числі голови суду) за часів Януковича, що передбачає певні «боргові зобов'язання» перед «попередниками у владі», які зараз у політиці (ОПЗЖ);
- «вербувальна вразливість» або, іншими словами, наявність факторів тиску на суддів із боку агресора (земля в Криму, родичі — громадяни РФ, мають у країні-агресорі фінансові надходження та ін.);
- особиста зацікавленість суддів (є що приховувати від антикорупційних органів, низка суддів фігурує в справах НАБУ);
- корупціогенність судової системи України (корупція разом із російськими інтерпретаціями «верховенства права» та «свободи слова» є однією із складових зброї РФ у гібридній війні).

Операцію розпочато зі скасування антикорупційних норм, стрімко, одразу після місцевих виборів і, як свідчить реакція президента України, несподівано для керівництва держави.

При цьому визнано наявність зовнішнього впливу на рішення КСУ. Відбувається інформаційний супровід операції. В інформаційному просторі фокус уваги суспільства спрямовується на Конституційний суд, корумпованість суддів, ліквідацію антикорупційної інфраструктури. Разом з цим свідомо замовчується головна мета агресора, яка полягає в руйнації допомоги Україні з боку країн Заходу.

Винятком став заклик секретаря Ради безпеки та оборони України Олексія Данілова оцінювати події з точки зору війни, яка ведеться проти України. «Ми відслідковуємо чіткі дії групи осіб, які спрямовані на знищення української державності... Більш того, в тому, що в цьому брала участь країна-агресор, у мене немає сумнівів», — заявив він 30 жовтня 2020 року.

Створено прецедент для подальшого скасування інших законів. Останній чинник є основою для подальшого стрімкого розвитку операції. Станом на листопад 2020 року на розгляді в Конституційному суді України перебувають подання народних депутатів щодо неконституційності положень законів України «Про Державне бюро розслідувань», «Про запобігання корупції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», «Про Вищий антикорупційний суд», чинність яких безпосередньо впливає на підтримку України Заходом.

Стримуючим фактором у здійсненні агресором операції є рішуча реакція на рішення Конституційного суду з боку як влади, так і суспільства. Ця реакція суспільства свідчить, що, попри масштабність проведених у підготовчий період розглянутих нами інформаційних операцій, ці операції не були достатньо ефективними і не досягли наміченої агресором мети. А реальна перспектива опинитися на лаві підсудних не за недекларування, а за державну зраду, ймовірно, зупинила рішучість суддів щодо руйнівних для держави рішень.

У ФОКУСІ: УКРАЇНА

Таким чином, станом на початок 2021 року Росією активізовано чергову спробу знищення української державності, і ключове завдання поточного етапу — ізоляція України від Заходу, припинення надання їй допомоги. Позначився наступний імовірний алгоритм реалізації плану агресії: **припинення надання Україні допомоги з боку Заходу** — колапс економіки із соціально-економічними потрясіннями, поглибленими проблемами пандемії, — переведення соціально-економічної кризи в соціально-політичну з дискредитацією центральної влади — просування ідеї самостійного існування регіонів без неефективного паразитуючого центру — надання допомоги з боку агресора обраним регіонам — прихована або відкрита федералізація з подальшим розпадом країни.

Отже, атаки з метою повного припинення співпраці з Заходом будуть нарощуватися. У 2021 році слід очікувати нових спроб скасування ключових законів антикорупційної та земельної реформ. Росія діятиме через створені мережі агентури впливу, проросійські політичні партії та регіональні угруповання. Розвиток фінальної стадії операції РФ із знищення суверенітету України залежатиме від рівня політичної та економічної кризи в державі, яка видається неминучою.

*Михайло ГОНЧАР, Президент Центру,
Андрій РИЖЕНКО, військовий експерт, капітан I рангу,
Богдан УСТИМЕНКО, експерт з міжнародного морського права*

*Центр глобалістики
«Стратегія XXI»*

Підводний простір Балтики: російські можливості

Russia has been pursuing a policy of increasing its naval capabilities over the past decade. This also applies to the smallest of the four fleets of the Russian Navy – the Baltic Fleet. But despite some increase in military capabilities, the BF loses significantly to NATO naval forces in the region. Russia is constantly trying to find non-standard methods of compensating for the advantage of NATO's military potential in the Baltic sea. The Nord Stream and Nord Stream 2 gas pipelines contain additional opportunities for such compensation. The Nord Stream's submarine infrastructure can be used by Russia to build military capabilities in the Baltic Sea.

Публікація статті групи експертів у журналі «Чорноморська безпека» (№2(38) 2020 р.) щодо використання у військових цілях інженерної системи «Дельта-МГА» для підводного газопроводу «Турецький потік» та її подальше поширення в ЗМІ викликали реакцію в Росії. [1] Для прикладу: «...истерия, нагнетаемая Киевом вокруг данной системы, может иметь политический подтекст... Заключается он в том, чтобы максимально политизировать тему российских газопроводов в Европу. Потому что там считается априори: если это политический проект, его нельзя реализовывать ни под какими лозунгами, он должен быть закрыт. Поэтому критики России, критики «Газпрома» всячески пытаются уверить всех, что это политические проекты». [2]

Хоча колишній командувач ЧФ РФ адмірал Владімір Комоедов і висловив сумнів щодо доцільності мати на Чорному морі розгалужену систему стеження, водночас він вказав на те, що «было бы целесообразнее построить более

крупные системы подводного наблюдения на Балтике, на Севере и Дальнем Востоке».

Балтійські спроможності РФ

На берегах Балтики розташовано дев'ять країн, з яких шість є членами НАТО і вісім — Європейського Союзу. Єдина країна поза межами цих організацій — це Російська Федерація, яка останні 10–12 років демонструє агресивну політику щодо країн Заходу, особливо членів НАТО, незважаючи на експорт до них енергоресурсів, який приносить Росії 2/3 експортних доходів. На порт Санкт-Петербург припадає 52% міжнародних контейнерних перевезень РФ.

Через Данські протоки, що з'єднують Балтійське море з Північним, проходить близько 125 тисяч суден на рік. Данські протоки посідають п'яте місце серед восьми найбільш завантажених перевозкою нафтопродуктів проток світу, з обсягом 3,3 млн барелів на день, що більше, ніж проходить через протоку Босфор, Панамський або Суецький канал. Більшість цих перевезень здійснюються з російського порту Приморськ.

Усього на узбережжі Балтійського моря розташовано понад 200 портів, вісім з яких — великі. Найбільшими портами за обсягом вантажу є російські Приморськ і Санкт-Петербург (кожен близько 60 млн тонн щорічно).

Балтійське море за гідрофізичними параметрами сприятливе для судноплавства, розвитку морської індустрії, в тому числі для **будівництва на його дні підводних газопроводів, прокладання підводних кабелів та інших технічних систем, зокрема і військового призначення (систем гідроакустичного спостереження тощо).**

У ФОКУСІ: «ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2»

Росія впродовж останнього десятиліття реалізує політику нарощування своїх військово-морських спроможностей. Це стосується також і найменшого з чотирьох флотів ВМФ РФ — Балтійського. Але, незважаючи на певне збільшення військового потенціалу, Балтійський флот (БФ) значно програє морським силам країн НАТО у регіоні. Особливо це стосується можливостей дій підводних човнів, постановки мінних загороджень, контролю з боку НАТО над стратегічно важливими для Росії Данськими протоками, через які йде основний експорт нафти та нафтопродуктів із РФ.

Балтійський регіон має важливе значення для геополітики Росії. Для набуття свого контролю над Балтійським регіоном РФ концентрує увагу на географічних зонах свого гібридного впливу. До таких зон належать:

1. **Зона Калінінграда та області**, яку перетворено на своєрідний Балтійський бастион,

«зону заборони доступу» супротивнику і проєкції власної військової сили на Литву, Латвію, Естонію, Польщу, інші країни регіону та сили НАТО. З цієї зони можливо перешкоджати діяльності перших LNG-терміналів на Балтійському узбережжі в Клайпеді (Литва) і Щецині (Польща), які складають конкуренцію російським поставкам газу.

2. **Острівна зона — Аландські острови, Готланд, Борнгольм** для впливу на морську діяльність відповідно Фінляндії, Швеції і Данії.

3. **Данські протоки** — для контролю судноплавства, зокрема військових кораблів і постійно діючих з'єднань країн НАТО, за необхідності, їх блокування.

4. **Північно-східна частина Балтійського моря** — з метою захисту та контролю підходів до своїх портів, забезпечення випробувань новітніх військових кораблів та озброєння.

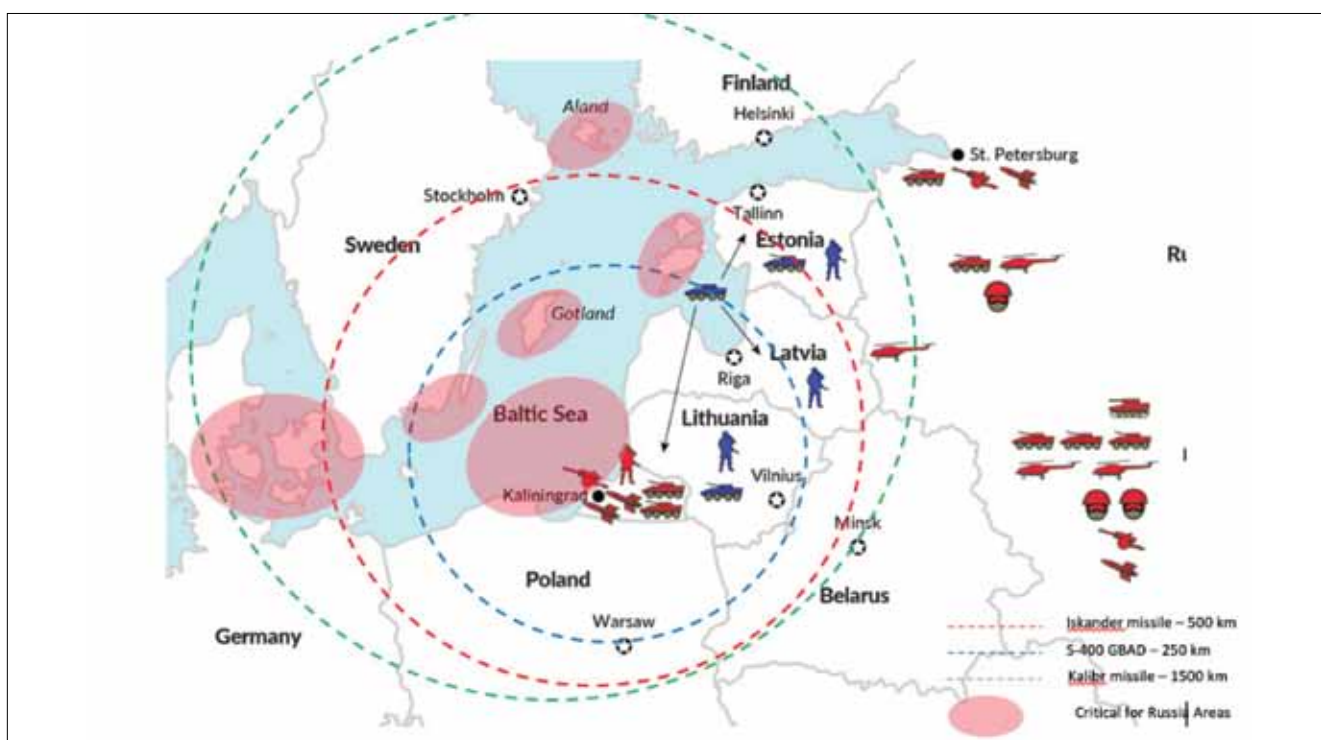

Рис. 1. Зони впливу РФ на Балтиці

Для бажаного домінування у регіоні Російська Федерація протягом останніх років створила і наростила у цих зонах певні військові спроможності.

У Калінінградській області створено «зону заборони доступу» (Anti-Access/Area Denial, A2/AD) — комплект ракетних сил і засобів для знищення цілей на суходолі, у повітрі та на морі. Починаючи з 2016 року відзначається ін-

У ФОКУСІ: «ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2»

тенсифікація відпрацювання масованих ракетних ударів з берегових комплексів, надводних кораблів, літаків і вертольотів по військових об'єктах країн НАТО у регіоні, в тому числі на островах **Готланд** і **Борнгольм**. До цього залучаються берегові ракетні комплекси «Бастіон» SSC-5 Stooge («Маріонетка») і ОТРК «Іскандер» SS-26 Stone («Камінь») з дальністю стрільби 300 і 500 км відповідно. ОТРК «Іскандер» разом із системою ППО С-400 і береговими протикорабельними комплексами класу «Бастіон» відіграє ключову роль у концепції ЗС Росії «зони заборони доступу» (A2/AD), яка полягає в тому, що війська НАТО не можуть перебувати і пересуватися в радіусі дії систем забороненої зони A2/AD без ризику отримання неприйнятної збитку. ОТРК «Іскандер» є найнебезпечнішою зброєю ЗС РФ, бо має дуже низький бар'єр неядерного застосування, а велика дальність ракет і їх можливості подолання ПРО можуть одразу ж спричинити величезні збитки в разі завдання ударів «Іскандерів» по аеродромах, логістичних центрах і подібних об'єктах. Завдяки розгортанню в Калінінградській області (сміт Гвардійське) системи С-400 створено ешелоновану систему протиповітряної оборони, здатну виявляти цілі на дальності до 600 км і знищувати на дальності до 240 км, навіть у повітряному просторі сусідніх країн Балтики. Створюється інтегрована система обміну інформацією про морську і повітряну обстановку і цілевказання з перспективою її інтегрування у загальну державну систему РФ. Там же дислокується 561-й загін морського спецназу, який здатен вести розвідку і здійснювати диверсійну діяльність на морі та з морського напрямку.

Нарощується бойова діяльність сил Балтійського флоту РФ з опорою на ударні спроможності великої дальності чотирьох нових корветів типу «Стережущий» проекту 20380 і двох ракетних кораблів типу «Каракурт» проекту 22800, що недавно увійшли до складу надводних сил флоту. Кожен із цих кораблів є носієм 8 крилатих ракет «Калібр» із дальністю стрільби 1500 км, у тому числі і з ядерною бойовою частиною. У найближчі роки очікується надходження ще чотирьох ракетних кораблів типу «Каракурт» (із доведенням їх загальної кількості до шести одиниць на Балтиці) і новітніх тральщиків типу «Александровець» із підвод-

ними апаратами, які керуються дистанційно. Росія продовжує випробування у регіоні нових або модернізованих видів ракетного, торпедного, радіоелектронного та мінного озброєння.

РФ поступово намагається витіснити інші країни з міжнародних вод, вдаючись до маніпулювання нормами міжнародного права. Нібито для забезпечення військової діяльності РФ оголошує на тривалий період часу відповідно до SOLAS-74 небезпечними для мореплавства (фактично закриває для торговельного судноплавства) значні райони Балтійського моря, фактично нічого у них не проводячи. Особливо чутливо це позначається на діяльності морської індустрії Латвії, Литви і Естонії. Відмічаються намагання РФ трактувати вимоги UNCLOS 1982 на свою користь, особливо щодо примушення до обмеження свободи судноплавства у своїй виключній морській економічній зоні, чого не дозволяється міжнародним морським правом. Фіксуються факти впливу на систему супутникового зв'язку Inmarsat (rerouting) і на систему ідентифікацій суден AIS (spoofing).

Росія продовжує інтенсивне розвідку щодо вивчення театру Балтійського моря з метою виявлення надводних і підводних сил країн НАТО в районах бойової діяльності, залучає цивільні об'єкти морської індустрії до військового використання. Для цього застосовуються розвідувальні кораблі ВМФ, 561-й загін морського спецназу, судна цивільного флоту, які можуть використовуватися для розвідки, диверсій, саботажу, блокування судноплавства і портів, пошкодження прибережних об'єктів та інфраструктури. З цією діяльністю РФ, ймовірно, пов'язано і виявлення невідомих підводних об'єктів біля узбережжя Швеції у 2014 і 2016 роках. Певну увагу РФ приділяє портам Щецин (Польща) і Клайпеда (Литва), де недавно було побудовано LNG-термінали, які є небажаними конкурентами поставкам російського газу. Для їх блокування у тому числі не виключається можливість застосування на Балтиці спеціальних підводних апаратів Головного управління глибоководних досліджень (ГУГД) МО РФ, які в основному діють на великих глибинах. Але нічого не перешкоджає застосовувати невеликі апарати на Балтиці для ведення специфічних досліджень у портових зонах і на дні моря, для дій стосовно підводних кабелів і трубопрово-

У ФОКУСІ: «ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2»

дів, включаючи їх знищення. Є індикації того, що на Балтиці для досягнення цієї мети Росія може використовувати і морських тварин, що практикувалось ще у радянські часи на Чорному морі. Балтійське море ідеально підходить для застосування морських тварин практично по всій його акваторії. Іншою практикою Росії на Чорному морі, яка може бути використана на Балтиці, є активне застосування підводного простору для розвідувальної діяльності, включаючи цивільні об'єкти на морському дні. Нагадаємо, що у 2013 році ВМС України було зафіксовано і виявлено елементи підводної системи гідроакустичного спостереження РФ у територіальних водах України (біля м. Севастополя). Протягом останніх трьох років Росією

створено стаціонарну систему гідроакустичного спостереження в північно-західній частині Чорного моря та на газопроводі «Турецький потік» (на глибині понад 2000 метрів).

Тим часом, незважаючи на певне нарощування військового потенціалу, Балтійський флот ВМФ РФ не є на сьогодні пріоритетом у поставках нових кораблів і військової техніки (на відміну від Чорноморського або Північного). Він значно програє морським силам країн НАТО у регіоні. Особливо це стосується можливостей дій підводних човнів, постановки мінних загороджень, контролю з боку НАТО над стратегічно важливими для Росії Данськими протоками (поставка пального).

Склад надводних сил ВМФ на Балтійському морі

Клас корабля	РФ	Німеччина	Польща	Данія	Швеція	Фінляндія
Есмінці	1	7	-	-	-	-
Фрегати	2	10	2	9	-	-
Корвети	14	5+3	2	-	8	-
ПЧ	2	6	3	-	5	-
Катери	25	-	3	15	12	8
Протимінні	14	12	21	6	9	19
Десантні– кораблі – катери	6	2	5	4	284	196

Балтійське море — це операційна зона постійно діючих ударних і протимінних з'єднань НАТО, що залучає бойові кораблі з країн поза межами регіону. Наприклад, наразі ударне постійно діюче з'єднання НАТО (SNMG1) складається з кораблів Португалії, Бельгії і Канади, протимінне з'єднання НАТО (SNMCMG1) додатково до кораблів країн Балтії включає ще й кораблі від Нідерландів, Бельгії, Норвегії. Підсилилось і набуло додаткових спроможностей морське операційне з'єднання Латвії, Литви і Естонії BALTOPS, з 2016 року до його складу було включено амфібійну компоненту. До останніх навчань BALTOPS у червні 2020 року було залучено кораблі із 17 країн НАТО, а також нейтральних Швеції та Фінляндії.

Таким чином, Росія постійно намагається знайти нестандартні і не зовсім зрозумілі для Заходу методи компенсації переваги військового потенціалу НАТО в регіоні. Газопроводи «Північний потік» і «Північний потік-2» приховано містять у собі додаткові можливості такої компенсації.

Нестандартні підходи

Враховуючи патологічну антипатію керівництва РФ до НАТО та використовуючи наведену оцінку геополітичного середовища, можна з високою ймовірністю припускати, що російські підводні газопроводи однозначно включені у військову діяльність на Балтиці.

У ФОКУСІ: «ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2»

Використання коридору «Північного потоку» з метою розвідки і спостереження підводного простору практично на всій акваторії Балтійського моря надає певних операційних переваг, що мінімізують відставання РФ у сумарному бойовому потенціалі на морі. Це дає змогу більш ефективно використовувати наявні у Балтійського флоту кораблі та ракетні катери у протидії силам НАТО на морі, завчасно визначати приховане розгортання підводних і надводних сил країн НАТО з пунктів базування в райони вогневих позиції або патрулювання.

Технічно реалізувати програму створення підводних переваг для сил БФ РФ нескладно, і значних ресурсів це не потребуватиме. Використовуючи штатну інженерну систему безпеки газопроводу «Дельта-МГА», що спеціально розроблена для «Газпрому», російські військові мають тільки додати окремі технічні компоненти і приховано провести роботи для встановлення підводних гідроакустичних станцій (ГАС) у потрібних місцях, у тому числі й у територіальних водах прибережних країн. У Росії для цього є значний досвід і можливості. З урахуванням невеликих глибин Балтійського моря та незначних відстаней від коридору «Північного потоку» до узбережжя країн-сусідок і критично важливих Аландських островів, островів Готланд і Борнгольм Росія може в досить короткий термін розгорнути пасивну систему підводного спостереження на базі кількох ліній пасивного гідроакустичного комплексу МГК-608 «Північ».

Система підводного спостереження на Балтиці має розглядатися як компонент створюваної Міноборони Росії глобальної системи спостереження під офіційною назвою «Единая государственная система освещения надводной и подводной обстановки (ЕГСОНПО) «Гармония». В її основі лежать спеціальні підводні роботизовані комплекси, які виходять із підводного човна і розгортають на дні ГАСи. Отриману інформацію роботи передають на командний пункт управління через супутники. На думку експертів, окремі елементи системи вже почали функціонувати, а повністю «Гармонія» запрацює 2020 року. Ця система здатна зробити

«прозорими» цілі райони Світового океану, виявивши всі кораблі, підводні човни і навіть низько літаючі літаки та вертольоти.

Стаціонарний пасивний гідроакустичний комплекс МГК-608 «Північ» призначений для висвітлення підводної обстановки в морських і океанських районах з метою пошуку надводних і підводних цілей, у тому числі малошумних підводних човнів.

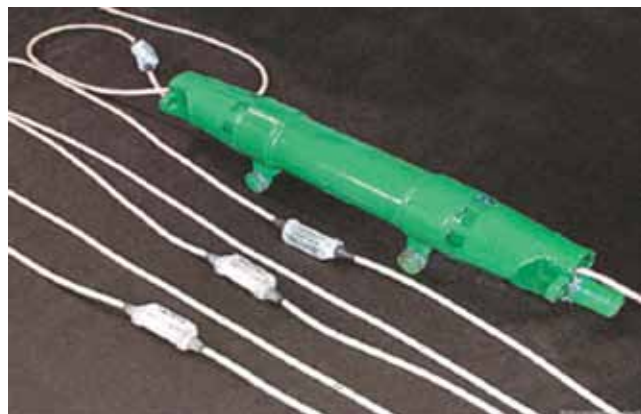

Рис. 2. Вигляд підводного приймача МГК-608 «Північ»

Завдання, які вирішуються МГК-608:

- пошук і виявлення підводних човнів і надводних кораблів за їхнім гідроакустичним полем, визначення їхніх координат;
- супровід виявлених цілей, визначення параметрів їхнього руху (курсу, швидкості, моделі поведінки);
- класифікація об'єктів за їхнім шумовим портретом;
- автоматична видача оброблених даних про цілі для наведення маневрених сил, у тому числі з використанням супутникових каналів зв'язку.

Комплекс має можливість виявляти кораблі і малошумні підводні човни на ділянках протяжністю до 1000 км, на відстані до 200 км від узбережжя і глибинах до 1000 м, у зонах площею 30–300 тис. кв. км одночасно.

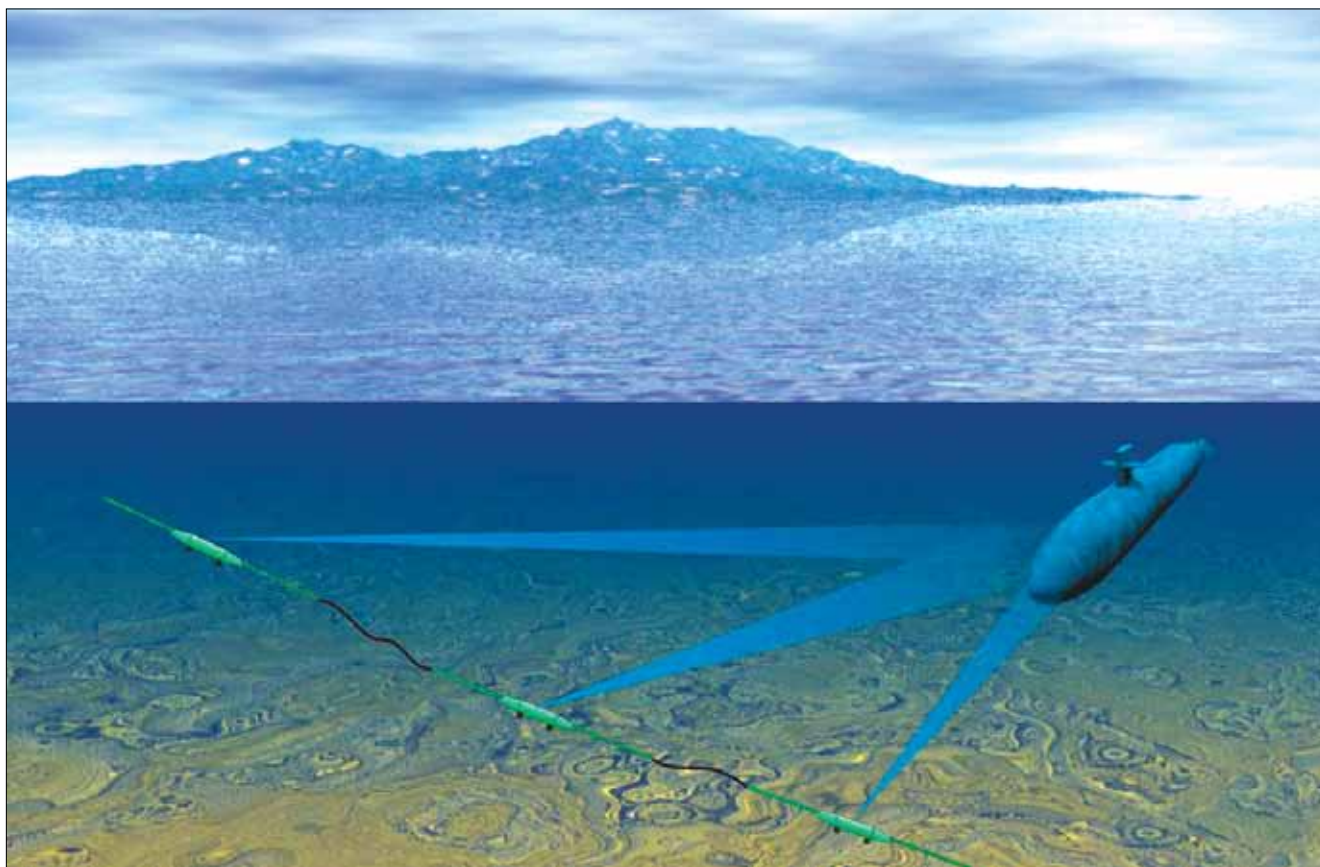

Рис. 3. Варіант розташування ланцюга приймачів МГК-608 на морському дні

Дальність виявлення цілі окремою станцією становить до 150 км, похибка визначення дистанції до цілі — не більш як 2 км. МГК-608 розрахований на безперебійну роботу протягом десяти років без підйому донної частини. Таким чином, можна уявити, що система підводного шпигунства РФ у Балтійському морі може мати такий вигляд (і, швидше за все, вже існує, хоча би фрагментарно):

Станції МГК-608 розташовані по обидва боки від коридору «Північного потоку», в основному поза межами територіальних вод. Можливо, вони з'єднані в ланцюги і розміщуються одна від одної в межах сталого покриття зон виявлення — до 150 км. Зазначена система пасивного підводного спостереження дасть можливість Росії взяти під контроль підводну військову і невійськову діяльність, ключові острови Балтики та маршрути цивільного судноплавства. Треба зазначити, що в арсеналі Росії є багато різнотипних ГАСів, але ведення гідроакустичного спостереження в Балтійському морі

потребує відносно нескладних зразків. Приховане встановлення станцій МГК-608 здійснюється, ймовірно, з борту гідрографічних чи розвідувальних суден типу «Янтарь» або з борту підводних автономних апаратів ГУГД Міністерства оборони РФ.

Підводна інфраструктура «Північного потоку» може бути використана Росією для нарощування військовими засобами потенціалу переваги над силами НАТО в зоні Балтійського моря. Її місце у згаданій вище глобальній системі «Гармонія» можна визначити як компонент інформаційного модуля «Гидроакустическое информационное обеспечение ВМФ и ФПС России» у «Военном контуре Единой системы освещения информации о морской обстановке (ВК ЕСИМО)». Оператор — Центр «Гидроакустика» як засекречений підрозділ збору гідроакустичних даних (місце розташування центру невідоме).

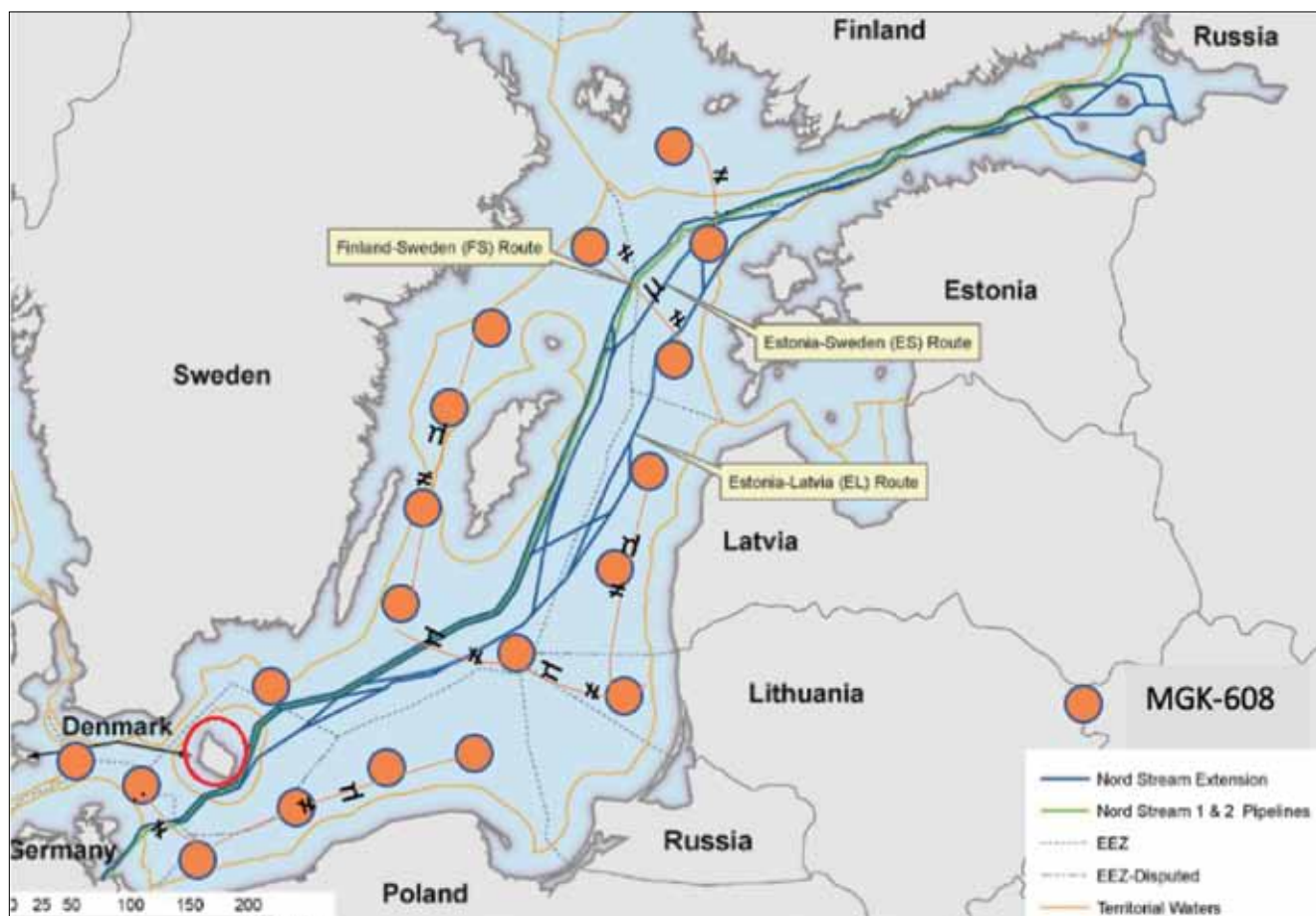

Рис. 4. Варіант побудови мережі пасивного гідроакустичного спостереження на базі МГК-608

Отримувана гідроакустична інформація може використовуватися спеціальними підрозділами ВМФ РФ із метою встановлення контролю, а також пошкодження за необхідності підводних силових кабелів, волоконно-оптичних ліній зв'язку (ВОЛЗ), трубопроводів та інших підводних об'єктів країн НАТО та ЄС. Останній приклад — раптове зникнення у серпні 2019 року в бухті Еккернфердер великої станції моніторингу Voknis Eck німецького Центру досліджень океану GEOMAR, що використовувалася для збору важливих наукових даних у Балтійському морі. На місці встановлення станції залишився тільки обірваний кабель зв'язку.

Підводні комунікації на Балтиці

Сучасна економіка залежить від інфраструктури передачі інформації. Приблизно 95% міжконтинентального інформаційного трафіку (електронна пошта, телефонні дзвінки, грошові перекази тощо) передаються через волоконно-оптичні лінії зв'язку, прокладені на морському та океанічному дні. Їхній обрив може мати

серйозні економічні та безпекові наслідки для постраждалих країн [3]. У випадку зловмисних диверсійних дій вражаються системи управління, зв'язку, енергетична інфраструктура тощо. Час, необхідний для пошуку та виявлення несправності ВОЛЗ, може виявитися доволі тривалим. Не існує якоїсь загальної процедури реагування на надзвичайні ситуації.

Усе це рівною мірою стосується підводної інфраструктури зв'язку Балтійського моря, де є мережа ВОЛЗ. Порушення зв'язку через переривання підводних кабелів призведе до серйозних наслідків протягом тривалого періоду часу, які важко пом'якшити навіть тим країнам, де є кілька комунікаційних хабів. Тому ВОЛЗ є важливою мішенню у війні гібридного типу. Колишній Верховний головнокомандувач Об'єднаних сил НАТО в Європі (SACEUR) адмірал Джеймс Ставрідіс писав, що за підвищеної напруженості доступ до підводної кабельної системи становить багатий улов для розвідки, а також для завдання серйозної шкоди економіці ворога. Таким чином, подібні дії можуть

У ФОКУСІ: «ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2»

призвести до дезорганізації та нестабільності в країнах, які стали жертвами гібридної агресії та продемонструвати неспроможність державної влади відновити інфраструктуру.

На дні Балтійського моря пролягає багато підводних кабелів, які поєднують енергетичні та інформаційні потоки між країнами НАТО та Європейського Союзу, мають важливе значення для їхніх економік.

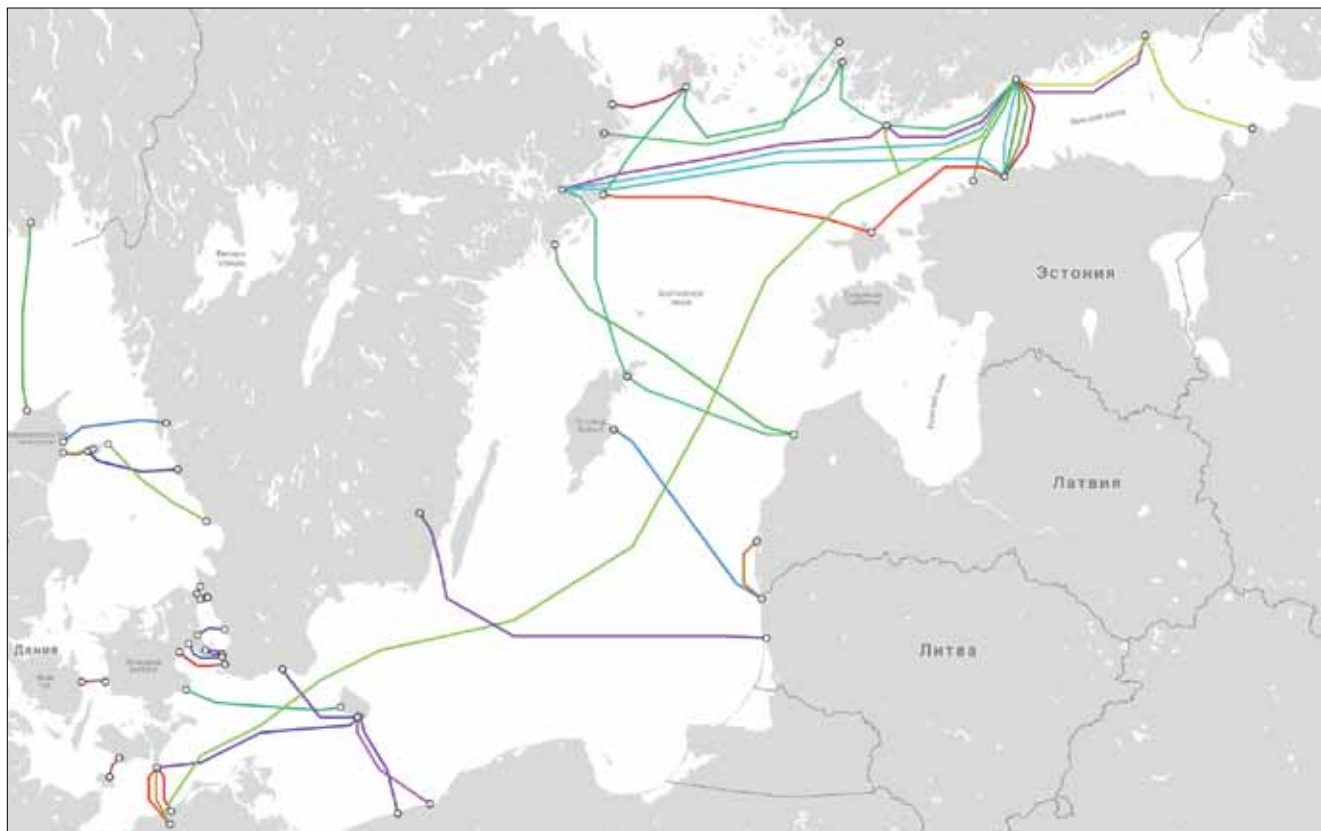

Рис. 5. Розташування підводних кабелів у Балтійському морі
Джерело: <https://www.submarinecablemap.com/#/>.

У південно-західному секторі моря прокладені ВОЛЗ «Балтика» і «Данія-Польща-2».

На додаток до мережі ВОЛЗ, на Балтиці є й мережа силових кабелів для передачі електроенергії, наприклад SwePol Link між Швецією та Польщею. Одним із перших кабелів у світі був Gotland, який з'єднує материкову частину Швеції з островом Готланд. Балтійський кабель від Герренвіка (Швеція) до Любека (Німеччина) є найдовшим кабелем електричного постачання у світі — 250 км.

У Росії є «найрозвиненіші сили для ведення війни на морському дні», йдеться у звіті американського Центру стратегічних і міжнародних досліджень CSIS. Зокрема, мова про розміщення ГАСів, обстеження дна моря, «прослухову-

вання підводних кабелів» для збору розвідданих.

У грудні 2017 року начальник управління Міністерства оборони Великобританії, генерал-авіаційний маршал сер Стюарт Піч попередив, що Росія може «негайно і потенційно катастрофічно» вразити світові економіки, якщо підводні кабелі — завдовжки 545 018 миль у 213 незалежних системах — будуть перервані або порушені. Він заявив також, що вразливість кабелів становить «новий ризик для нашого способу життя», і для НАТО критично важливо визначити пріоритет захисту кабелів «у відповідь на загрозу, яку представляє модернізація російського флоту, як атомних, так і звичайних підводних човнів і кораблів».

У ФОКУСІ: «ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2»

Рис. 6. ВОЛЗ між островом Борнгольм і польським узбережжям

Водночас контр-адмірал ВМС США Ендрю Леннон, командувач підводними силами НАТО, заявив, що вони «зараз спостерігають російську підводну діяльність у районі підводних кабелів, якої, я не вірю, ми коли-небудь бачили». «Росія явно цікавиться підводною інфраструктурою країн НАТО, — сказав він. — І те, що ми спостерігали, — це підвищена активність у районі підводних кабелів. Ми знаємо, що ці малі спеціальні підводні човни РФ призначені для роботи на дні океану, і вони транспортуються судном-маткою, і ми вважаємо, що вони можуть бути обладнані для маніпулювання об'єктами на дні океану».

Також на Балтиці Росія силами Балтійського флоту, створюючи зони А2/АД, заважала прокладанню 400-км силового кабелю NordBaltic між Литвою та Швецією у квітні 2015 року [4]. За заявою прес-секретаря МЗС Швеції, військово-морські сили РФ вимагали від судна ALCEDO, зафрахтованого для прокладання кабелю, залишити свої позиції в виключній морській економічній зоні Литви, де воно відповідно до міжнародного права мало законне право перебувати. МЗС Литви також робило заяви

щодо російського втручання у прокладення кабелю. Росія ігнорувала офіційні ноти МЗС Литви, обмежившись зауваженням, що це «захист їхніх зон військових навчань».

Реакція на такі силові дії Росії та пропозиція протидіяти цьому прозвучали з парламенту Естонії: «Росія реагує лише на демонстрацію сили, тому Швеція, яка має більший флот, ніж країни Балтії, повинна протистояти росіянам і відправити туди корабель... Але більш постійним рішенням було б забезпечити охорону НАТО на морі так само, як і в повітрі» [5].

Загроза з дна

Враховуючи те, що траса «північних потоків» перетинає більшість підводних кабелів Балтійського моря, Росія матиме значно спрощений доступ до них з метою шпигунства та/або диверсій.

Здійснити це спроможні підрозділи ГУГД. Йдеться про військову частина №45707, одну з найбільш засекречених військових частин РФ,

У ФОКУСІ: «ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2»

що планує та займається спеціальними підводними операціями. Гідронавти ГУГД займаються розвідувальною діяльністю — прослуховують кабелі зв'язку, встановлюють датчики руху, а також збирають з морського дна уламки кораблів, літаків і супутників, як своїх, щоб не потрапили до чужих рук (НАТО), так і чужих з метою отримання інформації про рівень технологічних розробок імовірних противників (НАТО).

За даними колишнього гідронавта Володимира Ашіка, завданням його колег був «збір розвідувальної інформації про техніку противника, охорона та обслуговування глибоководних ліній зв'язку, підйом з дна залишків секретної техніки, що залишилися після випробувань або аварій». В/ч №45707 дислокується в Петергофі — передмісті Санкт-Петербурга. Цілком ймовірно, що цей підрозділ може бути задіяний для спеціальних військових операцій на підводних кабелях Балтики під прикриттям тих чи інших планових регламентних робіт у трасі коридору «Північний потік».

Інфраструктура «Північного потоку» наближає РФ до районів здійснення актів прихованого втручання та диверсій на стратегічно важливих військових та індустріальних об'єктах країн — членів НАТО. Це стосується передусім військово-морських баз країн — членів Альянсу, Швеції та Фінляндії, морських портів, а також СПГ-терміналів у Свіноуйсьце (Польща) і Клайпеді (Литва). Для цього може бути задіяно підрозділи морського спецназу Балтійського флоту РФ (561-й загін), гідронавтів ГУГД.

Проведення спеціальних операцій значно полегшується через наближеність «Північного потоку» до районів їх проведення та можливість обґрунтувати російську присутність наявністю протяжної трубопровідної системи, безперебійна робота якої потребує технічного нагляду, що може бути використано і для військових цілей.

Газопровід «Північний потік» — свого роду «важіль проєкції сили» для спеціальних операцій у центральній і особливо південно-західній

частині Балтійського моря. Обслуговування та забезпечення безпеки газопроводу «Північний потік» можуть бути використані як підстави для маніпуляцій нормами міжнародного морського права (UNCLOS 1982) та Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі (SOLAS 1974). На практиці це може бути реалізовано РФ через оголошення закритими для мореплавства районів моря вздовж газопроводу під виглядом робіт або досліджень на необґрунтовано тривалі терміни. Це, у свою чергу, спричинятиме збитки бізнесу через додаткові витрати цивільних судновласників на обхід закритих районів. Можливі і правові претензії РФ на морські ділянки виключної морської економічної зони інших держав нібито для необхідності захисту газопроводу з обґрунтуванням інтересів національної безпеки Росії, що дозволяє нова редакція Конституції РФ (стаття 76).

Висновок

Викладене вище є основою для безпекового аудиту трас підводних газопроводів на Балтиці та обладнання, яке встановлено в їхній зоні. Фактично сертифікація газопроводів типу «Північний потік» є неповною. Відсутня саме її безпекова складова у вигляді верифікації неможливості використання підводних газопроводів у позапроєктних цілях, не пов'язаних із забезпеченням транспортування газу та підтримки його функціонального технічного стану.

Вимоги національних регуляторів при наданні відповідних дозволів стосуються лише техногенної безпеки (safety), екологічної безпеки та антитерористичних заходів. Априорі вважається, що газопромислові та газотранспортні системи можуть перебувати під тією чи іншою загрозою зовнішнього походження (природною чи техногенною), але самі не можуть генерувати чи сприяти генеруванню загроз військового характеру для третіх сторін. Останнє не відповідає дійсності, оскільки Росія створила та удосконалює гібридні технології ведення війни, використовуючи невійськову інфраструктуру для створення прихованих переваг. Це знайшло своє підтвердження на Чорному морі, а отже, шаблонно може використовуватися РФ і на Балтиці.

У ФОКУСІ: «ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2»

Список використаних джерел:

1. Ю. Бакай, А. Бургомістренко, С. Гайдук. Підводний простір українського моря: виклики та загрози. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://geostrategy.org.ua/chornomorska-bezpeka/chornomorska-bezpeka-2-38-2020/zavantazhyty-pdf-ukr>
2. Денис Давыдов. Установка на “Турецкий поток” систем слежения за подлодками – бред. Техноблог. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://teknoblog.ru/2020/07/21/106648?fbclid=IwAR2VzZ89Y9g5O2zeiHa41e0Jdx9f7Yvw_ipo-qWS68Z_N2FuaPZudD1-UA.
3. Землетрус у 2006 р. обірвав 9 кабелів біля узбережжя Тайваню. Для ліквідації наслідків було задіяно 11 спеціалізованих суден, які працювали 49 днів, щоб усунути пошкодження.
4. Russian warships disrupt Swedish cable laying. The Local. 2 травня, 2015. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.thelocal.se/20150502/russian-warships-disrupt-swedish-cable-laying>
5. Elisabeth Braw. Balts Say Russian Navy Bullying Undersea Cable Crews. Radio Liberty. May 05, 2015. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.rferl.org/a/russia-bullying-undersea-baltic-cable/26996165.html>

Огляд іноземних джерел по Чорноморському регіону

У даному розділі зібрано найбільш цікаві теми, які висвітлювалися в іноземних виданнях у жовтні-листопаді 2020 року, і наведено аналіз подій, які, на нашу думку, матимуть вплив на безпеку в регіоні в першому півріччі 2021 року.

1. Що дасть Туреччині нове відкрите родовище природного газу в Чорному морі?

Fair Observer,

Раф Мамадов (Rauf Mammadov)

2 жовтня, 2020 рік

https://www.fairobserver.com/region/middle_east_north_africa/rauf-mammadov-turkey-natural-gas-discovery-deposits-energy-security-foreign-policy-news-15555/

21 серпня 2020 року президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган виступив із офіційною заявою про відкриття нового родовища природного газу в Чорному морі. У разі підтвердження запасів родовища природного газу на рівні 320 млрд кубометрів Туреччині вдасться посилити енергетичну безпеку, що допоможе сформува-ти зовнішньополітичну траєкторію Анкари.

Відкриття може зменшити частку імпорту енергоносіїв в енергобалансі Туреччини і надати їй суттєвий важіль у переговорах із традиційними постачальниками. Також у разі підтвердження запаси газу могли б допомогти трансформувати національну нафтову компанію Türkiye Petrolleri A.Ö. (ТРАО) у важливого гравця на регіональному ринку природного газу.

З огляду на складність робіт із глибоководного буріння та відсутність досвіду ТРАО у виконанні офшорних проєктів, а також з урахуванням високої собівартості робіт розробка родовища в Чорному морі потребуватиме партнерства з компанією, яка спеціалізується на проведенні подібних робіт.

ТРАО вже має досвід співпраці з Державною нафтовою компанією Азербайджану SOCAR у проєктах із видобутку в Каспійському морі. Враховуючи активну роль Туреччини в розв'язанні конфлікту в Нагірному Карабаху, а також збільшення частки імпорту природно-

го газу з Азербайджану, залучення SOCAR до розробки родовища в Чорному морі є цілком можливим.

Іншим партнером для ТРАО в розробці родовища може стати катарська Qatar Petroleum, що теж має широкий досвід проєктів глибоководного буріння. Про таку можливість уже говорили в турецькому уряді. В березні 2020 року турецький міністр закордонних справ Мевлют Чавушоглу зазначав, що Туреччина розглядає можливість співпраці з компаніями Малайзії, Великої Британії та Катару щодо родовищ у східному Середземномор'ї.

У разі підтвердження висновків, окрім забезпечення стратегічної переваги в енергетичному секторі, поклади газу будуть вирішальним елементом для зміцнення зовнішньополітичних зусиль Туреччини, таких як стратегія «Блакитної Батьківщини» та вісь до Магрибу і Сахелю. Нещодавня експансія ТРАО за кордон, особливо в Африці, вказує на прерогативи цілей зовнішньої політики Анкари. Туреччина вже стикається із сильним протистоянням майже всіх прибережних держав Східного Середземномор'я, які колективно виступили проти спроб Анкари. Щоб упоратися з цими проблемами, Туреччині потрібно буде створити власні геополітичні союзи та економічні партнерські відносини.

2. Росія, НАТО та чорноморська безпека

Rand Corporation,

Стефен Фланаган (Stephen J. Flanagan), Аніка Біннендіжк (Anika Binnendijk), Ірина Чінді (Irina A. Chindea), Катерина Костелло (Katherine Costello), Джеффі Кірквуд (Geoffrey Kirkwood), Дара Массікот (Dara Massicot), Клінт Річ (Clint Reach)

5 жовтня, 2020 рік

https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4357-1.html

5 жовтня 2020 року на сайті RAND Corporation було оприлюднено дослідження в рамках проєкту «Росія, НАТО та чорноморська безпека». Хоча в методології вказується, що серед іншого дослідження базується на експертних зустрічах, які відбувалися в Бухаресті, Румунія, наприкінці березня 2019 року, воно було завершено в травні 2020-го, а потім проходило безпекову перевірку донорів, серед яких офіс міністра оборони США, генеральний штаб, ВМС США, оборонні та розвідувальні відомства та ін. Відтак, у цьому дослідженні не відображаються актуальні події, які відбувалися в Чорноморському регіоні восени 2020 року. Проте цікавим воно є з огляду на високий рівень замовників дослідження, а ще своїми висновками та рекомендаціями, що дозволяє краще розуміти та прогнозувати логіку активності країн НАТО і США в регіоні Чорного моря.

У доповіді автори досліджують використання Росією військових і невійськових інструментів. Також робиться спроба дослідити, як три союзники НАТО — Болгарія, Румунія та Туреччина, і п'ять партнерів НАТО в Чорноморському регіоні — Вірменія (?! — *Прим. ред.*), Азербайджан, Грузія, Молдова та Україна, відповідають на виклики, які несе в собі політика Росії в регіоні. Ще автори виокремлюють можливі елементи стратегії Заходу із захисту спільних інтересів і стабільності.

Російська стратегія та інструменти з її просування

- Держпрограма озброєнь РФ до 2027 року (ДПО-2027) спрямована на збільшення кількісних показників, а не якісних, з огляду на обмежений бюджет. Для ЧВ РФ передбачається 5 корветів і 12 малих ракетних кораблів, — це не є потенціалом, який дасть можливість Росії вести операції на значних відстанях від російського кордону.
- З анексією Криму Росії вдалося відновити невеликий елемент радянської стратегічної протиповітряної оборони. Крим забезпечує 2-ешелонний зовнішній рівень оборони проти повітряних атак, які потенційно можуть походити зі Східного Середземномор'я. В разі, якщо бригади берегової охорони РФ будуть задіяні за призначенням, вони несуть значну загрозу союзним ВМС у регіоні Чорного моря — Східного Середземномор'я.
- Росія має обмежені бойові ударні можливості для широкомасштабних операцій у Чорному морі та регіоні Східного Середземномор'я. Зміни в дислокації сухопутних сил дають можливість швидкого перекидання великих бойових частин в Україну. Наявні та заплановані сили дозволять проводити операції в Україні та на Кавказі.
- Поріг для застосування сил на території країн, що не є членами НАТО, прилеглий до Росії, є низьким. Проте стримування Україною просування Росії на Сході та відповідь Заходу у вигляді болючих економічних санкцій може підвищити цей поріг.
- Ворожа зміна політичного статусу російських інтересів є надійним, хоча й недостатнім індикатором можливої російської інтервенції в Чорноморському регіоні. Водночас випереджаюча відповідь НАТО в регіоні стане тим фактором, який спровокує Росію до інтервенції.

Ключові висновки

Більшість країн у Чорноморському регіоні повинні обережно збалансовувати свої відносини між Росією та Заходом.

Болгарія взяла на себе зобов'язання із західної інтеграції, однак є предметом застосування численних російських впливів, що завжди змушує її балансувати інтереси між Москвою та Заходом.

Румунія з обережністю ставиться до намірів Росії та військового потенціалу. Також вона протистоїть ворожим впливам і надає високий пріоритет протистоянню російським гібридним загрозам.

Туреччина все ще цінує гарантії НАТО, але готова перешкоджати ініціативам Альянсу і систематично врівноважує відносини між Росією та Заходом.

Грузія та Україна прагнуть до західної інтеграції та глибшого оборонного співробітництва із США та іншими союзниками, але вони стримуються активними збройними конфліктами.

Вірменія залежить від російського патронату в галузі безпеки, але відкрита для дипломатичного та обмеженого співробітництва в галузі безпеки із Заходом.

Азербайджан підтримує практичні, розмірені відносини з Росією та Заходом, але може відігравати обмежену роль у зменшенні залежності Південної Європи від російської енергетики.

Молдова мала розділений уряд, який прагнув середньої дороги між Росією та Заходом, перш ніж переорієнтуватися на Москву в 2019 році, але країна зробила свій внесок у навчання Заходу та вітала підтримку військових реформ.

Рекомендації

Видавати *вибіркові та ініціативні* реакції на заходи впливу Росії, висвітлюючи переваги західної інтеграції замість намагання дискредитувати поширені пропагандистські наративи.

Подвоїти допомогу урядів НАТО та Європейського Союзу країнам Чорного моря у протидії російським інформаційним, кібер-, економічним, прихованим і гібридним загрозам.

Рішуче підтримувати дотримання міжнародного законодавства, включаючи Конвенцію Організації Об'єднаних Націй з морського права та Конвенцію Монтре, які сприяють регіональній стабільності. Розробити більш міцну загальноприйнятну позицію стримування поза рамками NATO Tailored Forward Presence, хоча вона не має відповідати можливостям Росії. Це може включати розширення військово-морської присутності США і НАТО та навчання, а також подальшу інтеграцію існуючих морських можливостей, асиметричні відповіді та розгортання передових систем протиповітряної й прибережної оборони в Румунії та, можливо, Болгарії.

Продовжувати сприяти безпеці для зміцнення стійкості партнерів і здатності до самооборони, підкріпленої згуртованістю союзників, яка може загальмувати російську агресію (як це відбулося в Грузії з 2008 року та в Україні з 2014 року).

Більш ефективно використовувати гнучкі двосторонні та багатосторонні партнерські відносини за взаємними пріоритетами (з дозволами та відмовами для потенційних країн-спойлерів), а також існуючі механізми субрегіональної співпраці, такі як Міністерський процес оборони Південно-Східної Європи (South Eastern Europe Defence Ministerial Process).

3. Туреччина та Україна посилюють взаємні оборонні зв'язки

*The Jamestown Foundation,
Eurasia Daily Monitor Volume: 17 Issue: 162
Кан Касапоглу (Can Kasapoglu)
16 листопада, 2020 рік
<https://jamestown.org/program/turkey-and-ukraine-boost-mutual-defense-ties/>*

Після саміту 16–17 жовтня між президентом Туреччини Реджепом Таїпом Ердоганом і президентом України Володимиром Зеленським турецько-українські стратегічні зв'язки можуть створити нову геополітичну реальність у Чорноморському регіоні.

Найбільш помітним нинішнім напрямом співпраці між Туреччиною та Україною є безпілотні повітряні системи (БПЛА). Майбутній турецький бойовий безпілотник Акінци («Прапорonosний рейдер»), зокрема, працював від українських турбовальних двигунів АІ-450Т ДП «Івченко-Прогрес» під час випробувальних польотів. Вироблений компанією Ваукар (є виробником знаменитих Ваурактар ТВ2, які отримали прізвисько «мисливці за панцирами»), Акінци ознаменує справжній стрибок уперед для турецького оборонпрому завдяки вдосконаленим сенсорам і наявній системі озброєння, радару з АФАР і крилатим ракетам повітряного базування відповідно. Торік Ваукар активізував свою оборонно-промислову співпрацю з Україною, створивши спільне підприємство «Щит Чорного моря» із «Укрспецекспортом», членом державного військово-технічного конгломерату «Укроборонпром».

*Безпілотник Акінци від турецької компанії Ваукар
Джерело: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54823780>.*

«Серцем» Ваурактар Акінци є два турбогвинтові двигуни потужністю 450 к.с. українського ДП «Івченко-Прогрес»

Джерело: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54823780>.

Програма «Щит над Чорним морем» охоплює багато напрямів співпраці, в тому числі повітряно-космічні та ракетні системи.

Компанія Ваукар та українське підприємство спільно вироблятимуть ударний безпілотник загальною вагою близько 5,5 тонни, з максимальною швидкістю 900 км/год і здатністю піднятися вище 12 км. Можливим рішенням може стати турбореактивний двигун АІ-25ТЛТ ДП «Івченко-Прогрес», який уже встановлений на різних міжнародних платформах, у тому числі на чеському реактивному навчально-тренувальному літаку L-39 Albatros, що може використовуватися як легкий штурмовик.

На окрему увагу заслуговує продаж Україні турецьких БПЛА Ваурактар ТВ-2 — однієї із найнадійніших платформ у своєму класі, перевірених в бойових умовах. Цей дрон чудово зарекомендував себе під час турецьких військових операцій у Сирії, а тепер ще й у азербайджано-вірменській війні в Нагірному Карабасі, яка нещодавно закінчилась. Оснащений високотехнологічним озброєнням виробни-

ОГЛЯД ІНОЗЕМНИХ ДЖЕРЕЛ

цтва компанії ROKETSAN, БПЛА Bayraktar TB-2 здатний нейтралізувати велику кількість об'єктів, у тому числі наземну бронетехніку, основні бойові танки, зосередження військ, мобільні засоби ППО, артилерійські системи і навіть мобільні пускові установки балістичних ракет, що підтверджує нещодавній приклад їх використання Азербайджаном. За повідомленнями турецьких ЗМІ, спочатку Україна закупила 12 таких систем, однак, ймовірно, ця цифра сягне 48 одиниць. Важливо, що українські військові невдовзі зможуть використовувати турецькі безпілотники в своїх операціях проти підтримуваних Росією військ на сході України. В такому разі відкриється четвертий фронт, де турецькі БПЛА протистоятимуть зброї російського виробництва — після Лівії, Сирії та Карабаху. Йдучи шляхом Азербайджану, переваги від використання дронів у сучасних умовах ведення війни можуть значно зміцнити військовий потенціал України.

Ще одним знаковим моментом співпраці в оборонній сфері між Анкарою та Києвом стала нещодавня угода про продаж Туреччині модернізованого зенітно-ракетного комплексу (ЗРК) С-125 (SA-3 Goa). За програмою модернізації озброєнь в Україні, дальність дії радянського С-125 по маневруючих цілях удалося збільшити з 25 до майже 40 км.

Модернізований Україною С-125 турецькі військові зможуть використовувати в двох випадках. По-перше, ЗРК можуть бути розгорнуті для підтримки контингентів турецьких експедиційних військ. У такому разі Лівія — найімовірніший напрямок. Повідомляється, що у липні 2020 року дислоковані в Єгипті літаки ВПС Об'єднаних Арабських Еміратів завдали удару по авіабазі «Аль-Ватія», де Туреччина раніше розгорнула ЗРК МІМ-23 Hawk, ЗСУ Korkut і засоби радіоелектронної боротьби. У своєму арсеналі Туреччина має системи ЗРК середньої дальності з у край обмеженими можливостями, а вітчизняна лінійка ЗРК HISAR ще не вийшла на повну бойову готовність. Таким чином, модернізовані ЗРК С-125 можуть стати тимчасовим рішенням для турецьких військових стратегів.

По-друге, Туреччина може використовувати модернізовані Україною С-125 у складі своєї

майбутньої конфігурації ЗРК С-400. Очікується, що незабаром, по завершенні випробувань ЗРК у місті Сіноп на чорноморському узбережжі, турецькі збройні сили оголосять про оперативну готовність С-400. Ґрунтуючись на радянсько-російській філософії проектування, обидва ЗРК можуть співпрацювати у межах багаторівневої архітектури, яку Анкара може використовувати завдяки українській оборонній технологічній і промисловій базі.

Важливим напрямом, що заслуговує на особливу увагу, є також інвестиційний портфель турецького оборонного гіганта ASELSAN в Україні. Торік компанія уклала вигідний контракт на поставку своїх високотехнологічних систем військового зв'язку і запустила в Україні складальну лінію з виробництва турецьких радіостанцій. Системи підвищення рівня захищеності та живучості бронетехніки також є важливим питанням порядку денного двосторонніх стратегічних відносин. З 2018 року Туреччина цікавиться системами активного захисту через неабияку загрозу протитанкових керованих ракет, з якими їй довелося зіткнутися під час військових операцій у Сирії. Тепер ASELSAN (і компанія ROKETSAN) тісно співпрацюють зі своїми українськими партнерами над спільним виробництвом систем активного захисту на основі модифікацій комплексу «Заслін».

Щодо співробітництва у військово-морській сфері, то тут турецькі корвети проекту MILGEM можуть значно збільшити можливість ВМС України в Чорному морі. Якщо ця угода відбудеться, Україна стане другим експортером кораблів цього проекту після Пакистану.

Нарощування оборонних зв'язків між Києвом і Анкарою вказує на деякі визначні геополітичні реалії. Туреччина впроваджує унікальну, але неоднозначну військово-стратегічну програму. Зокрема, турецька влада підписує з Україною договір про всебічне співробітництво в сфері оборони і одночасно проводить випробування придбаного раніше у Росії ЗРК С-400. Фактично Туреччина є єдиною країною — членом Організації Північноатлантичного договору, що закупила систему стратегічних озброєнь у Російської Федерації, незважаючи на встановлені надзвичайно тісні оборонні зв'язки з Україною після незаконної анексії Криму Росією.

Насправді, коли мова йде про вигоди від передачі технологій і спільного виробництва, оборонна технологічна і промислова база Туреччини вже давно користується перевагами партнерства з НАТО та з іншими країнами, передусім із Південною Кореєю й Ізраїлем. У

цьому контексті Україна може стати ще одним важливим турецьким партнером, який до того ж має військово-політичну цінність у справі забезпечення балансу сил між Туреччиною і Росією в Чорному морі.

4. Американські військові підрозділи з Німеччини мають бути перекинуті в Польщу, країни Балтії та Чорного моря

*Center for Security Policy,
Джон Россомандо (John Rossomando),
24 листопада, 2020 рік*

<https://www.centerforsecuritypolicy.org/2020/11/24/u-s-troops-in-germany-should-be-redeployed-to-poland-the-baltics-and-the-black-sea/>

Опір оборонних установ плану попередника Байдена — Дональда Трампа щодо передислокації американських військ із Німеччини в Польщу, Балтію та Чорноморський регіон викриває застарілий спосіб стримування Росії. У липні адміністрація Трампа оголосила, що передислокує контингент у 5600 осіб з V Корпусу США з Німеччини до Польщі та інших країн Північноатлантичного договору. У довгостроковій перспективі має відбутися ширша передислокація.

Німці ненавидять ідею передислокації і стверджують, що це послабить Альянс. Сенатор Міт Ромні назвав ідею переміщення військ із Німеччини «ударом по головному союзнику, другові та великій країні». Росія вдавалася до неодноразових провокацій проти східного флангу НАТО протягом останніх років. Сюди входить впровадження ядерних балістичних ракет малої дальності «Іскандер», які загрожують Варшаві, а також вторгнення та анексія Криму Росією та вторгнення на Східну Україну в 2014 році. Загроза потенційної російської агресії має диктувати стратегію, а не застарілі територіальні традиції. Сьогодні військова загроза для НАТО та Європи лежить у 800–1000 милях на схід. Це не 1985 рік.

Розміщення основної частини американського контингенту в Європі саме в Німеччині не має великого сенсу, якщо вам доведеться перекидати сили залізничним транспортом до Польщі чи країн Балтії у разі вторгнення Росії протягом се-

ми-десяти днів. За той же час 200-тисячні російські війська, що базуються в Калінінградській області вздовж північного кордону Польщі та поблизу кордону Росії з країнами Балтії, мають достатньо часу для подолання союзних сил.

Наразі США та їхнім союзникам по НАТО не вистачає важкого озброєння в країнах Балтії, щоб перешкодити Росії швидко загарбати ці країни. Опоненти ідеї наводитимуть аргументи щодо витрат на передислокацію до Польщі, країн Балтії та Чорноморського регіону, але такі витрати будуть набагато меншими за витрати на звільнення цих територій після російського вторгнення. Профілактика коштує менше, ніж реактивні заходи.

Вторгнення Росії до Грузії та України продемонструвало її здатність швидко перемогти своїх ворогів. Створення належних сил, як ядерних, так і звичайних, продемонструє сильний сигнал Владіміру Путіну про те, що ведення будь-яких воєнних дій проти країн Балтії, проти Польщі чи Чорноморського регіону є неприйнятним.

Стримувати Росію означає йти з нею в ногу. Американські ядерні сили слід розмістити в Польщі як розмінну монету, що змусить росіян вивести свою ядерну зброю з Калінінграда. Наступна адміністрація повинна продовжувати і вдосконалювати стратегію Трампа щодо посилення військової підтримки союзників НАТО на східному фланзі Альянсу. Дотримання існуючої традиційної дислокації є подарунком Путіну.

5. Закордонна політика Джо Байдена і Росія

The Moscow Times,

Дмитрій Тренін

19 листопада, 2020 рік

(Примітка. Стаття написана 19.11.2020 і не враховує події в Капітолії 6 січня 2021, які, очевидно, будуть мати безпосередній вплив на політику адміністрації Байдена щодо Росії.)

<https://www.themoscowtimes.com/2020/11/19/joe-bidens-foreign-policy-and-russia-a72096>

Хоча Джо Байден визнає Китай головним конкурентом Америки, він називає Росію найбільшою загрозою для США. Що стосується зовнішньої політики, обраного президента Байдена часто порівнюють у Росії з його колишнім босом Бараком Обамою. Хоча, ймовірно, багато людей із колишньої адміністрації Обама отримають керівні посади в державних та оборонних відомствах, зовнішньополітичний досвід Байдена сягає набагато далі.

Для 78-річного Байдена холодна війна — це не те, про що він дізнався з книг, як Обама, а

те, що він пережив. Обраний до складу Сенату США в 1972 році, Байден відвідав Москву в 1979-му, коли був підписаний злочасний договір SALT-2 (Договір між СРСР і США про обмеження стратегічних наступальних озброєнь, договір ОСО-2, рос. ОСВ-2, англ. SALT II. — Прим. ред.), а потім майже через десять років — відразу після підписання угоди INF (Договір між СРСР і США про ліквідацію ракет середньої та малої дальності, ДРСМД, англ. Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty, INF. — Прим. ред.), яку Дональд Трамп скасував минулого року.

*Американський сенатор Джо Байден (праворуч) і голова Верховної Ради СРСР Андрій Громико проводять переговори щодо ратифікації Договору про ядерні сили середньої дальності, 14 січня 1988 року
(Джерело: ТАСС через Getty Images)*

ОГЛЯД ІНОЗЕМНИХ ДЖЕРЕЛ

Фото, зроблене під час останньої поїздки Байдена до СРСР на зустрічі з Андрієм Громикою, патріархом радянської дипломатії, який тоді був номінальним главою СРСР, стало мемом у російських соцмережах з 3 листопада. У цьому полягає велика відмінність між Байденом і Обамою, коли справа стосується Росії: для Байдена нинішнє протистояння з Москвою є постскриптумом холодної війни. І як саму холодну війну, його повинні виграти США.

Звичайно, Байден не повністю пов'язує Росію з Радянським Союзом. Будучи американським сенатором, багаторічним головою Комітету із закордонних справ Сенату та віцепрезидентом США протягом двох термінів, він майже пів століття тісно задіяний у світовій геополітиці.

Однак, хоча Байден визнає Китай головним конкурентом Америки, він називає Росію найбільшою загрозою для США. Незважаючи на те, що він відзивається про Росію як про «країну-бензоколонку» та військову державу другого рівня, не здатну конкурувати із Заходом, з депресивною демографічною ситуацією та клептократичним режимом, керованим бандитами КДБ, він розглядає політику Москви як таку, що спрямована на внутрішнє ослаблення західних країн; підривання єдності таких інституцій, як НАТО та Європейський Союз; підірвав ліберального світового порядку. Він бачить дедалі більш реваншистську, агресивну Росію, яка виводить боротьбу за межі колишнього радянського простору і наближається до Китаю.

Отже, за логікою Байдена, Росію не слід загнати в кут: по-перше, це зробить її занадто небезпечною для США; по-друге, єдине, що тримає Путіна при владі, — це націоналізм та антиамериканізм. Врешті-решт Росія отямиться, відмовиться від політики Путіна і визнає, що не може відбудувати себе, якщо не взаємодіятиме із Заходом.

Такий висновок дає уявлення про майбутню політику Байдена щодо Росії та передбачає, що ця політика полягатиме в кращій координації

російської діяльності з державними установами США; початком кібернаступу проти Росії. Він намагатиметься тиснути на Росію і змусити її заплатити дуже велику ціну за свої агресивні дії, але також структурувати конфлікт у такий, що, по суті, не є конфліктом між Сполученими Штатами та Росією, а між російською клептократією та олігархією, з одного боку, та російським народом, з іншого. При цьому Америка підтримуватиме російське «підпільне громадянське суспільство».

Викриття російської корупції на найвищому рівні через витоки інформації, одночасна дискредитація Кремля в очах пересічних росіян — головний інструмент цього підходу.

Окрім розширення американсько-російської конфронтації на сфері демократії та прав людини, можна також сподіватися, що Байден діятиме більш сміливо в колишньому Радянському Союзі — від України, Білорусі та Молдови до Південного Кавказу та Центральної Азії. Протягом багатьох років він пильно контролював політику Вашингтона при Обамі щодо України; нещодавно він дуже рішуче підтримував білоруську опозицію та критикував політику Москви щодо Мінська, а також роль Росії в Нагірному Карабаху.

Ще одним продовженням діяльності 45-го президента може бути розробка та розгортання в Європі американських ракетних систем середньої дальності, які націляться на російські командні центри та стратегічні об'єкти. Байден підтримує контроль над озброєннями, включаючи продовження Нового договору про скорочення наступальних озброєнь, переговори щодо якого було розпочато адміністрацією Обама.

Забігаючи наперед, перспектива розгортання американських ракет середньої дальності за кілька хвилин від Москви може бути одним із елементів цієї позиції. Переговори Байдена про стратегічну стабільність із Росією можуть бути найбільш жорсткими в історії.

Доповідь «НАТО 2030: об'єднані для нової ери». Аналіз і рекомендації групи експертів при Генеральному секретареві НАТО

25 листопада 2020 року

Росія — держава, що занепадає, але вона все ще небезпечна, тому блок НАТО повинен протистояти їй рішуче, спільно і без спроб повернутися до співпраці з Москвою, заплущивши очі на проблеми (business as usual). Про це йдеться у новій доповіді про стратегію НАТО на найближчі десять років.

«За економічними і соціальними мірками Росія — держава у занепаді, але вона показала, що здатна на територіальну агресію і, швидше за все, залишиться головною загрозою для НАТО в найближче десятиліття», — йдеться в оприлюдненій 1 грудня 2020 року доповіді групи експертів з різних країн НАТО під головуванням колишнього міністра оборони Німеччини Томаса де Мезьєра і колишнього заступника держсекретаря США Весса Мітчелла. Доповідь склали для керівництва НАТО в рамках обговорення стратегії на наступне десятиліття, до 2030 року.

Автори пропонують зміцнювати можливості НАТО з протидії загрозам з боку Росії, розширювати співпрацю з охочими вступити до Альянсу Україною і Грузією, а також бути готовими до посилення санкцій проти Москви.

Далі наводимо стислий переклад головних тез, які нададуть бачення стратегії НАТО щодо Росії на найближчі роки.

Після закінчення холодної війни НАТО намагалося побудувати партнерство з Росією на основі діалогу та практичної співпраці у сферах, що становлять спільний інтерес. Але агресія Росії проти Грузії та України, а потім постійне нарощування військової присутності та напористі дії в Балтійському та Чорному морях, у регіоні Східного Середземномор'я та Арктиці призвели до різкого погіршення відносин із Росією та негативно вплинули на безпеку Євroatлантичного простору. Росія регулярно проводить залякувальні військові операції у безпосередній близькості від НАТО і розширила свої можливості щодо загроз повітряному простору та свободі судноплавства в Атлантиці. Росія порушила ряд основних міжнародних зобов'язань і розробила низку традиційних та нетрадиційних можливостей, які загрожують як безпеці окремих членів НАТО, так і стабільності та згуртованості Альянсу в цілому. Росія наочно продемонструвала свою здатність і готовність застосовувати військові сили та засоби і намагається використати розбіжності між союзниками та всередині НАТО. Також вона вдалася до застосування хімічної зброї на території країни НАТО, що коштувало життя цивільного населення.

Після нелегітимної і неправової анексії Криму у 2014 році Альянс підтримував згуртованість фронту до російської агресії як у

військовому сенсі, що покращувало позицію стримування НАТО вздовж східного флангу, так і політично — на знак солідарності союзників у відповідь на застосування нервово-паралітичного агента в Солсбері, порушення Договору про ліквідацію ракет середньої та малої дальності та інші агресивні дії.

У перспективі 2030 року Росія, швидше за все, залишиться головною військовою загрозою для Альянсу. Зіткнувшись із таким актором, НАТО доведеться виявляти твердість і солідарність, водночас НАТО лишається відкритим до діалогу в тому разі, якщо російська політична еліта обере більш конструктивний шлях.

Рекомендації:

1. НАТО має продовжувати двосторонній підхід стримування та діалогу в рамках параметрів, узгоджених на самітах в Уельсі та Варшаві, як базис для відносин із Росією.
2. НАТО має продовжувати реагувати на російські загрози та ворожі дії в політично об'єднаний, рішучий і послідовний спосіб, без повернення до режиму «бізнес як зазвичай», допоки агресивна поведінка РФ не повернеться до повної відповідності міжнародному праву. Єдність НАТО щодо Росії є найглибшим символом політичної згуртованості, що є основою ефективного стримування, і найяскравішою демонстрацією, що в разі загрози НАТО відповідає ясністю та силою.
3. З цієї причини члени НАТО повинні дотримуватися спільних керівних принципів, узгоджених у НАТО, при формулюванні на національному рівні безпекової та оборонної політики щодо Росії, і повинні чітко і послідовно повідомляти про неподільність безпеки Євroatлантичного простору, як це було одноставно висловлено в комюніке саміту або коли виникали кібер- чи інші інциденти.
4. НАТО повинна підтримувати адекватний потенціал звичайних та ядерних озброєнь, а також підтримувати спритність і гнучкість для протистояння агресії на території Альянсу, в тому числі там, де російські сили діють прямо чи опосередковано, особливо на східному фланзі НАТО. Неамериканські союзники мають активізувати зусилля, щоб виконання фінансових зобов'язань і військових внесків відповідало стратегічним потребам НАТО, задля того, щоб забезпечити ефективний баланс між зобов'язаннями США та розвитком можливостей інших союзників.
5. НАТО має залишатися відкритим до обговорення мирного співіснування і позитивно реагувати на конструктивні зміни в поведінці Росії. Для продуктивності такий діалог має ґрунтуватися на принципах і проводитися з позиції об'єднаності та сили. Діалог не може замінити собою необхідну транспарентність із боку Росії або виконання зобов'язань, які взяла на себе Росія в рамках міжнародного права і двосторонніх угод, у тому числі утримання від використання сили. Відтак, союзники по НАТО мають дотримуватися принципу єдності в своїх намаганнях змусити Росію повернутися до повної відповідності міжнародному праву, в тому числі через координацію в інших міжнародних інституціях. У всіх своїх діях щодо РФ НАТО має продовжувати демонструвати, що не існує розбіжностей з народом Росії, і що дії спрямовані проти сучасного уряду Росії.
6. Альянс має продовжувати проведення Ради НАТО—Росія як головної платформи для передачі політичних меседжів до Росії. Рада НАТО—Росія має служити платформою для донесення до Росії подвійних політичних повідомлень, зокрема тих, що стосуються заходів із розбудови довіри та безпеки, а також тих, що мають на меті підкреслити непохитність союзної оборони та стримування. Конфлікт (*прим. наша — тут збережена мова оригіналу*) в Україні має лишатися пріоритетним пунктом порядку денного Ради НАТО—Росія.
7. НАТО має продовжувати розвивати заходи з протидії конфліктам і заходи з розбудови безпеки. Потрібно підтримувати регулярні контакти з Росією у сферах безпеки

Тантелі РАТУВУХЕРІ,

кандидат політичних наук,

асоційований експерт,

Центр глобалістики «Стратегія XXI»

Гуркіт у Гімалаях: Індія проти Китаю

Індія та Китай є двома провідними зовнішньополітичними партнерами України. Стан відносин між ними може чутливо позначатися на зовнішньоторговельному балансі та зовнішній політиці країни. Відносини з обома державами особливо важливі для України: з одного боку, за підсумками 2019 року, на Китай припадає понад 10% зовнішньоторговельного обороту України проти лише близько 2% з Індією. З іншого — Індія є другим зовнішньоторговельним партнером України після Єгипту з огляду на внесок до торговельного балансу (+1,3 млрд дол. США за 2019 рік), тоді як країна має найбільший дефіцит із Китаєм (-5,5 млрд дол. за 2019 рік).

Велика азіатська шахівниця

Сьогодні перегляд стратегії США на всьому Азіатському континенті відкриває вікно для зміни конфігурації та балансу інтересів, у тому числі між країнами південно-східного регіону Азії, отже, і шлях до загострення боротьби за лідерство між основними регіональними силами, у тому числі між Китаєм та Індією. Загострення відносин між цими двома азіатськими країнами, яке почалося з травня 2020 року, є черговим етапом геополітичного перетворення великого простору від Південно-Східної та Центральної Азії до західної частини Азіатського континенту — Аравійського півострова.

Нині Індія розглядається як повноцінний і самостійний регіональний гравець та конкурент Китаю, на відміну від нещодавнього минулого [1]. Тим не менш, якщо для Індії Китай і є основною загрозою, то Китай, зі свого боку, розглядає Індію як другорядний суб'єкт у боротьбі із США за панування в регіоні. Наразі йде боротьба в основному між двома великими концепціями геополітичної мапи Азії — китайською концепцією Шовкового шляху та американським баченням Індостанського регіону.

Конкуренція та протистояння між двома великими державами Азії має кілька відгалужень і причин, у тому числі такі:

- ескалація напруги у Південно-Китайському морі за участі США;
- боротьба за Центральну Азію, включаючи Афганістан і Пакистан;
- контроль за малими державами Азії (Бутан, Непал та ін.) і намагання посилити свої регіональні позиції за рахунок захоплення території;
- контроль над енергетичними ресурсами та торговельними шляхами: Індія та Китай фактично є прямими конкурентами за енергетичні ресурси, отже, за простір між регіонами видобутку нафти та газу та ринком споживачів Азії. У цьому сенсі точиться боротьба за контроль енергетичних регіонів Центральної Азії, Ірану та регіону Перської затоки. До того ж така боротьба відбувається на тлі глобального енергетичного протистояння між нафтовими монархіями Арабського Сходу, Росією та США, у тому числі за ринки збуту Азії;
- військове протистояння: Індія останнім часом великими темпами нарощує свій військовий потенціал, модернізує протиповітряні сили. Також Індія інтенсивно розвиває свої військово-морські спроможності, у тому числі для проєкції сили в зону свого традиційного впливу в Індійському океані. Сьогодні Китай став прямим конкурентом Індії у тому регіоні через експансію перш за все в Африку, а також у Тибеті та Кашмірі. Таким чином, якщо раніше Індія не дуже цікавилась участю в американських проєктах із стримування Китаю у Південній Азії та нама-

галася поділити з Китаєм зони впливу, то сьогодні зміна політики Китаю змушує її втручатися в боротьбу за геополітичну конфігурацію у Південній і Східній Азії в цілому.

Незакінчена мапа

Загалом питання кордону, яке залишається невирішеним між двома країнами, ставало причиною прямого військового конфлікту ще з 50–60-х років минулого сторіччя [2]. За деякими оцінками, Китай насправді не поспішає вирішати відкрите питання делімітації кордону не лише з Індією та на своїх північних континентальних кордонах, а й на півдні в районі Південно-Китайського моря також. Таким чином, він залишає відкритим простір для територіальної експансії та тиску на сусідні країни.

З боку Індії наполягають на тому, що команда на наступ на індійські позиції цього разу надійшла безпосередньо від китайського керівництва. Прикордонне військово-протистояння з Індією особливо погіршилося починаючи з травня 2020 року, що призвело до одного із найжорсткіших зіткнень між військами у червні. При цьому, судячи з інформаційних повідомлень і перебігу перемовин між сторонами для врегулювання конфлікту, дійсно йдеться про проникнення китайських вояків на спірні території з Індією. За твердженням індійської сторони, більшість прикордонних конфліктів між двома країнами за останні 50–60 років пов'язані або з проникненням, або із загрозою експансії Китаю на територію Індії; і, як правило, ці конфлікти закінчилися розширенням присутності китайської народної армії та розташуванням китайських об'єктів на цих спірних територіях [3].

Водночас має місце збіг загострення на високогірному індійському кордоні з іншими територіальними спорами Китаю у зоні Південно-Китайського моря. Йдеться про претензії Китаю на більшу частину цього моря у протистоянні з іншими державами регіону — Тайванем, В'єтнамом, Філіппінами, Малайзією, Брунеєм. Ці конфлікти супроводжуються посиленням протистояння із США, Великою Британією та іншими західними державами.

Синхронне загострення територіальних конфліктів Китаю із сусідніми країнами засвідчує взаємозв'язок між цими конфліктами і становить новий зміст сучасної регіональної та зовнішньої політики Китаю, вважають оглядачі. Територіальна політика Китаю в Південній Азії має чіткий системний характер, що наразі пов'язаний із перетворенням проєкту Великого шовкового шляху на повноцінний геополітичний проєкт. Раніше цей проєкт існував як неконсолідовані розрізнені програми окремих китайських корпорацій, доцільність яких викликала багато питань навіть усередині Китаю.

Підкорення Гімалаїв

Наступ на позиції Індії міг мати на меті подання сигналу з боку Китаю щодо своїх геополітичних інтересів у цих високогірних районах, пов'язаний, з одного боку, з питанням Тибету, а з іншого — з транспортним коридором до Пакистану через Кашмір. Сьогодні Індія вже наблизилася до того, щоб стати фактичним та єдиним можливим центром противаги Китаю в регіоні. Ця ситуація виникла з огляду на кілька обставин:

- На відміну від минулих років, на сьогодні Індія змогла суттєво надолужити відставання від Китаю і стала реальним конкурентом Піднебесної на багатьох напрямках. І у цьому статусі Індія є бажаним союзником як для країн регіону, так і для інших геополітичних гравців (США, Росії, Туреччини та інших), особливо у протистоянні з Китаєм. Тим часом Китай, на відміну від Індії, наразі може пишатися переважно дружбою тільки з вузьким колом держав регіону, перш за все із Пакистаном.
- Індія стає магнітом, який відтягує західні та інші іноземні інвестиції від Китаю, особливо на тлі його конфлікту із США. Таким чином, Індія погрожує поступово відтіснити Китай як основний виробничий цех Азіатського регіону.
- В останні роки Індія стрімко намагалася змінити баланс сил на свою користь упродовж усієї лінії зіткнення між двома дер-

жавами. І загалом їй удалося випередити Китай і досягти стратегічної переваги у прикордонному високогірному трикутнику між Китаєм, Пакистаном та Індією. Цей перевал є фактично перехрестям між центральною та південною частинами Азії; тут також перетинаються шляхи із Заходу та Північної Азії до Південно-Східної Азії.

- Індія прискорила вкладення інвестицій та активно розбудовує дорожню, транспортну та військову інфраструктуру по лінії зіткнення; таке будівництво посилює можливості військової логістики в регіоні. Серед іншого, інфраструктурне будівництво різко підвищило можливості та стратегічне значення військового аеропорту поблизу кордону з Китаєм і Пакистаном, що робить його плацдармом для прямого доступу до їхніх територій. До того ж Індія планує розмістити тут сучасні системи ППО, а також використовувати летовище для новітніх французьких літаків *Raphale* і більш важких літаків. На тлі загострення ситуації на кордоні Індія ще більше наростила свою військову присутність у регіоні та планує ще інтенсивніше інвестувати в завершення інфраструктурного будівництва тут. Інфраструктурні та військові досягнення Індії в зазначеному регіоні мають радикально змінити баланс сил на її користь, особливо після придбання першої партії новітніх французьких винишувачів у липні 2020 року.

Боротьба за Центральну Азію

У Китаї розглядають зміни до адміністративного статусу регіону Ладакх, проведені Індією у 2019 році, як намагання відрізати торговельно-економічний коридор, що йде з Китаю через Пакистан та Афганістан до Ірану й Середньої Азії. Скасування автономного статусу штату Джамму та Кашмір, з погляду Китаю, загрожує існуванню китайсько-пакистанського економічного шляху та його інфраструктурно-енергетичним проектам у Пакистані і може поховати одну з гілок Великого шовкового шляху — його залізничну та континентальну частину. По суті, Китай та Індія конкурують за контроль над цим шляхом, де торговельні,

економічні та енергетичні інтереси сторін перетинаються.

Індія та Китай є фактично прямими конкурентами за енергетичні ресурси, отже, і за шляхи постачання ресурсів між споживачами Далекого Сходу та джерелами Близького Сходу. За наявними даними Міжнародного енергетичного агентства, Індія задовольняє майже 80% своїх потреб у нафті та 50% — у природному газі за рахунок імпорту, проти 70% і 40% для Китаю [4]. У цьому контексті йде боротьба за контроль енергетичних регіонів Центральної Азії, Ірану та регіону Перської затоки. Судячи з усього, перевага у цьому напрямі наразі на боці Китаю; тим більше що Індія глибоко інтегрована у західну економічну та політико-правову систему, отже, на відміну від Китаю, в той чи інший спосіб обмежена санкціями західних країн щодо Ірану. У зв'язку з цим Індія змушена більш активно вкладати в російські енергетичні проекти на Далекому Сході, що є однією із складових перспективних російсько-індійських відносин. Росія фактично намагається залучити Індію, індійський капітал та індійську робочу силу до освоєння своїх ресурсів у цьому регіоні, особливо на протиположному впливу та зазіханнім Китаю на ці території.

За останніми даними, Китай почав витіснити Індію з Ірану [5], перехопивши у неї площі іранських портів, а також проект будівництва залізниці від цієї країни до Афганістану. Справа йде до формування повномасштабного та всебічного стратегічного партнерства між Іраном і Китаєм, що повністю витіснить Індію з ринку Ірану [6]. За деякими оцінками, таким чином Китай відповів на дії Індії в регіоні Кашмір, відрізавши їй шлях до Середньої Азії через Іран. Такий розвиток подій може призвести до посилення ролі Китаю та зміни балансу сил на Близькому Сході, у тому числі у Сирії. Причому, на протиположному російсько-турецькому тандему, може з'явитися китайсько-іранський альянс.

Новий порядок у Південно-Східній Азії

Силове протистояння між країнами гімалайського трикутника несе у собі велику загрозу через наявність ядерної зброї в кожній зі сторін. До того ж помітно, як Індія активно наро-

ще свої ядерні спроможності завдяки тісній співпраці з Росією, у тому числі для освоєння енергетичного ринку країн Південно-Східної Азії. Індія останнім часом великими кроками наростила свій військовий потенціал, модернізувала протиповітряні сили з допомогою російських ППО, французьких літаків і американської зброї.

Також Індія інтенсивно розвиває свої військово-морські сили, у тому числі для проєкції впливу на весь Індійський океан. Пріоритет західної та південної частин цього океану історично дозволив Індії відсторонитися від намагання втягнути її до американських схем протистояння з Китаєм на Далекому Сході, у східній частині Індійського океану та Південній Азії. Однак сьогодні Китай став прямим конкурентом Індії у цьому регіоні через експансію перш за все в Африку. І навпаки, наступ Китаю на зону впливу Індії спонукає останню більш активно нарощувати м'язи та втручатися в геостратегічні ігри у Південно-Східній Азії.

У цілому в умовах посилення протистояння із США в зоні Південно-Китайського моря Китаю зараз не дуже вигідне відкриття нового фронту протистояння, особливо з Індією [7]. Більш того, у Пекіні розуміють, що загострення регіонального конфлікту тільки призведе до ще більшого втручання США і нарощування їхньої присутності поблизу кордону Піднебесної (отже, до ускладнення геополітичного ландшафту Південно-Східної Азії). Вже у результаті останнього конфлікту багато американських стратегів потирають руки в очікуванні більш рішучих кроків Індії в бік Америки [8]. І справді, внаслідок конфлікту Індія перестала озиратися на Китай у своїй оборонній політиці, а стала активніше залучати до своїх військових програм США, країни Південно-Китайського моря та Австралію. Якщо раніше Індія не дуже цікавилась участю в американських проєктах в Південній Азії та намагалася розподілити з Китаєм зони впливу, то сьогодні зміна політики Китаю змушує її втручатися в боротьбу за геополітичну конфігурацію регіону. До того ж погіршення відносин США із Пакистаном, зміцнення китайсько-пакистанського альянсу разом із відпливом американ-

ського капіталу з Китаю на тлі економічної війни підвищує шанси і потенціал посилення інтересу Америки до Індії.

Південно-Східна Азія вибирає мир з Китаєм

Парадокс ситуації в регіоні полягає у тому, що у своїй боротьбі США та Китай спираються практично на одні і ті ж самі основні сили — Індію, Японію, Австралію, В'єтнам та інші держави Південно-Східної Азії. Наразі США намагаються мобілізувати це коло під прапором боротьби демократії та свободи проти тиранії та комунізму і в такий спосіб практично реанімувати ідеологічні дискурси холодної війни. Китай же веде переговори з цими країнами з приводу створення зони вільної торгівлі.

Судячи з усього, чергова спроба США знову може закінчитися нічим, бо майже всі країни регіону вибирають більш помірковану дипломатичну та прагматичну економічну лінію і не бажають псувати відносини з Китаєм чи вибирати між Китаєм і Сполученими Штатами. Особливо таку позицію дипломатично доводив до американського очільника прем'єр-міністр Австралії під час візиту до США наприкінці липня 2020 року [9]. Індія також, за висновками багатьох експертів, навряд чи піде далеко у протистоянні з Китаєм. Тим більше що, за традицією, політика неприєднання фактично стала невіддільною складовою зовнішньополітичної культури цієї країни.

Таким чином, два ключові стовпи антикитайського альянсу у Південно-Східній Азії практично визначилися і виступають, радше, за примирення з Китаєм, ніж за той хрестовий похід, який адміністрація Дональда Трампа намагалася нав'язати своїм союзникам. Незважаючи на жорсткий пресинг із боку Китаю, помітним є намагання Індії зняти напруженість між двома країнами дипломатичним шляхом, не вдаючись до симетричної відповіді.

Таким чином, інтереси та особливості відносин між Індією та Китаєм потребують від зовнішньої політики України відносного дистанціювання від основних гравців у ставлен-

У ФОКУСІ: ІНДІЯ — КИТАЙ

ні до Південно-Східної Азії і особливо до китайсько-індійського протистояння. Фактично йдеться про чотирикутне поле Україна—США/Захід—Китай—Індія, коли мова заходить про просування інтересів країни в регіон. Водночас геополітична динаміка індійсько-китайських відносин демонструє чутливість до статусу Росії, тому Україна не може ігнорувати особливості відносин цих країн із Росією у цьому регіоні.

Список використаних джерел:

1. Indo-Pacific encouraged by India standing up to China: US NSC official. — Hindustan Times, New Delhi, Jul 30, 2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.hindustantimes.com/india-news/indo-pacific-encouraged-by-india-standing-up-to-china-us-nsc-official/story-AH9Fcvgn2K7SUR1bKsJt8I.html>.
2. China under Xi stepped up 'aggressive' foreign policy towards India: Congressional Commission Report. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://timesofindia.indiatimes.com/world/us/china-under-xi-stepped-up-aggressive-foreign-policy-towards-indiacongressional-commission-report/articleshow/76762803.cms>.
3. Will Green. Conflict on the Sino-Indian Border: Background for Congress. — US-China Economic and Security Review Commission, Issue Brief, July 2, 2020.
4. IEA Data and Statistics. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tables>.
5. VENUS UPADHAYAYA, China and India Compete in Relations With Turkey and Iran. The Epoch Times, July 30, 2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.theepochtimes.com/china-and-india-compete-in-relations-with-turkey-and-iran_3441905.html.
6. Why The Iran-China Oil Alliance Is So Important. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://oilprice.com/Geopolitics/Asia/Why-The-Iran-China-Oil-Alliance-Is-So-Important.html>.
7. India-China skirmish in Galwan prompts fears of conflict: Report. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://timesofindia.indiatimes.com/world/china/india-china-skirmish-in-galwan-prompts-fears-of-conflict-report/articleshow/76808968.cms>.
8. LAC face-off: Xi's show of force against India is a strategic gift for Trump. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://timesofindia.indiatimes.com/world/china/lac-face-off-xis-show-of-force-against-india-is-a-strategic-gift-for-trump/articleshow/76975282.cms>.
9. Australia treads careful line on China in US meeting. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ft.com/content/43c65abc-748e-4854-84e8-6aee70d793c2>. Australia likely to face unbearable consequences. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.globaltimes.cn/content/1196106.shtml>.

Рада зовнішньої політики «Українська призма» за підтримки МФ «Відродження» у взаємодії з партнерськими організаціями — ГНДО «Група стратегічних та безпекових студій», Фондом «Ініціатива з дослідження східноєвропейської безпеки», Інститутом демократії ім. Пилипа Орлика, Чорноморським центром досліджень безпекового середовища, Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, Центром глобалістики «Стратегія ХХІ», Громадською мережею «ОПОРА», завершила дослідження «Переосмислення деокупаційної політики України в рамках гібридної війни Росії проти України».

Мета цього дослідження — не лише окреслити бачення зацікавлених акторів щодо процесу деокупації, а й проаналізувати мотиви та інтереси України, Росії, інших міжнародних гравців (із оцінкою сталості їхніх позицій і чинників, які можуть детермінувати їх зміну, що відповідно потребуватиме перегляду підходів України), врахувати релевантні кейси деокупації та реінтеграції в інших державах регіону (аналіз помилок та успішних підходів, що впливали на перебіг деокупації та реінтеграції і мають бути враховані Україною), проаналізувати попередні аналітичні розробки із згаданої проблематики

(щоб виокремити ефективні підходи та уникнути недоліків, які продемонстрували свою хибність/неефективність і контрпродуктивність) і запропонувати рекомендації до нової політики деокупації тимчасово окупованих РФ українських територій (Кримського п-ва, ділянок Чорного та Азовського морів і частин Донецької та Луганської областей) у рамках неоголошеної гібридної війни Росії проти України.

Авторський колектив доклав зусиль для того, щоб:

- продемонструвати комплексну і політично незаангажовану позицію широкого сегмента українського експертного середовища;
- посилити переговорні позиції нашої держави на міжнародній арені, додавши аргументації вітчизняним дипломатам і державним діячам, які отримують можливість апелювати до української експертної та громадської позиції, а також до вітчизняного та міжнародного досвіду, структуровано викладеного у Доповіді;
- розробити рекомендації, які могли б стати основою при розробці нових та удосконаленні наявних політик з деокупації тимчасово окупованих територій.

Авторський колектив:

Сергій ГЕРАСИМЧУК, Рада зовнішньої політики «Українська призма»

Ярослав МАТІЙЧИК, ГНДО «Група стратегічних та безпекових студій»

Максим ХИЛЬКО, Фонд «Ініціатива з дослідження східноєвропейської безпеки»

Артем ФИЛИПЕНКО, Чорноморський центр досліджень безпекового середовища

Ганна ШЕЛЕСТ, Рада зовнішньої політики «Українська призма»

Марія ЗОЛКІНА, Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва

Наталія БЕЛІЦЕР, Інститут демократії ім. Пилипа Орлика

Геннадій МАКСАК, Рада зовнішньої політики «Українська призма»

Олександр ТИТАРЧУК, Фонд «Ініціатива з дослідження східноєвропейської безпеки»

Віталій МАРТИНЮК, Центр глобалістики «Стратегія ХХІ»

Олександр КЛЮЖЕВ, Громадянська мережа «ОПОРА»

Михайло ГОНЧАР, Центр глобалістики «Стратегія ХХІ»

Юлія КАЗДОБИНА, Українська фундація безпекових студій

Олександр КРАСВ, Рада зовнішньої політики «Українська призма»

SANCTIONS

SANCTIONS

SANCTIONS

stream 2
COTA
239/
stream
Y
F
4 T O 3

ЦЕНТР ГЛОБАЛІСТИКИ «СТРАТЕГІЯ XXI»
WWW.GEOSTRATEGY.ORG.UA

ISSN 2616-4027

39121

9 772616 402004